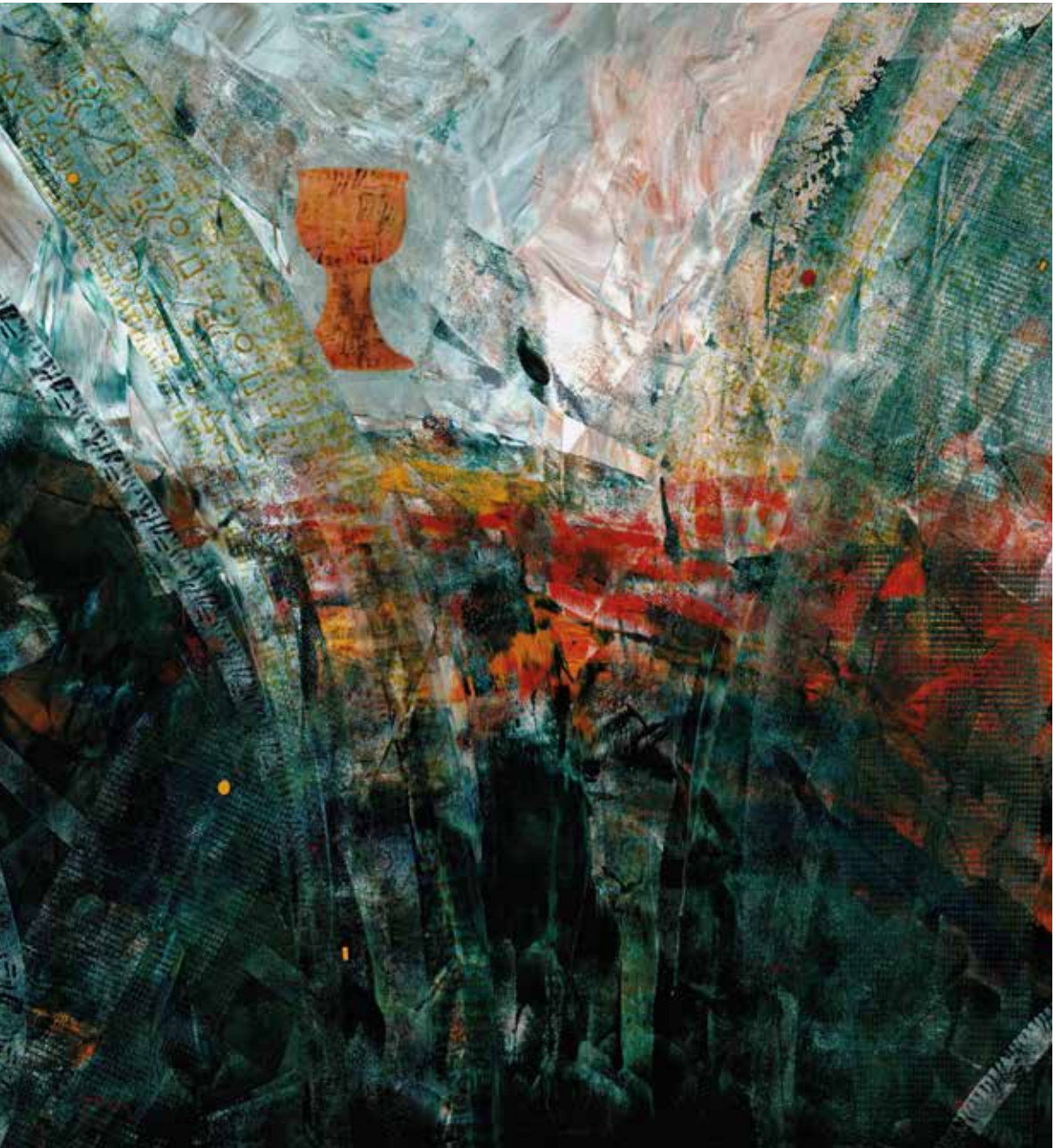

credo

evangélikus folyóirat

XXVII. ÉVFOLYAM
2021/1. • 900 FT

„Kegyelemmel nekem adtad Igédet, amely meghódította értelmemet,
megöltötte érzelmeimet, megmozgatta akaratomat.
Pontosan úgy tett, mint a kovász: átjárt.” (ORDASS LAJOS)

KERESZTÉNY
IDENTITÁS

Tartalom

- ZÁSKALICZKY ZSUZSANNA:** *Ideje a számvetésnek. Búcsúzik a főszerkesztő* 1
- FABINY TIBOR:** *Ordass-parafrázis. In memoriam O. L. (1901–1978)* 3
- TUBÁN JÓZSEF:** *Mérlegen a lutheránus önazonosság* 5
- TEVELY ARATÓ GYÖRGY:** *Feleselő templomtornyok. A felekezeti önértelmezés és az egyházi tájszemlélet történelmi lehetőségei válság idején* 12
- SCHÖPFLIN GYÖRGY:** *A 21. század kereszténydemokráciája* 24
- LAPIS JÓZSEF:** *A magvető kivár* 27
A világ végezetéig 28
- Körkérdés a keresztény identitásról** 31
- MARTIN JUNGE:** *Mit jelent kereszténynek lenni a 21. században?* 32
- SZÉKELY JÁNOS:** *Az identitás kapott kincs, amelyet el lehet tékozolni, vagy amelyre építeni lehet* 33
- ÉRFALVY LÍVIA:** *Keresztény identitás a 21. században* 34
- MAROSI ISTVÁN:** *Nem megvédeni kell az Istent, hanem jelenvalóvá tenni* 36
- KISS RÉKA:** *A hit realizmusa* 38
- LÁSZLÓ GÁBOR:** *Solus Christus* 39
- FODOR GUSZTÁV:** *Ad fontes aquarum – vissza az ősforráshoz* 40
- GHYCY GYÖRGY:** *A hitről személyesen* 42
- H. DAVID BAER:** *A hit tevékeny a szeretetben* 43
- TABAJDI GÁBOR:** *„Isten népe elrejtve él”. Keresztény helytállás és hitvallás a Kádár-korszakban* 45
- RUZSA GYÖRGY:** *Az irkutszki evangélikus templom és építész, Heinrich von Rosen báró* 50
- LACKFI JÁNOS:** *A megfoghatatlan és a megfogható zsoltára* 54
- NAGY GERGELY:** *A természeti teológia és az istenérvek szükségessége.*
Richard Swinburne és Alvin Plantinga megközelítései 56
- SZABÓ B. ANDRÁS:** *Az evangélikus identitás gazdasági és társadalmi ismertetőjelei a 21. századi Európában* 62
- BOJTOS ANITA:** *Isten a legfőbb mentor. Interjú Meleg Attila református lelkésszel* 69
- VERES EMESE-GYÖNGYVÉR:** *„Király Krisztusunk a halálnak erejét legyőzte”.*
A húsvéti ünnepkör evangélikusaink körében 76
- ITTZÉS SZILVIA:** *Lakóteleptől lakótelepig Jézussal* 84
- KAMARÁS ISTVÁN OJD:** *A rockapostolok nyelvújítása* 87
- KRÄHLING JÁNOS:** *A középpont keresése* 89

Ideje a számvetésnek

Búcsúzik a főszerkesztő

→ ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

„Mindennek megszabott ideje van, megvan az ideje minden dolognak az ég alatt. Megvan az ideje a születésnek, és megvan az ideje a meghalásnak. Megvan az ideje az ültetésnek, és megvan az ideje az ültetvény kitépésének. Megvan az ideje az ölésnek, és megvan az ideje a gyógyításnak. Megvan az ideje a rombolásnak, és megvan az ideje az építésnek. (...) Megvan az ideje a kövek szétszórásának, és megvan az ideje a kövek összerakásának. (...) Megvan az ideje a megkeresésnek, és megvan az ideje az elvesztésnek. Megvan az ideje a megőrzésnek, és megvan az ideje az eldobásnak. Megvan az ideje az eltépésnek, és megvan az ideje a megvarrásnak. Megvan az ideje a hallgatásnak, és megvan az ideje a beszédnek.”
Úgy sorolja a könyv a prédikátor „mondásait”, hogy az „idő törvénye alatt” élő, akár 21. századi olvasó is belehelyezkedik, olvasni tudja üzeneteit, érzi elvárásait. „Mindennek rendelt ideje van” – olvassuk más fordításban. És máris érezzük, mennyire nem mindegy, hogy az időpontok vagy a folyamatok hossza van Isten kezében. Vagy mindkettő.

A prédikátorhoz hasonlóan mi is inthetjük vagy biztathatjuk magunkat: mindennek megszabott ideje van a nap alatt. Ideje van az olvasásnak, és ideje van az írásnak. Ideje van a tanulásnak, és ideje van a tanításnak. Megvan az ideje a felkészülésnek, és megvan az ideje a számonkérésnek. Megvan az ideje a számadásnak, és megvan az ideje a számvetésnek...

Amikor a *Credo* főszerkesztői feladatait elődömtől átvettem, nem tudhattam előre, mennyi a megszabott idő. Nem gondoltam: a folyóirat léte, olvasottsága, példányszáma egyszer számonkérésként fog elem kerülni. Pedig bármely folyóirat léte, megmaradása bizony nemcsak a kiadóján, a

terjesztőin, a marketingjén és PR-ján, hanem a tartalmán, a (fő)szerkesztői hozzáálláson, szempontokon, tevékenységen is múlhat. Múlik. Most, pontosan.

Nézzük a rideg tényeket, a számadatokat! Új arculattal és új szerkesztőbizottsággal, később új szerkesztőtárral is, 2009 és 2020 között, azaz tizenkét éven át volt szerencsénk a tisztelt olvasókhoz. Az évi négy lapszám olykor dupla számként jelent meg, de minden év jól látható oldalszámot produkált, 320-400 körül. A könyvtárak polcain a bekötött évfolyamok mintegy harminc centiméternyire rúgnak. A tizenkét év munkásságának lezárásakor készített repertóriumban – amelyet a kiadó hamarosan az olvasók rendelkezésére bocsát – láthatjuk, milyen gazdag és sokszínű a tematika, milyen illusztris a szerzők névsora, milyen hatalmas mennyiségű – kortárs – kultúrtermékre reagáltunk, milyen sok szépirodalmi műnek lehetünk első közlői. Számat adhatunk arról is, hogy a tizenkét év termése harmincnegy, irányt mutató áhítat és ugyanennyi szerkesztői publicisztika, kétszáznál több tanulmány, jó néhány esszé, interjú és riport, legalább százötven vers. Tematikus lapszámainkban többek között a reformációról, a „láthatóan evangélikus” stratégiáról, az egyházi gyűjteményekről, a menekültekről, a női szerepekről, a teremtésvédelemről, orvosetikai kérdésekről és a magyarországi cigányokról volt szó. Ünnepi összeállítással tisztelegtünk Weöres Sándor, Örkény István és Ady Endre előtt. Kérdéseket tettünk fel például a tanítványság és a kegyelem témakörében. Egyértelmű volt számunkra az evangélikus nézőpont, de számos esetben helyet adtunk katolikus, református megszólalásoknak is.

Tizenkét év kemény munkája nem volt hiábavaló. A *Credo* 2009 és 2020 között megjelent, igényes és ismerős füzetek ott sorakoznak a könyvtárak és az olvasók polcain. Az első lapszám beköszöntőjében¹ megfogalmaztam azt a lehetőséget, hogy a *Credo* mint tükör, távcső, kincsesláda vagy létra lehet jelen az olvasók életében. És azt a vágyamat, hogy a *Credo* mégis elsősorban válasz legyen, hiszen mindig Isten lép először felénk. A keresztény ember Isten iránti alázattal, az ő akaratának alávetve él a kortárs kultúrában, folytat párbeszédet, keresi a kapaszkodókat, értelmezi önmagát. Kutatja életének horizontális és vertikális irányait, lehetőségeit. Korszerűen – de nem a divatos, a népszerű, az olcsó értelemben, hanem ahogy Esterházy Péter az irodalomról szólva mondja: „A korszerűség nem a korrallal való föltétlen azonosulást jelenti; benne-gyökerezést jelent, de nem guszulálást. Nincs szárnalmasabb, mint trendinek lenni. Trendinek akarni lenni.”²

A búcsúzó *Credo* értékálló, teológiailag elkötelezett, politikailag elkötelezetlen maradt, közérthetően közvetített kultúrát és tudományt, miközben igyekezett mindig felfelé mutatni. A válalás a kezdetekkor ennyi volt.

Ha *számvetésre* készülnek, az elvégzett munka, a mérhető teljesítmény mellett az erőket és lehetőségeket is *számbavételez*ni, értékelni kellene. Mérlegre tenni mindazt, ami a saját mulasztásom – vagy fel nem mért lehetőségem, és mindazt, ami a

Credo gazdájának, a Luther Kiadónak a mulasztása (vagy fel nem mért lehetősége). Mivel a lap – a megszűnés vagy az online megjelenés minden korábbi latolgatása ellenére –, hál’ Istennek, nem szűnik meg, ezt a mérlegelést mégsem teszem meg széleskörűen. Az időnként elcsúszott megjelenés vétségét azonban részben magamra véve kérem az olvasók elnézését! Mivel a főszerkesztő „az idő törvénye alatt élő” ember, jobban tiszteletben kellett volna tartania, még a lehetőségekhez képest is, hogy az olvasó is az.

Nincs és nem is lesz *számháború*. Nem láthatjuk, mit hoz a bizonytalan jövő, mit tud majd – a korábbihoz képest bizonyos szempontból könynyített, más szempontból pedig egyre nehezebb terepen – elérni az új főszerkesztő. Hány reakciót hoz a Facebookon a *Credo*-idézetek sora, bekapcsolódnak-e új szerzők, új olvasók a folyóirat vérkeringésébe, hoznak-e majd új érdeklődőket, előfizetőket a lapbemutatók? Kialakul-e a vágyott szellemi aura a *Credo* körül? Lesz-e, és ha lesz, hogyan alakul a nyomtatott sajtótermékek, a réteglapok, köztük az evangélikus folyóirat jövője?

Bár nem érzem magam *számkivetett*nek, bár nem ért kiközösítés, kitagadás, mégis marad bennem valami megmagyarázhatatlan szomorúság, elkerülhetetlen veszteségérzés. A tisztelt olvasók természetesen ezután is olvashatják az evangélikus egyház folyóiratát, a *Credót*. Én búcsúzom. „[G]ondoljanak a rózsakertre, / vagy még inkább egyetlen rózsatőre, / egyetlen egy rózsára, uraim.”³ ■

KÖSZÖNET

A *Credo* evangélikus folyóirat olvasói, szerkesztőbizottsága, a Luther Kiadó és a Magyarországi Evangélikus Egyház nevében köszönetet mondunk Zászkaliczky Zsuzsanna főszerkesztőnek, aki 2009 és 2020 között gondozta folyóiratunkat. Az elmúlt több mint egy évtized hídépítő, utat mutató szolgálatot jelent olvasóink életében. Urunk áldását kívánjuk életére.

A szerkesztők

JEGYZETEK

- 1 Elérhető a Magyar Evangélikus Digitális Tárból is: https://medit.lutheran.hu/files/Credo_2009_1_2.pdf. (Letöltés: 2021. március 2.)
- 2 ESTERHÁZY Péter 2011. A szavak csodálatos életéből. *Digitális Irodalmi Akadémia*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest. [https://reader.dia.](https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-A_szavak_csodalatos_eletebol-395)

hu/document/Esterhazy_Peter-A_szavak_csodalatos_eletebol-395. (Megtekintés: 2021. március 2.)

- 3 PILINSZKY János 1973. Sztavrogin elköszön. *Élet és Irodalom*, 1973. 17. évf. 24. sz. 15. o.

Ordass-parafrazis

In memoriam O. L. (1901–1978)

→ FABINY TIBOR

„Kegyelmeddel nekem adtad Igédet, amely meghódította értelmemet, megtöltötte érzelmeimet, megmozgatta akaratomat. Pontosan úgy tett, mint a kovász: átjárt.”

Amikor először megláttam a főszerkesztőtől kapott idézetet, úgy tűnt föl, egy bibliai igét kaptam. Bár – gondoltam – nem ugrik be, hogy hol is olvasható, de majd kikeresem... Valószínűleg a zsolnárokban. De ez a *kovász* nagyon újszövetségi szó, talán Pál apostol leveleiből való. Ha végképp nem találok, előveszem majd a Baranyi-féle konkordanciát, hiszen Ordass is a revideált Károli-fordítást használta. Eltűnődöm, minden egyes bibliai ígéről lehetne külön is prédikálni.

Aztán figyelmesebben újraolvasom a szerkesztő levelét: „Ordass-idézet”! Megrendülök. Az ige erősségével szóló szavak ezek. Csak olyan ember tud így írni, akinek lelkét és életét tényleg kovászként járta át az ige. Egyszerű, de szép és igaz szavakban Isten beszél hozzánk. Nem, ez részünkről nem blaszfémia vagy bálványozás. Megtanultuk ugyanis, hogy Isten hirdett igéje is Isten igéje. A jó prédikátor nem önmaga beszél, nem „jó fej”, akit csodálni kell. Isten igéjének hiteles hirdetője ellenáll a kísértésnek, hogy egyéniségét, műveltségét, szónoki képességeit Isten igéje elé helyezze. Isten igéjének hiteles hirdetője átlátszó, transzparens lény, aki visszafogja sokaknak talán tetsző személyiségét azért, hogy ne ő szóljon, hanem az ő törékeny cserépedényébe

rejtett kincse, az evangélium. Isten igéjének hiteles hirdetője tudja, hogy nem őt kell csodálni, hanem a Hangra kell hallgatni. Kierkegaard (akit Ordass sze-

▲ Ordass Lajos igét hirdet a budapest-fasori evangélikus templomban, 1957. április 22. (Evangélikus Országos Levéltár, Fényképgyűjtemény, Ordass Lajos családi és hivatalos képei 53.)

→ **Fabiny Tibor** (1955): angol szakos irodalomtörténész, teológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézetének egyetemi tanára. Az 1993 óta működő Hermeneutikai Kutatóközpont vezetője 2007-től, a Magyarországi Luther Szövetség elnöke, 2016 és 2018 között a Magyar Shakespeare Bizottság elnöke, a *Hermeneutikai Füzetek*, a *Magyar Luther-könyvek és -füzetek* sorozatszerkesztője. Könyvei jelennek meg két évtizede a Biblia értelmezéséről, az irodalom és a teológia kapcsolatáról, Shakespeare és Milton műveiről. Legutóbbi kötete *Figura and Fulfillment – Typology in the Bible, Art and Literature* (Wipf & Stock, 2016) címmel jelent meg. Ordass Lajos püspök munkásságáról magyar és angol nyelven is több tanulmányt publikált.

retett és fordított is) írja, hogy a csodáló pogányként viszonyul a Krisztus-hithez, kizárólag a követő az igaz keresztény.

Ordass Lajos ilyen szerény, átlátszó követője volt Krisztusnak: észre sem vesszük, hogy nem Isten szól hozzánk, hanem egy ember, mert a hiteles hirdető hangja annyira csendes és visszafogott, hogy a zsol-tárost vagy a lecsendesült Pál apostolt halljuk benne.

A százhusz évvel ezelőtt született igehirdető minden szava megérint bennünket, magként hullik szívünkbe.

A kegyelemmel kezdi, hiszen a kegyelem mindennek kezdete, mert a kegyelemben szeretet van, s Isten ebből a kegyelem-szeretetből teremtette a mennyet és a földet. Ehhez imádkozik, ezt imádja, ezt dicsóítói lángoló szerelemmel a sokunk által gyakran forgatott imádságoskönyvében. A kegyelmes Isten abban a Jézusban mutatta meg önmagát, akinek nevét minden meditációja kezdetén elsőként, felkiáltójellel a papírra vetette.

Meghódította az ige az értelmét. Azt az értelmet, amely önmagában talán nagyszerű tudóssá vagy akár zseniális teológussá tette volna. Isten igéjének hiteles hirdetője jól tudta, hogy az emberi értelem eleinte ellenáll az őt megszólító igének. De Isten leleményes, kitartó hűsége alázatossá teszi az értelmet. Akit megragadott Isten igéje, az nem emberi módon, hanem Isten szerint gondolkodik, amint azt a Pétert megfeddő mester is mondta.

Az emberi szív Isten nélkül üres, az ember

legfeljebb istenpótlékokkal tölti meg. Szép és felemelő két fiatal (vagy felnőtt) emberi szerelem, bár Isten igéjének hiteles hirdetője tudta, hogy az emberi szerelem sokszor elmúlik, de Isten irántunk tanúsított szereleme soha el nem múlik. Minden emberi szerelemnél nagyobb az Isten szereleme, és ő erről a szerelemtől meditált és énekelt sokat. Ez az az igazi szerelem, amely az ő emberi szívét is megtöltötte, kitöltötte, be-töltötte. Mert Isten szereleme két dolgot is jelent, kettős iránya van: Isten irántunk érzett szereleme s az az istenszerelem, amellyel mi őt viszont-szerethetjük.

Isten igéjének hiteles hirdetője tudta, hogy az emberi akarat csak a csillogón csábító szemfényvesztésre: pénzre, karrierre, hatalomra irányulhat, ha egyáltalán mozdulni képes. A hiteles hirdető ember azt is tudta, hogy Isten az önmagában szunyadozó vagy éppen lankadt akaratot is megmozgatja, feltámasztja és igaz irányba állítja át. Hogy meginduljon, ahogy Jézus is tudott megindulni az emberi szenvedés láttán. Isten hiteles embe-rének akarata Isten akarata szerint mozdult meg, indult meg, indult el – azon az úton, amely igazán boldoggá tesz, bár sokszor fájdalmas, de mégis gyönyörűség.

Isten igéje hiteles hirdetőjének értelmét, érzelmét, akaratát átjárta Isten.

Kovácsként.

Legyen áldott az emléke! ■

Mérlegen a lutheránus önzonosság

→ TUBÁN JÓZSEF

„...az Úr Jézus Krisztus evangéliumát a teljes Szentírás szerint egyházunk hitvallásai értelmében tisztán és igazán hirdetem...”²⁸ Annak az eskünek a szavai ezek, amelyhez egyházunk valamennyi lelkészének szolgálata kötve van nemcsak jogi értelemben, hanem lelkiismerete révén is. Csakhogy újra és újra felmerül a kérdés, hogy vajon azonosítható-e a 21. századi evangélikusságé a 16. századi vagy annál régebbi hitvallási irataink látásmódjával. Nem haladta-e meg ezeket az idő? Nem kellene-e inkább fejlődnünk, változnunk, nincs-e szükség újabb vagy még inkább állandó reformációra?²⁹ Nem kellene-e a változó világhoz igazítanunk az egyház tanítását, hiszen – valljuk be – amit ma kínálunk, az iránt a többség szemmel láthatóan nem érdeklődik? Egyáltalán mi alapján fogalmazható meg napjainkban az evangélikus identitás?

Újfajta vagy ősi identitás?

Önzonosságunkat illetően akkor követjük el az első és meghatározó hibát, amikor az evangélikus identitás gyökereit keresve, azt meghatározandó a 16. századi teológiai viták és az azok következtében kialakult egyházszakadás mentén keresgélünk. Ha csupán eddig ásunk le, megragadunk a felszínen. Így legfeljebb a bennünket másoktól megkülönböztető *evangélikus* vagy *lutheránus* elnevezés eredetéig juthatunk el, a kérdés lényegéig semmiképpen.

Amennyiben az evangélikus egyház és a lutheri teológia eredetét és gyökereit keressük, jóval korábbra, egészen pontosan az első pünkösdre kell visszatekintenünk. Amikor Lukács a

kétezer évvel ezelőtti jeruzsálemi eseményeket ismerteti olvasóival, és beszél ama nagyjából háromezer megtérőről, akik pünkösd ünnepén elsőként részesültek a keresztség szentségében, akkor bizony a ma evangélikusnak nevezett egyháznak a születéséről (is) tudósít (ApCsel 2,41). Az evangélikus egyház „alapítását” legfeljebb az egyházra csak jogi szerveződésként tekintő jogászok keresgélhetik a 16. században, a teológusok semmiképpen. Az a közösség, amelyet ma evangélikus felekezetként határozunk meg, az egy, szent, egyetemes és apostoli egyház valósága, amelyet pünkösdkor gyűjtött egybe a Szentlélek. Nem kizárólagosan egy vele, de kétségkívül megfelelő neki, minthogy tértől és időtől függetlenül a Krisztus-hiten alapuló apostoli tanítás szellemében él és végzi szolgálatát.

Ijesztő, amikor némelyek – nemegyszer lelkészek is! – a Luther által „alapított” egyházzról beszélnek, vagy az 1517-es emblemátikus dátumban látják a kezdőpontot, netán úgy interpretálják az evangélikus felekezet létrejöttét, mintha az a római egyházból való kilépés vagy kiszakadás eredménye lenne. Pedig az evangélikus identitás nem a 16. századi teológiai vitákban gyökerezik, bármennyire is szükségesek voltak ezek, hanem abban az apostoli tanításban, amely – és ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni – a pünkösd eseményhez köthető. Luthernek és a wittenbergi reformátoroknak – tegyük hozzá: igencsak ritkán illették magukat ezzel a kifejezéssel! – nem az volt a tapasztalatuk, hogy valamilyen új tanítást

→ Tubán József (1973): 1996-tól a Csorna-Kapuvári Evangélikus Egyházközösség lelkésze. Legutóbbi kötete *A deformáció mítosza – Avagy itt állunk, másként nem tehetünk* (Fraternitás Lelkészei, 2019) címmel jelent meg.

▶ Pütkösd, 1150–1175 k. (zománckép aranyozott rézlapon, 10,3 × 10,3 × 0,6 cm, Metropolitan Museum, New York)

képviselnek a romlott régivel szemben, hanem éppen ellenkezőleg: az ősi, apostoli tradíciót emelik ismét magasba a korábbi évszázadok újításaival, tévelygéseivel szemben.

Mindez az ő ajkukon, nevezetesen az *Ágostai hitvallás*ban úgy fogalmazódik meg, hogy „gyülekezeteink egyetlen hittételben sem térnek el az egyetemes egyháztól (*ab ecclesia catholica*), csupán néhány olyan visszaélést hagytak el, amelyek újak (*qui novi sunt*), és az egyházi törvények szándéka ellenére az elmúlt idők hibájából váltak elfogadottá”.³ Az *Apológiában* Melanchthon még azt is kijelenti, hogy az elmúlt korok teológusai közül „a régiek közelebb állnak a Szentíráshoz, mint az újabbak”, ezért aztán „ezek teológiája egyre nagyobb mértékben elfajzott”.⁴ Ennek tükrében az sem hat különösnek, hogy amikor az *Ágostai hit-*

vallás bizonyos eretnek irányzatokat elítélendőnek mond, akkor ezek között a korábbi évszázadok, gyakran az ókor tévelygői is fel vannak sorolva, hiszen a wittenbergiek nem egy újonnan keletkezett közösség határvonalait próbálták megrajzolni, hanem a kezdettől fogva létező egyetemes egyház valóságában gondolkodtak.

Luther és társai önmagukat tehát semmiképpen sem tekintették újítóknak – ironikus módon a lutheri reformációt mégis mi magunk nevezzük előszeretettel „hitújításnak” –, sokkal inkább egy sokak által a skolasztikus teológia újabb és újabb reformhullámainak értékelése szerint meghaladottnak vélt ősi tradíció védelmezőiként gondoltak magukra. Éppen ezért, amikor a magunk identitását kutatjuk, egyedül az apostoli tanításban találjuk meg azt, amit szeretnénk.

Negatív vagy pozitív identitás?

Önazonosságunk második hibája az, amikor valamilyen felszínes ismeret birtokában evangélikusságunkat mindössze abban foglaljuk össze – ráadásul nemritkán dacos harciassággal –, hogy mi vagyunk az a keresztyény felekezet, amely nem azonos a római katolikus felekezettel, sőt nagyjából mindenben különbözik is tőle. Sajnálatos módon nemzedékek hosszú sora nőtt fel ebben a szegényes és hamis önmeghatározásban.

Emlékezzünk az *Ágostai hitvallás* határozott kijelentésére, amely a lutheránus közösséget nem valamiféle elszakadt felekezetnek, hanem az egy, szent, egyetemes és apostoli egyház valóságának mondja: „Csak azokat a dolgokat adtuk elő, amelyeknek elmondása szükségesnek látszott, hogy mindenki megérthesse: sem tanításunkban, sem szertartásainkban nem fogadtunk el semmi olyat, ami ellenkeznék a Szentírással vagy az egyetemes egyházzal (*ecclesiam catholicam*), mert mi szemmel láthatóan a legnagyobb gonddal óvakodtunk, hogy valamilyen új (*nova*) és istentelen hittétel be ne lopózzék gyülekezeteinkbe.”⁵ Luther éppen az őt kiátkozó pápai bullára adott nyilvános válaszában áll ki amellett, hogy az ő teológiája az egyetemes – görög–latin eredetű kifejezéssel: *katolikus* – egyházat képviseli az attól elszakadt, vagyis eretnekké vált pápai tanítóhivatallal szemben, hiszen „*catholicum et haereticum*, vagyis keresztyéni és eretneki (*christlich und ketzrisch*) egymást kizárják tisztára”.⁶ Római ellenfeleit Luther sohasem nevezte katolikusoknak, legfeljebb romanistáknak, rómaiaknak, pápistáknak, ugyanis katolikusnak, vagyis az egyetemes egyház valóságán belül lévőknek önmagát és az általa képviselt apostoli tanítást tekintette.

Éppen ezért szükséges megkülönböztetnünk egymástól a *római katolikus* és a *katolikus* kifejezéseket. Nem római katolikus mivoltunk hangoztatásában kimerülő torz önképünk abban a hamis tudatban ringat bennünket, hogy a 16. századi teológiai viták legfőbb frontvonala a római katolikus fél és a többi szereplő között húzódott; és ha voltak is különbségek Luther és Zwingli, majd később Kálvin, a számos közvetítő irányzat vagy

az újrakeresztelő mozgalmak tanítása között, ezek valamennyien mégis egységesen alkottak egy Róma-ellenes táborot. Ennek értelmében még az 1529-ben a német lutheránus rendeket megjelölő *protestáns* elnevezést is nagyvonalúan kiterjesztettük ezen irányzatok mindegyikére, kiüresítve a kifejezés eredeti tartalmát.

Mint ahogy idővel a lutheránus kereszténység – elfeledkezve Luther álláspontjáról – természetes szövetségesként kezdett tekinteni a református felekezetre, egyre inkább annak befolyása alá került azokon a területeken, ahol azok többségben voltak. (Noha egyik markáns hangvételű hitvallási iratunk, az *Egyességi irat* alapvetően a református befolyás ellen íródott!) Így jutottak el eleink sok helyen – hazánkban is – az úgynevezett „protestáns unió” gondolatáig, sőt annak gyakorlati megvalósításáig is, ahogyan a német nyelvterületen sokfelé; és így szegényedett a karakteres lutheránus identitás egyfajta arctalan hitvallástalansággá, amelynek egyetlen lényeges vonása van: hogy nem vagyunk római katolikusok.

A valóságban azonban a reformáció korának teológiai frontvonala – ha már ezzel a hasonlattal éltünk – az apostoli tradíció és az ahhoz képest újfajta tanítások, vagyis a lutheri tanítás és a többi irányzat, tehát Róma, Zwingli és mások között húzódott, méghozzá nagyon erőteljesen. (Noha közöttük is éppen olyan heves viták zajlottak.) Ennek megfelelően a lutheránus közösségnek egyik irányzat sem természetesebb szövetségese a másiknál. Ha pedig visszatalálunk valódi identitásunkhoz, beláthatjuk, hogy természetes szövetségesekre nincs is szükségünk, hiszen Krisztus és az ő keresztje minden szempontból elegendő.

Gyenge vagy erős identitás?

A harmadik gyengességünk saját önazonosságunk megállapításánál az, hogy az evangélikus identitás sarokpontjait hajlamosak vagyunk a tradicionális alapok helyett a folyamatosan változó szempontok mentén megnevezni. Ez nem feltétlenül jelenti a lutheri hitvallásosság szerint meghatározott tanítás megtagadását, de annak háttérbe szorítását igen.

Napjainkban szívesen mutatjuk be önmagunkat úgy, hogy az evangélikusok azok, akik nyitottak, szeretik a természetet és a zenét, összetartók, stb. Örömmel vesszük azt is, amikor külső szereplők azzal dicsérnek bennünket, hogy az evangélikus egyház közel sem annyira merev, mint a többi történelmi felekezet. Ez természetesen sok esetben nagyon fontos lelkipásztori szempont is lehet – és ebben a megközelítésben csakugyan érték –, ám féltő, hogy gyakran éppenséggel arctalanságunk és elvtelenséghez közelítő hajlékonyságunk leleplezése rejlik mögötte.

A kérdés az, hogy mindenáron népszerű közönség akarunk-e lenni, vagy akár a népszerűtlenséget is kockáztatva mindenképp elhelyezzük az egyház apostoliságát jelentő tradicionális alapokat.

Hogy melyek ezek az alapok, arra könnyen választ kaphatunk, ha fellapozzuk hitvallási iratainkat. Talán nem jelenthetjük ki olyan optimistán, mint Luther a *Schmalkaldeni cikkek*ben, hogy „a hétéves gyermek is tudja, hogy mi az egyház: A szent hívők és azok a báránykák, akik hallgatnak pásztoruk hangjára”.⁷ Az *Ágostai hitvallás* veretes meghatározását viszont bátran nevezhetjük örök érvényűnek: „Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki”.⁸ Aligha lehet ennél frapánsabban beszélni az egyház önazonosságáról. Ha identitásunkat alapvetően emberi és viszonylagos értékek alapján próbáljuk meghatározni – mint a nyitottság vagy a természetszeretet –, akkor könnyen elveszíthetjük az egyház lényegét. Az egyház lényege ugyanis a tiszta tanítás és az azzal való azonosulás, vagyis az ige hirdetése/hallgatása és a szentségekkel való élés. Ezt nem pótolhatja semmiféle közösség-építés vagy amúgy elfogadható értékek mellett elkötelezett, egyházi köntösbe bújtatott akcionizmus.

Ige és szentségek nélkül nincs egyház, ige és szentségek nélkül nincs kereszténység. A tiszta tanításnak mint identitásképző szempontnak a legcsekélyebb háttérbe szorításával, egyéb, viszonylagos és korhoz vagy mások elvárásaihoz kötött szempontokkal való felcserélésével arról mondunk le, ami valóban evangélikussá tesz bennünket. Az

egyház a 21. században sem találhat más alapot magának, mint bármikor a történelme során: a tisztán hirdetett evangéliumot és a helyesen ünnepeelt szentségeket. Ha minden rendben van velünk, akkor a környezetünk ezek alapján azonosít bennünket, nem pedig a különböző emberi értékekhez való viszonyunk mentén.

Korlátozó vagy felszabadító identitás?

A lutheránus önazonosságunkkal kapcsolatos negyedik tévedést akkor követjük el, amikor azt hisszük, hogy kénytelenek vagyunk megfelelni a mindent egyenértékűnek hirdető, a sokszínűséget önmagában értéknek valló, a világ változásait kényszeresen csak egyfajta fejlődésként, haladásként értelmező e világi elvárásoknak. Ezeknek tükrében valóban korlátozósként hat az a körülmény, hogy egy közösség identitása egy kétezer esztendőnél is régebbi iratgyűjtemény, a Szentírás egyféle teológiai magyarázatához, nevezetesen a lutheránus hitvallási iratokhoz van kötve, amelyek közül a legkésőbbi is elmúlt négyszáz éves. Ebben nincs semmi haladó, nyomát sem látjuk a fejlődésnek, nem érezzük azt, hogy a 21. század embere, akár hívő evangélikusa bármit is kezdetnek ilyen ősi tanúságtételekkel. Így aztán akadnak olyan szírenhangok, amelyek a dogmafejlődés egyházas jelszava alá bújva leginkább szabadulni próbálnának a tradicionális lutheránus konfesszionalizmus – az ő szavaikkal élve – kötöttségeitől.

Pedig ezt a tévedést nagyon könnyű kiküszöbölni azzal, hogy egyszerűen tudatosítjuk magunkban: egyházként nem arra vagyunk hivatva, hogy a világ elvárásainak megfeleljünk. Ez persze nem valamilyen kurucos dacot jelent, mert az valóban bezárna bennünket egy talán alternatívának mondható valóságba. Csakhogy Jézus ígéretének, miszerint „az egy, szent egyház minden időben megmarad”⁹ alapja a Krisztus-hit közciklájá volt, vagyis hogy „az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki”,¹⁰ bármilyen módon változik is a világ az egyház körül (vö. Mt 16,18). Ennélfogva téved az, aki a konfesszionalizmust a személyes hit korlátozásaként éli meg: már csak azért is, mert a hit nem az ember személyiségéből fakadó önkifeje-

zés, hanem a Szentlélek ajándéka, amelynek mindig ugyanaz a tartalma: Jézus Krisztus.

Miből gondoljuk, hogy a tradicionális hitvallásosság elveszítette aktualitását? Példának okáért érdemes belegondolni abba, hogy mennyi mindent olvashatunk Jézus személyéről különböző áltudományos kiadványokban: hogy tudniillik Jézus csak egy egyszerű tanító volt, aki megvilágosodott az Isten személyét illetően; hogy a tanításával váltotta meg a szeretni nem képes embert; hogy a halálát csak Pál nevezte áldozatnak; hogy nem is halt meg, és a sírban magához tért; hogy élete végén Indiába költözött, és buddhista lett; hogy amúgy sem zsidó volt, hanem magyar herceg... A sort lehetne még hosszasan folytatni. Mindezek után érdemes megkérdezni: vajon időszerűtlenek az ókor végén leírt szavak Krisztus személyéről, hogy ő „az Atyától született minden idő előtt, Isten az Istentől, világosság a világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől, született és nem teremtetett, az Atyával egylényegű”?¹¹ Érdektelen volna a középkor kezdetén kidolgozott hitvallás, amely szerint Krisztus „az Atya lényegéből az idő előtt született Isten, és az anya lényegéből az időben született ember”?¹² Időszerűtlen lenne az, hogy „az egy Krisztus, aki valóságos Isten és valóságos ember, szűz Máriától született, valóságosan szenvedett, keresztre feszített, meghalt és eltemetett, azért, hogy kiengesztelje irántunk az Atyát, és áldozattá legyen nemcsak az eredeti vétkekért, hanem az emberek minden elkövetett bűnéért is”?¹³

A hit nem önmegvalósítás, hanem az üdvösség egyetlen útja. Ennek az útnak vannak korlátai, ám azok éppen attól védenek, hogy hitünk középpontjában saját magunk foglaljuk el Krisztus helyét. Identitásunk korlátai így nem megköthetnek, hanem felszabadítanak a valódi hit megélésére.

Formális vagy valóságos identitás?

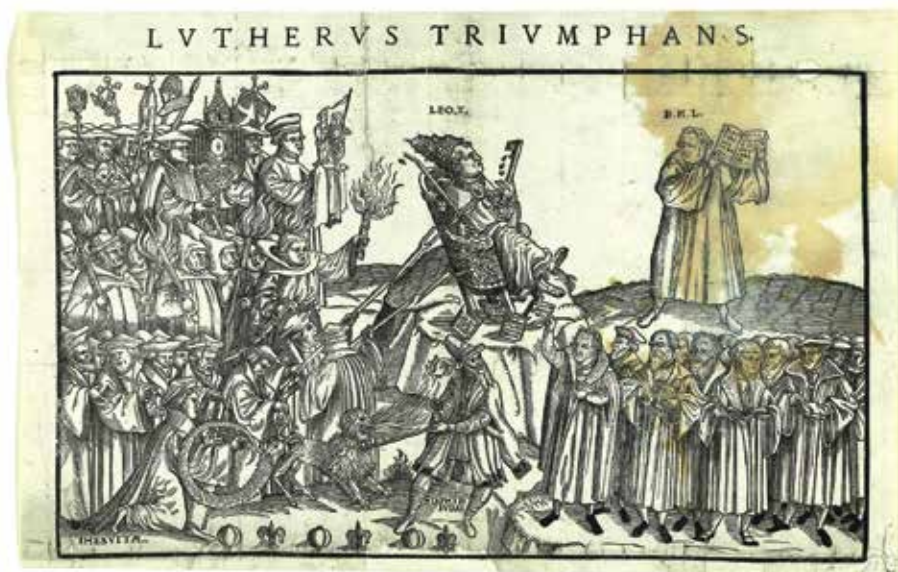
Az ötödik tévedés, amely lutheránus identitásunkat fenyegeti, az egyháztagság formális vagy valóságos voltához kapcsolódik. Arra megint csak hitvallási irataink hívják fel a figyelmet, hogy a látható és a láthatatlan egyház között különbség van: „Szükséges annak megértése, hogy mi az a dolog, ami

legfőképpen tesz minket az egyház tagjaivá, mégpedig élő tagjaivá (*zu lebendigen Gliedmaßen der Kirche*). Ha az egyházat csupán a jók és gonoszok külső szervezeteként határozzuk meg, akkor nem értik meg az emberek, hogy Krisztus kívánsága a szív igazsága és a Szentlélek ajándéka, hanem úgy fogják megítélni, hogy az csupán bizonyos istentiszteleti cselekmények és szertartások külső végrehajtása. Hasonlóképpen mi különbség lenne a törvény népe és az egyház között, ha az egyház külső szervezet? Pál azonban úgy különbözteti meg az egyházat a törvény népétől, hogy az egyház lelki nép (*ein geistlich Volk*), azaz nem világi szertartásokban különbözik a pogányoktól, hanem Istennek a Szentlélek által újjászületett népe (*im Herzen erleuchtet wird und neugeboren durch den Heiligen Geist*).¹⁴

A szomorú valóság viszont az, hogy a büszke evangélikusság sok esetben nem annak megélését jelenti, hogy a megkeresztelt lutheránusok egy élő közösség tagjaiként rendszeresen igét hallgatnak, élnek az úrvacsorával, tevékenyen részt vesznek az egyház missziói munkájában, és a lehetőségeikhez mérten anyagilag is vállalják a helyi gyülekezet fenntartását. Ki kell mondani: a maga módján és a kor viszonyai között a késő reneszánsz kornak a hitvallási irataink mögött álló, szervezetileg éppen csak formálódó lutheránus felekezete sokkal inkább volt missziói egyház, mint népegyház, különösen, ha összehasonlítjuk a mostani megfáradt, leginkább csak külsőségekben vagy a gyermekkori templomi élmények könnyes nosztalgiáján nyugvó evangélikus kereszténységgel.

Identitásunk formálódásának nem különféle posztmodern hívószavak bővületében kell megtörténnie, hanem vissza kell térnie a lutheri kor sajátos missziói egyházához. Vagyis az evangélikus önazonosságnak az ige hallgatásához, az oltáriszentséggel való éléshez és az egyházban való aktív életmódhoz szabad csak kapcsolódnia, nem máshoz. Ismét csak Melanchthont idézve: az evangélikusok legyenek azok, „akik ugyanazzal az evangéliummal vagy tanítással és ugyanazzal a Szentlélekkel vannak közösségben, aki megújítja, megszenteli és irányítja szívüket”.¹⁵

▼ ismeretlen mester: Luther triumfálása, 1566–1568 k. (metszet, 230 x 355 mm, Rijksmuseum, Amszterdám)

Elválasztó vagy nyitott identitás?

A hatodik tévedés abból az alaptalan félelemből ered, hogy ha egy felekezet túlságosan ragaszkodik a tradicionális hitvallásosságához, akkor kizárja magát az ökumenikus kezdeményezésekből, és önmagába forduló záróványá szürkül.

Hogy ez mennyire nem így van, ahhoz elegendő felismernünk, hogy mi a helyesen gyakorolt ökumené: nem a különbségek elkenése, mindenféle tradíció egyetlen arctalan masszává gyúrása, hanem a sokféleségnek a Krisztus-hitben való egysége. Melancthon mindezt így fogalmazza meg: „Az egyház valódi egységéhez elegendő egyetérteni az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy mindenütt hasonlóak legyenek az emberi hagyományok, vagyis az emberek által megállapított vallási szokások és szertartások; amint Pál mondja: egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek, stb.”¹⁶ Nem az az ökumené, ha egy felekezet feladja a maga sajátosságait, és idomul egy másikhoz. Ezt nekünk már csak azért is illene megértenünk, mert a múltban mi is átéltük ezt a fenyegetést: gondoljunk a római katolikus ellenreformációra

vagy a reformátusokkal való esetleges unió sötét árnyékára.

Felelős keresztényként éppen hogy nem vonhatjuk meg más felekezetű testvéreinktől azt a koncentráltan krisztocentrikus látásmódot és annak minden gazdag hozadékát, amelyet a tradicionális lutheránus hitvallásosság jelent. Az ökumenikus közösségnek arctalan, a magunk markáns karakterét levető, a sokféleségben feloldódó résztvevőjének lenni nemcsak azt jelentené, hogy végül megsemmisülünk – ezt tekinthetnénk akár szigorúan a saját ügyünknek is –, hanem azzal is járna, hogy az egyetemes anyaszentegyházat szegényítenék meg. Ez pedig nem testvéri magatartás.

A Szentírást magyarázó, annak üzenetét megfelelően csatornázó hitvallási irataink – nyilván számos, valóban az adott korhoz kötött megjegyzésen túl – időtálló tanítást közvetítenek a mindenkori egyház és a mindenkori világ felé. Hogy mennyire nem elméleti kérdés ragaszkodni az általuk őrzött apostoli tanításhoz, arra éppen a kényszerűen (?) „meghosszabbított” úrvacsora évében lehet jó példa az a felismerésünk, miszerint az apostoli

tanítást változatlanul ápoló lutheránus felekezeti templomaiban minden megkeresztelt testvérünket feltétel nélkül várhatjuk az oltárhoz a szentség vételére. Miközben ugyanis testvérfelekezeteink azon merengenek, hogy vajon miképpen kell érteni Krisztus valóságos jelenlétét a szentségben, vagy hogy megfelelő egyházi környezetben hangoznak-e el a szereztetés igéi, mi mint az Úr asztalának szintén csak vendégei, szabadon vehetjük és adhatjuk a szentséget, tudván, hogy az minden emberi véleménytől függetlenül Krisztus teste és vére bűneink bocsánatára. Ha pusztán a mások felé való nyitottság miatt lennének ennyire nagyvonalúak, az halálos bűnünk volna – ám minket éppen a sokak által merevnek tekintett hitvallásosságunk szabadít fel erre a magatartásra.

Túlhaladott vagy időszerű identitás?

Napjaink egyik kulcsszava a *fejlődés*. A gazdaságunk folyamatosan növekednie kell mennyiségiileg – közben tönkretesszük egész életterületünket. A társadalomnak fejlődnie kell – közben atomizált egyének zárványává válik a közösség. Az egyháznak szüntelenül meg kell újulnia – ami odáig vezethet,

hogy az apostoli tanítás objektív igazságát elhagyva csupán magának a megújulásnak a kedvéért újuljunk meg, saját folytonosan változó meglátásainkat vagy a külső világ elvárásait megtéve mércének.

Nincs a teológiai történetnek még egy olyan konzervatív fordulata, mint a lutheri reformáció. Éppen ezért kell megértenünk: a hetedik tévedés, amely fenyeget bennünket,

az, ha folyamatosan változni akarunk ahelyett, hogy állandó középpontként tekintenénk sajátos örökségünkre, a lutheri teológia által átmentett apostoli tanításra, amelyről elmozdulunk végzetes volna. Nem a változás vezeti át az egyházat a jövőbe, hanem a stabilitás, a krisztocentrikus identitáshoz való ragaszkodás. Erre vonatkozik az egyház Urának biztató ígérete is (Mt 16,18). Szilárd ponton állva tudunk csak megújulni, ez a szilárd pont pedig egyedül a Szentírás és a hitvallási iratok által megfogalmazott apostoli tanítás lehet. Evangélikusként nem az a megmaradásunk záloga, ha a változó világhoz igazodunk, hanem az, ha küldetésünkhöz híven a világ megváltozásán fáradozunk: „Menjetek el szerte az egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” (Mk 16,15) ■

Szilárd ponton állva tudunk csak megújulni, ez a szilárd pont pedig egyedül a Szentírás és a hitvallási iratok által megfogalmazott apostoli tanítás lehet.

JEGYZETEK

- 1 *Agenda a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára*. Szerk. Pröhle Károly. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1996. 450. o.
- 2 Itt meg kell jegyeznünk, hogy gyakran idézett és reflexszerűen Luthernek tulajdonított *ecclesia semper reformanda* elv eredete nem a lutheri teológia talaján keresendő: a megfogalmazás a valóságban Jodocus van Lodenstein 17. századi holland református (!) teológustól származik.
- 3 *Ágostai hitvallás*. Ford. Bódi Emese – Reuss András. Luther Kiadó, Budapest 2008. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2.) 39. o.
- 4 *Apológia, az Ágostai hitvallás védőirata*. Ford. Bódi Emese – Reuss András. Luther Kiadó, Budapest, 2017. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 3.) 247. o.
- 5 *Ágostai hitvallás*, KK 2008, 2: 67–68. o.
- 6 Az Antikrisztus bullája ellen. Ford. Masznyik Endre. In: Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei*. 2. köt. *Egyházreformáló iratok*. Luther Társaság, Pozsony, 1905. 289. o.
- 7 Schmalkaldeni cikkek. Ford. Pálffy Miklós. In: *Schmalkaldeni cikkek / Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről / Kis káté / Nagy káté*. Luther Kiadó, Budapest, 2019. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 4.) 70. o.
- 8 *Ágostai hitvallás*, KK 2008, 2: 24. o.
- 9 Uo.
- 10 Uo.
- 11 Niceai hitvallás. In: *Az egyetemes vagy ökumenikus hitvallások*. Szerk. Reuss András. Luther Kiadó, Budapest, 2020. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 1.) 23. o.
- 12 Athanaszioszi hitvallás. In: uo. 26. o.
- 13 *Ágostai hitvallás*, KK 2008, 2: 21. o.
- 14 *Apológia*, KK 2008, 3: 133. o.
- 15 Uo. 132. o.
- 16 *Ágostai hitvallás*, KK 2008, 2: 24–25. o.

Feleselő templomtornyok

A felekezeti önértelmezés és az egyházi tájszemlélet történelmi lehetőségei válság idején

→ TEVELY ARATÓ GYÖRGY

Luca Orsolyának

„Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.”

(Jékely Zoltán: *A marosszentimrei templomban*)

„A torony galambok nélkül inog,
varjú, csókaraj cibálja gazul,
nem a kő, nem a bezúzott ikon,
itt az idő az, ami meglazult...”

(Ferenczes István: *Marosszentimrei templom*, 2002)

Egyházi táj, demográfia és felekezeti identitás

Katolikus szemnek is fáj látni azt a népesedési tragédiát, amely a Dunántúl magyar nyelvű falusi evangélikus gyülekezeteit sújtja – a sajátos magyar protestáns hagyomány legkorábbi őrhelyeiről s így a magyar kultúra kora újkori és 19. századi rétegeinek színes hordozóiról, a magyar önértelmezés szimbolikus jelentésű, mindnyájunk számára fontos forrásvidékéről van ugyanis szó, hogy mást ne is említsünk.¹ Az egyházi táj – amely a világnak a római kultúra örökségére építkező részén az emberi civilizáció elsődleges kulturális kivételése, legfontosabb arculati jegye – ezen a vidéken sűrűn van rakva pár száz, gyakran alig néhány tucat fős közösségek által emelt kisebb-nagyobb,

de történelmi értékű templomokkal. A reformáció formálta ezt a tájképet, amely egy közös európai örökséget közvetít: azt a százmilliók életére ható történelmi tapasztalatot, hogy a vallási ellentétek emberi időben eldönthetetlenek. Ezek az épületek együttesen igazodási pontjai, identitáshordozói és emlékezhelyei az itt élőknek és mindazoknak, akik velük azonos egyházi vagy nemzeti közösségbe sorolják magukat.

Ha a levegőből néznénk ezt a tájat, egy képzeletbeli tört vonallal összeköthetnénk és kiemelhetnénk azokat a településeket, amelyekben két, akár három különböző „felségjelzésű” torony is magasodik a házak fölé. Ott, ahol ezek a pontok nem az állam szociális áldozatvállalásával támogatott

→ *Tevelj Arató György* (1986): történész, levéltáros, köztisztviselő. A *Hitel* folyóirat szerkesztője, a *Credo* szerkesztőbizottsági tagja. Kutatási területe a 17–18. századi magyar rendiség- és egyháztörténet, valamint az Eötvös Collegium története.

19. század végi és 20. századi építkezésekre mutatnak, hanem évszázados múltú öngazgató kis-közösségek templomépítő és gyülekezetfenntartó képességéről tanúskodnak – vagyis ahol középkori és kora újkori épített örökséggel van dolgunk –, ott ma az evangélikus egyház demográfiai értelemben árnyéka önmagának. A hajdan egymással feleselő templomtornyok alól eltűnőben van a körülöttük szerveződő élet, az őket megszólaltató ember. Persze panaszra lenne ok református részről is, de a környéken egyébként domináns római felekezet felől is. Országos politikai téttel bíró társadalmi válságról van szó: a vidék népességmegtartó képességéről, s innen nézve ez nem evangélikus ügy csupán. A magántulajdonon alapuló évezredek társadalmi rendnek – és különösen a paraszti gazdaságoknak – a kommunista diktatúra általi megtörése alapján, fizikai hollétében és identitásának megmaradásában érinti a magyar társadalmat. Jól tudjuk azt is, hogy ez nem csupán terhes örökség, amelyről a ma embere nem tehet, hiszen a rendszerváltoztatás óta mindmáig sem történt olyan lényegi strukturális változás a közigazgatásban, a gazdaságban és a társadalompolitikában, amely erre a problémára megoldást kínált volna.

Ugyanakkor ez a nagypolitikai kérdés találkozik az egyház teológiai önképének, a misszió és a hagyomány értelmezhetőségének akut krízisével is. (Ráadásul ez értelemszerűen az országosan legkisebb érdekérvényesítő képességgel rendelkező felekezet helyi gyülekezeteit sújtja.) Ezért a dunántúli egyházi tájnak ezt a sajátos rétegét, amelyben a felekezeti és társadalmi pluralizmus évszázadok óta a legelemibb – családi és települési – szinten meghatározza az itt élők önazonosságát, érdemes az önmeghatározás történelmi hagyományai felől is megvizsgálni. Ennek kapcsán azonban akadályokba ütközünk. Kétséges, mennyire illeszkednek a felekezetek önképébe a kihaltó gyülekezetek és a használaton kívüli, esetleg elhagyott műemléki környezet. A jelenség – felekezettől függetlenül – inkább valamiféle rezervátum jellegét ölti a közös tudatban, amelyre értelmezői vérmérséklettel függően kuriózumként vagy kegyesen hordozott

púpként tekint az „utókor”. Jól jelzik ezt az épített örökség felújításának vagy új funkciók szerinti átépítésének legkülönbözőbb igénytelenségű példái szerte az országban. Az örökség nem anyagi részéből kikopik a történelem szervesült birtoklásának igénye, a struktúraépítés valódi folyamatának tudata, és ami a helyi szellemből megmarad, jobbára anekdotikus jelleget ölt, néha már-már szellemi katasztrófaturizmus eszközévé válik: a konfliktusos elődök és a vérzivataros vagy szenvedő múlt idők emlegetése inkább az egzotikum iránti kíváncsiságot hivatott magunkra irányítani. A múlt szelleme ezekben az esetekben valamiféle idegen és mai viszonyainkba beilleszthetetlen érdekességként funkcionál, amely semmi esetre sem érvényes vagy értelmezhető a mai keretek között. Nem kevesebbet jelent ez a folyamat, mint óhatatlanul is lemondani saját élő közösségeink szerves jellegéről, a folytonosság életképességének igényé-

▲ Népies barokk piéta a 18. századból, jelenlegi őrzési helye a vadosfai katolikus kápolna pronaoza. Vélhetően azonos azzal a vadosfai katolikus nemesek által állíttatott szoborral, amelyet a tumultusban az evangélikus nemesek ledöntöttek és meghurcoltak.

ről, vagyis alkalmi összeverődésnek tekinteni az egyházközségi, gyülekezeti életet.

Így akadályozza a gyökertelenedő kortárs önszemlélet az önmeghatározás történelmi hagyományainak érvényesülését, szellemileg is elszigetelve egymástól és az egyház modern önkeresésétől a szociális okokból egyébként is leszakadó falusi gyülekezeteket. És fordítva is igaz: az egyház is elszigeteli magát saját korábbi arculata meghatározó vonásainak értelmezésétől. Pedig ezek a nagy múltú vidéki közösségek hajdan a kor mércéjével mérhető régióik központjai voltak, és a nagymértékű társadalmi hasonlóság okán egyházuk képét is meghatározták a többi felekezett szemében. Lássunk a következőkben három példát a fenti jelenségre.

„Minden Egész eltörött”, avagy a dunántúli magyar lutheránus tudat hiányzó emlékezet-helyeinek nyomában

Az emlékezhelyek (*lieux de mémoire*) kultúr-történelmi elmélete szerint a modern és posztmo-

dern világ elveszítette a történelemben való élés képességét, a kollektív emlékezetnek már nincs közös miliője, azaz közege, tehát már nem közvetlenül emlékezünk a múltra – ennek az identitásra háruló minden hátrányával együtt. Eszerint csak helyei vannak az emlékezésnek, s ezeknek a közvetítésével válik érthetővé és átélhetővé saját történelmünk is. A hely ebben az esetben szellemi kategóriának tekintendő – a filológia *locus* fogalmára gondolva érthetőbbé válik a megfogalmazás –, vagyis lehet szöveg, dallam, tárgy, gondolat, természetesen helyszín is. Emlékezhely lehet bármi, ami egy emberi közösség számára azonos jelentéstartalommal bír, és sajátosság, rá jellemző módon földézi az összetartozás tudatát vagy annak valamilyen problémáját. Így emlékezhely a *Himnusz*, a Duna, a trianoni diktátum, a reformkor, a magyar huszár, az adóhatóságról a társadalomban élő összkép vagy éppen a felekezetre jellemző sajátos köszöntés-formula, a szószékoltár jelensége, a lelkeszi ornátus sujtásozásának hagyománya, bizonyos értelemben

mag a liturgia is. Az emlékezhelyek lényege a szellemi-lelki közösségteremtő képesség, amely a közös múltban gyökerezik, ám ma is hatni tud, ha a jelen igényeinek megfelelően használják. Ezért az emlékezhelyek kapcsolatrendszerének felvázolása kiadja egy közösség identitásának mintázatait. Így kizárólag kulturális tényezők alapján (ez azért fontos, mert ezek tudományos módszertannal megbízhatóan leírhatók) megfoghatóvá válik a kisebb és nagyobb közösségek egymáshoz való viszonyának minősége is. Minden közösség akkora mértékben birtokosa saját önazonosságának, amennyire fejlett az emlékezési kultúrája; ez pedig a közösségek számára értelmezhető emlékezhelyek fenntartásával, kialakításával jár együtt.

Az, hogy a leszakadó falusi gyülekezetek fönt bemutatott elszigetelődése hogyan hat az egyház egyetemes identitására, szemléltethető az emlékezés kultúrájának, az emlékezhelyek képződésének sajátosságain keresztül is. Vegyünk ehhez három olyan történelmi példát – Ostffyasszonyfa, Vadosfa és Kővágóórs evangélikus gyülekezetének az ellenreformációval való összecsapásait a 17. és 18. századból –, ahol adott az egyházhoz való ragaszkodás hitvallói gesztusa, vagyis a maradandóság legmagasabbrendű kritériuma, másrészt ezzel szemben tetten érhetjük az emlékezhellyé válás akadályait is, a felejtésalapú átfogalmazódást. Különlegességük, hogy mindhárom esetben az evangélikusok agressziója provokálta ki a hatalom retorzióját, és segítette a mártírtudat kialakulását, az evangélikus felekezet lelki összezárását. Mindhárom eset a maga idejében országos híre tett szert, nemzedékekre meghatározta regionális közösségének lehetőségeit, s ezáltal emlékezetével rányomta bélyegét földrajzi régiójának társadalmi tudatára is, vagyis mondhatjuk, hogy évszázadokon át szellemi védjegye volt az emléket őrző helyi és tágabb egyházi közösségnek. Fontos, hogy az eseményeket csak az apologetikus, üdvtörténeti indíttatású felekezettörténeti munkák tették maradandóvá, s ráadásul a modern kor helytörténeti irodalma is meglegedett legfőljebb ezeknek a munkáknak a használatával – mint majd látni

fogjuk, ez olyan alapvető részletek elfelejtődésével járt együtt, mint az identitáselemmé vált események dátuma maga. Mindhárom esetben tehát a spontán „kanonizáció” miatt a hagyományban csak a lényegi gesztus rögzült, vagyis a konfliktushelyzetben való nagy erejű hitvallói föllépés, s a jelentős tettek mögül idővel eltűntek a miértek. Minthogy az emlékezet identitásformáló erejében érdekelt nagyobb közösség – a saját értelmiséget képző egyház – nem gondoskodott reális történeti értelmezésről, a korral változó ízlés hatására az utódok elveszítették a kötődés módját ezekhez az eseményekhez: kezdetben kegyeletteljesen, ám utánaozthatatlan példaként, később egyre inkább groteszk, megmosolyogtató provincializmusként kezdtek tekinteni a miértjeit elvesztő hitvallói gesztusokra, vagy egyenesen kiejtették az emlékezetből a história megmagyarázhatatlan (kínos) részeit. Így a történet „hogyanja”, az identitást adó múlt stílusa nem emlegetődik, elfelejtődik, nyilván azért, mert akadályává válik a múltat csak hagiográfiai illusztrációként alkalmazó egyházi önértelmezésnek.² Innentől pedig szimpatikus sem lehet.

Kővágóórs az 1755 és 1802 között épült katolikus barokk „dactemplomáról” nevezetes, amelyet úgy építettek föl a falu középkori eredetű, protestáns használatban lévő temploma elé, hogy hatalmas arányaival szemből kitakarja a dombon álló régi templomot. Azért így járt el az épített katolikus egyház, mert a protestánsok 1749-ben fölfegyverkezve, erőszakkal megakadályozták, hogy a katolikus egyházi és világi hatóságok visszavegyék a középkori templomot. Az evangélikus artikuláris helyként kiváltságolt, jószerével csak evangélikusok lakta Vadosfán szintén évszázadokig feleseltek egymással a templomtornyok, miután pápista birtokosok 1751-ben provokatívan letették az alapjait egy kétszáz fő befogadására alkalmas katolikus kápolnának. 1751. augusztus 20-án a fölfegyverezett lutheránusok szétszórták és kegyetlenül összeverték a kápolna alapjainak fölszentelésére érkező, több száz fős katolikus körmenetet, a tumultusnak halottja is volt, és ezért a kiváltságolt vallásgyakorlattal rendelkező vadosfaiak nagy

büntetőpert és megtorlást vontak magukra, amelyek részeként ráadásul a katolikus templom fölépítéséhez is hozzá kellett járulniuk. Ostffyasszonyfai evangélikus temploma ugyan jóval fiatalabb (1917), ám a hitéhez ragaszkodó faluközösség történetének meghatározó tragédiája volt, amikor 1680-ban a falu közepén álló várkastélyt s ennek részeként a magánföldesúri lutheránus „kápólnaként” működő középkori templomot rommá lőtte a győri császári katonaság, mert Ostffy Miklós földesúr ott nyújtott menedéket az országból kitasított Szenczi Fekete István szuperintendensnek, és védelmére több száz fős fegyveres őrséget szervezett. Ostffy felesége és magzata belehalt a menekülés megpróbáltatásaiba, a szintén elmenekülő Szenczi Fekete Istvánt pedig elfogták, és áttért a katolikus hitre. Az asszonyfai várkastély sohasem épülhetett újjá, a középkori templom maradványait a 18. században visszaszerezte a katolikus egyház, és plébániatemplomot épített köréjük. Az Ostffyak az evangélikus egyház legfontosabb állandó patrónusai maradtak, emiatt kiszorultak a vármegyei és országos közéletből. Mindhárom történetet a felekezeti villongások (korabeli szóval „tumultusok” vagy „zenebonák”) tragikus, a kései utókort is sértő, de önérzetes példaként ismeri az egyháztörténeti irodalom.³

A lutheránus identitást sérelmi alapon erősíteni kívánó alapművekkel szemben persze megszülettek a katolikus rendpártiság feleletei, amelyek a római fél sérelmeinek bőséges ellenpéldáival igyekeztek az igazságosság egyensúlyát helyrebillenteni.⁴ Mindeközben ezeknek a helyi anomáliáknak tekintett konfliktusoknak a kontextusából kiestek a legfontosabb összefüggések. Mindhárom történet központi eleme, hogy a helyi nemesség földes- és trágýásszekerekéből védművet épít, amelyen a közösség női és nem nemes tagjai is kollektíve védőállásba helyezkednek, a nemes férfiak a védmű előtt fölfegyverkezve, lovon és gyalog fősorakoznak, a környező utakra őrszemeket és elrettenető módon nyargalászó előőrsöket küldenek ki, és a védett helyszín közepéig beeresztvén az ellenfelet, tettelességig menő konfliktust provokálnak a szerintük

templomfoglaló céllal érkező katolikus (valójában inkább hatósági vagy katonai) küldöttséggel szemben. A téteket folyamatosan emelő konfliktushelyzetek fokozódásában a teljes helyi társadalom részt vesz, az erőszak nyelve és módja a vallástétel gesztusait is meghatározza, és végül mindenki pórol jár. A történet lényege azonban nem a groteszk véget érő verekedés.

Ostffy Miklós személyes, családi és anyagi vesztesége vitathatatlanul drámai, sőt martirológiai értékű eleme az evangélikus egyház perzekúciójáról szóló elbeszéléseknek. De feltűnő, hogy a történet egyetlen valódi magyar főszereplője sem halt meg az ostromban. Kik voltak ők, akik kiprovokálták az egyetlen dunántúli fegyveres akciót a Thököly-mozgalom korai szakaszában? Három vármegye köznemesi rokoni hálózata áll a háttérben: a közös pont nem annyira az evangélikusság, hiszen nem mind a lutheri tanok hívei, viszont mindnyájan az oszmánellenes keresztény védelmi vonal fenntartásában, a militarizált hátország igazgatásában töltenek be különböző tisztségeket. Ők a Dunántúl hadra fogható hátországi fegyveres társadalmának vezetői. Az ő létformájuk a földrajzi és anyagi adottságok (épületek, mezőgazdasági eszközök, különböző nemű, rendű és korú emberek tömegként való mozgatása) spontán katonai védműrendszerként való összerántása. Többről van szó, mint a központi hatalomnak a helyi kis urak ellenállásán való kicsorbulásáról. Egy olyan társadalmi réteg mozdult meg Ostffy körül, amely a Wesselényi-szervezkedés elleni koncepciók perек során kivégzett vagy brutálisan megnyomorgatott magyar arisztokrácia közvetlen köreihez tartozott, és társadalmilag megfeleltethető annak az egzisztenciális veszélybe került kelet-magyarországi és erdélyi társaságnak, amely az országos elégedetlenséget katonai sikerre emelő kuruc mozgalom vezérkarát adta: mezei és végvári hadakban tiszteket viselő, fegyveres familiáris csoportokat mozgató vagy azok kötelekében mozgó helyi urak, akiknek a katonai és közigazgatási értéke abban állt, hogy saját lakóterületük védelmét látták el országos vezetők

megbízásából. Az ostffyasszonyfai, kővágóörsi és vadosfai esetben egyaránt feltűnő, székervárközpontú, többes, tagolt, de mozgó védelmi vonalakra építő katonai tereprendezés talán a történet legfontosabb vonására mutat rá: példátlanul erős társadalmi hálózatról van szó, hiszen a törökellenes védekezés taktikáját évtizedekkel az oszmán frontvonal eltűnése után is ugyanabban a működőképes formában őrizte és sikerrel gyakorolta.

Azt is megkérdézhethetnénk, miért került el a tudós lelkész írók figyelmét az a tény, hogy a két titokzatos üzenetvivő, aki Ostffyban bujdosása idején a lelket tartotta, és kieszközölte számára a kegyelmet, a győri jezsuita rendház fölszentelt lakója és magyar prédikátora, Hevenesi Gábor és Hannula Jakab Jézus társasági pap! Azért, mert nem illik bele az utólagos martirologiai kontextusba, hogy a magyar nyelvű és érzelmű jezsuiták ugyanúgy részei voltak az alkotmányos jogaiban sértett magyar rendi társadalomnak, mint a főnt bemutatott köznemesi hálózat vagy a protestáns lelkészi kar. Mint ahogy az sem illik bele a perzekúció üdvtörténeti sémákra leszűkült elbeszélésébe, hogy Ostffy elkobzott birtokainak visszaadásáról és még jóvátételről is maga a magyarfaló főellenség, Kollonich Lipót püspök és kamaraelnök gondoskodott egy éven belül.⁵

Nemzedékről nemzedékre hagyományozódott a dunántúli evangélikusság köreiből az a meghatározó és szép szövegelem, hogy a tönkretett, ám meg nem tört Ostffy az 1681. évi soproni kiegyező országgyűlésre készült beadványát ilyen bensőséges és egyszerű megszólítással kezdte: „Tekintetes Haza!” De miért tartották érdemesnek a kortársak, hogy a beadvány kétségtelenül legfrappánsabb részének, a figyelemfölkeltő megszólításnak a közös tudatban való megőrzésével emlékeztessék egymást és az utókort Ostffy országgyűlési jóvátételi ügyére? A szép szavak nosztalgikus emlegetése helyett nézzünk az 1681-es diéta iratai közé! Az 1681. évi országgyűlés nem egyszerűen azért volt fontos, mert áttörő sikereket ért el a lipóti gyászévtized jogtalanságainak ellensúlyozásában és a protestánsok pozícióinak törvényesítésében, hanem mert

▲ Kifutás a vadosfai evangélikus templom ablakából a szomszédos katolikus kápolnára

▲ A vadosfai új evangélikus templom restaurálás előtt (2013)

egy évszázadon át – a türelmi rendeletig, illetve az ezt törvényerőre emelő, 1791-ben lezárult országgyűlésig – éppen ennek a diétának a törvényei voltak a protestánsok vallásgyakorlatának legfontosabb biztosítékai és Ostffy ügye az egyetlen komoly dunántúli kérdés volt a vallási sérelmek tömkelegével foglalkozó diéta napirendjén. Hiszen a vallási sérelmek jóvátételét és magának a diétának is a gyors és jelentős sikerét lényegében a Thököly-hadjáratok kényszerítő ereje tette lehetővé, azon hadjáratoké, amelyek mindenhová eljutottak, kivéve a Dunántúl kétszeresen megtört (főúri vezetőitől megfosztott és az ellenreformáció által is megtizedelt) protestáns – döntően evangélikus – lakosságához. Ez volt a tétje a kifulladás lipóti gyászévtized utolsó pillanatában kirobantott ostffyasszonyfai verekedésnek, és ez az értéke Ostffy áldozatának is: az országos rendezésből majdnem kimaradó dunántúli (nagyreszt protestáns, evangélikus) köznemességre irányítani a közfigyelmet.

Ebben a történetben a legkevésbé fontos szereplő az egyház fölavatott képviselője, a megvédett püspök, Szenczi Fekete István: de nem azért, mert a császáriak elkapták, és földadta hitét (katolikus városbíróként fejezte be életét korábbi „püspöki székhelyén”, Kőszegen). Ha megnézzük a hetven évvel későbbi kővágóörsi és vadosfai esetet, ott is azt látjuk, hogy a fegyveres zendülők közel sem engedték a lelkeszt, illetve Fábri Gergely püspököt az eseményekhez.⁶ A kővágóörsi eset szcenikája világít rá legjobban a dolog okára: nyilvánvaló, hogy a nagy hatalmú katolikus egyházi küldöttséggel

szemben, amelynek nevében a papok beszéltek, a helyi közösség önmagát kollektíve tekintette tárgyalófélnek, nem pedig a saját papját. A mártírtörténetek hitvallói személyiségekre összpontosító elbeszéléstechnikájába azonban nem fér bele ez a kollektivitás, pedig a magyar dunántúli evangélikus egyház kegyúri-nemesi alapú intézmény volt, birtokos családok hálózata hordozta a terheit, és ez adta arculatát. A helyi társadalom rendi önérdekvényesítésének alkalmat, eszközt adott az egyház és a felekezeti önzonosság, vagy úgy is mondhatjuk, hogy a tágabb társadalmi konfliktusok a felekezeti kötődés és a hitvallástétel nyelvezetével tudtak legérvényesebben, legkötelezőbb erővel megfogalmazódni. Ez nem azt jelenti, hogy ezek az emberek ne lettek volna készek meghalni a hitükért: de ha meg akarjuk érteni, hogy tiszta elvi meggyőződésből miért voltak képesek saját létérdekeik ellen is cselekedni, meg kell értenünk előbb azt, hogy az általuk védett egyház a rendi-társadalmi valóságuk része volt. Talán a legfontosabb szellemi leképeződése, de csak része, és ezért ez az egyház – a maga ránk hagyott, miénknek tekintett örökségével együtt – ennek alapján, ebből a szemszögből érthető meg elsősorban. A mai egyház nem fogja tudni behelyettesíthető közhelyeken túlmenően beépíteni identitásába múltjának ezeket az elemeit, amíg nem emeli be a hagiográfiai elbeszéléstechnika mellé a mai kort is meghatározó felekezeti tájkép kialakítóinak társadalmi valóságát legalább azok emlékezetének hiteles értelmezése révén. Ha ez nem történik meg, a mártírosmág emelkedett

narratíváját mindig be fogja árnyékolni a korabeli egyházkép ismerete nélkül csupán groteszk, megmosolyogtató csetepaték sorozatának tetsző konfliktusosság emléke.

A sérelmi tudat kontextusai, avagy mi haszna a történettudománynak a felekezeti önértelmezés erkölcsi kihívásainak szempontjából?

A Dunántúl kiürülő, kisenemesi, szabad paraszti, végvári eredetű gyülekezeteinek impozáns építészeti örökségére, a feleselő templomtornyok jelenségére nézve fontos látnunk, hogy háttérükben olyan fokú társadalomlélektani feszültség intézményesüléséről és több évszázados állandósulásáról van szó, amely nem kevés szenvedés és áldozat árán megszerezte a hajdan reprodukálódni képes közösségek számára az önelvű létezés és az autonóm önértelmezés történelmi lehetőségét. Ennek az identitástudatnak a mai öröksége – örökíthetősége – szempontjából érdemes a jeles helyi eseményeket a történettudomány által kínált eszközökkel tágabb kontextusukban is elhelyezni.

Mindenekelőtt a protestantizmus magyarországi történelmi és társadalmi pozíciójáról van szó. Vitathatatlan, hogy a protestantizmus döntő szerepet játszott a magyarság lelki és kulturális identitásának kialakulásában. Azonban a magyar társadalom 1848-ig (és tovább) meghatározó szervezeti jellegének, a rendi berendezkedésnek mint intézményes valóságnak a protestáns felekezetek és azok egyházi szervezete nem voltak a részei. Ellentétben a katolikus egyházzal, amely a keresztény államalapítástól kezdve folyamatosan a Kárpát-medencei magyar jelenlét egészén belül világosan körülhatárolható, funkcionális alrendszerként képezett, amely az egyház saját jogi és szervezeti valóságát is tükrözte.⁷ Így volt ez a katolicizmus számára legkialakultalanabb 16. századi évtizedekben is a katolikus főpapi rend és a káptalanok országgyűlési képviselője miatt. Erre a társadalmi színvonalra a protestantizmus a polgári forradalomig nem tudott eljutni, még a legnagyobb társadalmi sikereinek évtizedeiben sem: a protestáns egyházi struktúrák nem voltak közjogi kategóriák a reformáció és az ellenreformáció/katolikus

megújulás évszázadaiban. Azért fontos ezt a kényes megállapítást hangsúlyozni, mert a protestáns vallásszabadság küzdelmeinek kisenemesi részvételű eseményei – így a dunántúli magyar ajkú ősi evangélikus gyülekezetek tumultusai is – a helyi kiváltságos közösség kollektív áldozatvállalásra való szellemi, lelki és anyagi képességéről árulkodnak valójában, és megmutatják az egyház társadalmi alapját. Röviden szólva: valódi, működőképes, társadalmilag szerveült közösségi identitás példáját mutatják. A reformált egyházak nem tekinthetők ugyan a magyar rendiség képviselőinek, de fordítva igaz: a magyar rendiség képviselői képesek voltak a reformált egyházak létérdekeit közjogi érvénnyel biztosítani. A középkori templomok nagyobb része visszakerült a katolikus egyházhoz, földönfutóvá téve protestáns gyülekezetek sokaságát, de ahol a nemesi közösség vagy a földesúr képes volt a nemesi jogon történő földesúri vagy kollektív birtoklás közjogilag legitim érvét a törvény nevében kitartóan hódító ellenféllel – akár tumultuózus jelenetek árán – szembeállítani, ott a protestáns vallásgyakorlás és kollektív identitás megmaradhatott, és regionálisan megőrizhette társadalmi pozícióit, sőt meghatározóvá válhatott.

A vértelen ellenreformáció témakörében nemrég megrendezett konferencia hívta föl legújabban a figyelmet arra, hogy a 18. századról alkotott protestáns történelmi összkép miatt – amely szerint III. Károlynak (1711–1740) és Mária Teréziának (1740–1780) elsősorban adminisztratív jellegű, a korábbiakhoz képest kevésbé véres ellenreformációs politikájától a protestánsok még érzékenyebb veszteségeket szenvedtek el, mint a fegyveres üldöztetések időszakában – az 1681 előtti és utáni időszakot a reformáció intézményesülése és társadalmi szerveződése szempontjából megtévesztően szembeállítjuk egymással. Ha a kortársak fogalomhasználatával gondolkodunk, vagyis a történelmi teológia nyelvén fejezzük ki az akkori közösség identitásának meghatározó problémáit, akkor a folytonos tanúságtétel, a szüntelen mártíromságra való készenlét permanens állapotában látjuk éppúgy a 18., mint a 17. századi protestáns felekezeteket. Ebből a szempontból a lényeg nem a véres vagy vértelen jelzőn, hanem a

jelzett jelenségen, a folytonos üldöztetés tudatán van.⁸ Szempontunkból ez kétszeresen is fontos: egyrészt egységes keretben vizsgálható fejlődési ívre kerülnek a türelmi rendeletig (1781) és törvényesítéséig (1791:XXVI. tc.) – mint a magyar reformált egyházak társadalmi egyenjogúsítása felé tett első komoly állami lépésig – eltelt időszak hitvalló protestáns közösségeinek küzdelmei (mégpedig egy olyan ívre, amelynek erkölcsi jellege is van, hiszen az állhatatosság határozza meg, és a végén a kitűzött célok elérése áll). Másrészt fölhívja a figyelmet arra, hogy a tudományos modellek – ebben az esetben a hosszú reformáció elmélete⁹ – alkalmasak az utókor tudatában eltorzult múltbeli jelenségeknek a korabeli emberek motivációjához közelebb álló, empatikusabb értelmezésére. A reformációtörténet tudományos kutatásának számos olyan elméleti modellje van, amely az egyházak önértelmezését, mai társadalmi szerepük múltból örökölt korlátainak és lehetőségeinek tudatosítását, végső soron a missziós munka önismereti alapjainak kiépítését segítheti. Kiemelkedik közülük a konfesszionalizáció (felekezeti képződés) elmélete, amely szerint a kora újkori államszerveződési folyamatok alapvető eszközei a reformáció hatására elváló teológiai önértelmezések voltak: a társadalom rendszerezett dogmatikai és intézményi keretek közé terelése az egyházak részéről példát adott az államhatalom kiterjesztésére, és végső soron megalapozta a nyugati civilizáció modernizációs folyamatait.

Hogy ez nem filológiai bűvészkedés csupán, hanem minden értékeltvű közösség önazonosságának alapvető problémáira rezonál, azt semmi nem világíthatná meg jobban a reformáció egységességéről mindmáig zajló vitánál, amely a trienti zsinat előtti hitújítás szellemi, lelki arculatáról szól. Vajon a reformáció különböző teológiai, filozófiai és filológiai észrevételek, esetleg társadalmi elégedetlenségek laza fogalmi gyűjtőkosara volt, amelyeket csak a nagy nehezen újjászerveződő katolikus egyház ellentámadása terelt az egyházzá válás, a felekezetszerveződés és az intézményesedés szervezeti útjára, vagy egy koherens jelenségről, közös törekvések és rokon tanítások szellemi egységéről szólt, amely

eleve rendelkezett a saját úthoz szükséges belső adottságokkal?¹⁰ Aligha közömbös múltbeli kérdés a mai önértelmezés szempontjából.

Az egyháztörténet mint missziós lehetőség

Fontos ezért az egyháztörténet céljáról és módszeréről néhány szót szólni a misszió, az egyház embereknek szóló küldetése szempontjából. Nem kétséges, hogy az egyház történelmét nem értheti meg az, aki nem vesz tudomást a keresztény hit szerepéről azoknak az igazságoknak és azok intézményes kivetüléseinek a működésében, amelyeket az egyház őriz, hirdet vagy létrehozott. Az egyháztörténet ilyen értelemben teológiai tudomány, mert „tárgya”, az egyház, amelynek időbeli és térbeli megfogalmazódásával ez a diszciplína foglalkozik, az isteni kinyilatkoztatásból, a Bibliában rögzített szövetségből veszi eredetét. A történelemben természetesen az egyházon kívül is léteznek olyan princípiumok, amelyek az emberi közösség számára rendszerező erejűek, s így módon az emberi történelem tudományos vizsgálatát ezekre is lehet alapozni. Az egyház működése azonban önmagán belüli, illetve Istenre visszamenő struktúrákra épül, s az egyház valódi lehetőségeit és pályájának igazi dimenzióit ezek határozzák meg. A probléma egyetemes jelentőségű a tudomány szempontjából: minthogy a nyugati kultúra életében az egyház fundamentális jelentőségű, azoknál az egyháztörténeten kívüli problémáknál is alkalmazni kell ezt a sajátos szemléletet, amelyekben az egyház története részes. Ma már minden valamirevaló tudományos körben elfogadják, hogy igényes egyháztörténetet más módszertannal – materialista vagy szinkretista alapon – nem lehet írni, ebből következően pedig a teológiának a nyugati civilizáció története szempontjából (vagyis a világtörténelem értelmezésében is) módszertani jelentősége van.

Sajnos azonban létezik egyházi körökben az a történelemszemlélet, amely az egyháztörténetet az üdvtörténettel azonosítja, pontosabban leszűkíti kérdésfölvetéseit és kijelentéseit egy teológiai gondolati ív illusztrálására, lemondva a tudományosság alapvető kritériumainak, a tárgyilagoss-

ságnak, a kritikai módszernek és a józan észnek az alkalmazásáról. Szent Ágostonnak az Isten városáról írt munkájában gyökerezik ez a középkorias megközelítés, amellyel szemben épp a reformált felekezeteké az a dicsőség a kultúra mezején, amely a humanisták *ad fontes* (vissza a forrásokhoz) jelszavát az egyháztörténetre először alkalmazta, megteremtve a modern történettudomány alapjait. Elég csak a tübingeni iskola célkitűzéseire és módszereire, a történeti-kritikai szemléletre és az egyes események saját időbeli összefüggéseikbe való helyezésének gyakorlatára utalni: aki ismeri a történelem iránti tudományos érdeklődés történetét, tudja, hogy az evangélikusoké az elsőség a forráskutatás akadémiai színvonalú igényességének és az egyháztörténet egyetemi struktúráinak kialakításában.¹¹

Ez persze törvényszerű, hiszen a tudományos értékű egyháztörténet-írást az apológia igénye, a hitvitázás műfaja hívta létre a reformáció idején. Sajnálatos (következménye a felekezeti viszonyok megkövülésének? a kommunista diktatúra időszakának?), hogy forráskritikai és szaktudományos igényesség – amelyet a kora újkori önmeghatározás hősi munkájának eszközeként éppen a protestáns szellemi körök hoztak

létre, s majd reakcióként a jezsuiták és a francia bencések jártak csúcsra – az egyháztörténet számos terepén a mai napig sem érvényesül, s a közép- és kelet-európai egyházakban, amelyek a 20. század második felében jórészt elestek korábbi szellemi horizontjuktól, az egyháztörténet bizonyos alapvető kérdéseiben a mai napig csupán olyan művek állnak az utókor rendelkezésére, amelyek jóindulattal is csak a felekezeti sérelemtörténet eszközeként, kétes értékű hitvitatótelékként értelmezhetők. Pedig ha a főnti teológiai alapon igényt tartunk az egyháztörténeti önértelmezés autonómiájára (arra, hogy az egyház emberi történetét és a világ

alakításában vitt szerepét a saját törvényszerűségei alapján lehet és kell megérteni), akkor mi sem kézenfekvőbb, mint kiterjeszteni a forrásalapú történelemkritika módszerének legfőbb tanulságát az egyház környezetének értelmezésére is: a dolgokat csak saját időbeli közegükben történő vizsgálattal lehet definiálni.

Az egyháztörténettel kapcsolatos történettudományos teóriáknak a (történeti) teológiára való visszahatása következménnyel lehet az élő egyház önképének minőségére is. Elsősorban azért, hogy a vallást a társadalmi élet szerves alkotóelemeként mutatja be, és a múltbeli cselekvésnek a lehetőségeit a történelmi felelősség erkölcsi perspektívájában teszi vizsgálhatóvá. Pontosabban: múltbeli helyzetek értelmezése révén rámutat arra, hogy a mindenkori jövőt alakító történelmi felelősség bármely kor kulcskérdéseiben és forrásanyagában csak bizonyos bölcséleti módszerekkel ragadható meg. Ezek a vizsgálatok új, a teológián kívüli érvényes válaszokat kínálhatnak a protestantizmus olyan létkérdéseire is, amelyek egyrészt önmaga történelmi és jövőbeli mozgásterével kapcsolatosak (dogmatikai szétfejlődés versus reformáció alap gondolata, szektásodás, történelmi

terepvesztés és világmissziós képesség), másrészt hozzásegíthetnek az európai egységben, a nyugati keresztény modellben való gondolkodás kudarcos problémáinak föloldásához (ellenreformáció, felvilágosodás, globalizmus, Európa válsága).

Ehhez persze be kell látnunk: az egyház üdv-történeti valósága a kinyilatkoztatás és a személyes hitet leszámítva el van rejtve a szemünk elől, így az egyháztörténetet eszerint biztonságosan taglalni nem lehet. Ellenben ami nincs elrejtve, és amiről az egyház valódi jellegének és mai lehetőségeinek felismeréséhez tudományt kell vennünk, az az, hogy az egyház a mindenkori társadalmi valóság része-

Nem kétséges, hogy az egyház történelmét nem értheti meg az, aki nem vesz tudományt a keresztény hit szerepéről azoknak az igazságoknak és azok intézményes kivetüléseinek a működésében, amelyeket az egyház őriz, hirdet vagy létrehozott.

ként lehet csak az emberi történelemnek és annak a viszonyítási pontja, amit ez kínálni képes az egyház tagjainak. Így tehát az egyház mai identitásproblémáinak megoldásához elsődlegesen saját múltjának, a rajta kívül álló kulturális és társadalmi adottságokba való beágyazottságának vizsgálatára van szükség.

Az egyetemes egyháztörténet új korszakának határán állunk: a Tours-i Szent Márton püspök nevéhez kötött, másfél ezer éves plébániai rendszer, amely – kis túlzással szólva – megkeresztelte Európát, és lehetővé tette, hogy az egyház a római város- és táborhálózaton kívül is intézményesen meggyökerezzen, válságba került. Kelet-Közép-Európában ez a falusi világnak a kommunizmus alatt elszenvedett, máig ható történelmi tragédiájával is összefügg. A vidéki gyülekezetek lepusztulásának, elnéptelenedésének más okai is lehetnek a tudati válságon kívül, és egészen bizonyos, hogy ezek nem elsősorban egyháziak, hanem szociálisak. Nem készültek el a szükséges szociológiai vizsgálatok, ezért nem tudjuk fölmérni a jelenség komplexitását. De okkal vélelmezhetjük, hogy a lényegét tekintve vallásos múltú közegben az élet funkcionális területein jelentkező leszakadás ellen a vallásos örökségnek, a felekezeti tudatnak a kortárs problémákra reflektáló értelmezése a helyzet javításának kulcskérdése. Ez pedig az evangéliumi misszió szempontjából lényegi probléma.

A történelem oksági viszonyaiból szervesen következő, belátható folyamatok keretei között, a megelőzőtség vállalása által a jövő értelmezhető. Ehhez pedig az egyháznak olyan kortárs önidentifikálásra van szüksége, amely önmagát kulturális szemszögből is értelmező közegben lehet csak sikeres, mégpedig történelmi módszertannal dolgozó egyháztörténetírás segítségével. Ha az egyes helyi egyházi közösségek története nem elsősorban egy régi üdvtörténelmi felekezettörténet központi gondolatához igazodnék, hanem úgy értelmeződnek, mint a térben és időben őket körülvevő saját társadalmi és történelmi közegük része, esély lenne arra, hogy összeérjen a jelenre mutató történelmi folyamatok értelmezése a jövő minket érdeklő nagy kihívásaival, és az egyház jelenkori missziós feladata az élet valóban akut problémáira is kiterjedhetnek. Ilyen szemszögből az elmúló, magukat tragédiák emlékezetével azonosító helyi közösségek tudati elemeinek vizsgálata olyan tevékenységgé válhat, amely túlmutat a hagyományos, pörlekedő és apologetikus egyháztörténetek anekdotikussá váló korpuszán, s egy olyan funkcionális szerepet alapolhat meg, amely az ismét egyre városiasabbá váló kereszténység falusi peremvidékein a vallásos élet szerves alapon történő megújítását – reformációját? – hozhatja magával.

Az emberi identitás – egyházi, vallásos rétege is – a közhelyes, ám lényeglátó hasonlat szerint olyan, mint a fa: ágai nyúlnak az ég felé, gyökerei a földben vannak, tehát helyhez és időbeli rétegekhez kötődik. A fő kérdés erkölcsi természetű: vajon az életet szerves fejlődésnek vagy gyökértelen újrakezdések – napjaink általános jelentést fölvevő informatikai rétegszavával élve: *rebootolások* – tetszőlegesen számú sorozatának tekintjük? Az emlékezet temetőként való használata az utóbbira mutat.

A kivárás – mint oly megszokott, fásult és cinikus taktika – kétségtelenül megoldhatja a helyzetet az ember szempontjából. A táj azonban megmarad a némaságukban is feleselő templomtornyokkal. Az egyháztörténet ezen a ponton majd kilép az ember által értelmezhető plurális valóság kontextusából, és – megszégyenítő ítéletünkre – valóban az üdvtörténeti linearitás jelképességébe burkolódik: „*Mondom nektek: ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak kiáltani.*” ■

JEGYZETEK

- 1 Erdélyben a reformáció először a századok körében terjedt, Alsó- és Felső-Magyarországon (így nevezték a kortársak a ma Felvidéknek hívott területet) is előbb a bányavárosokban, a magyar nyelvű nemesség és a jobbágyok körében csak utóbb. Az Alföldön – Erdélyhez hasonlóan – hagyományosan ugyancsak a kálvini irányzathoz kötjük a tömeges magyar nyelvű hitújítást. Azt állíthatjuk, hogy társadalmi értelemben regisztrálható tényezőként az eredeti reformáció magyar nyelvű változata Magyarországon először a Dunántúlnak az oszmán előrenyomulása által kevésbé érintett északi és északnyugati, magyar ajkú részéin jelent meg, természetesen lutheri-melanchthoni formájában.
- 2 Ennek világos példája az ostffyasszonyfai új templom centenáriumi renoválása (2017) alkalmából mondott püspöki beszéd sajtóvisszhangja, amely minden korábbinál csupaszabb üdvtörténeti linearitásban tárja elénk a 17. századi események örökségét: <https://www.vaol.hu/kozelet/helyi-kozelet/reformacio-500-evforduloja-es-az-evangelikus-templom-100-eve-2190497/#>; valamint <https://www.evangelikus.hu/ostffyasszonyfai00>. (Megtekintés: 2021. február 20.)
- 3 Ostffyasszonyfáról a hatalmas munkabírású, pozitívista szemléletű egyháztörténész lelkész, Payr Sándor írt több helyen is. (Payr Sándor 1918. *Szenczi Fekete István, a hitehagyott püspök. Egy viharos éltaplya I. Lipót és Thököly korából*. Sopron. PAYR Sándor 1910. *Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hítv. Evang. Egyházkerület történetéhez*. 1. köt. Sopron. PAYR Sándor 1924. *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. 1. köt. Sopron.) Lásd még: HORVÁTH Sándor 1904. Tanúvallatás a dunántúli evangélikusok állítólagos zavargása ügyében. *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, III. évf. 1–23. o. A helytörténetírás tipikus példája Hetyéssy István állatorvos adatgazdag, jó problémakezelésű, de a korábbi irodalom tévedéseit átvevő, a latin és német nyelvű iratokat negligáló, a magyar iratokat félreolvasó kis tanulmánya: HETYÉSSY István 1974. Ostffyasszonyfak ostroma és „ismeretlen” megmentője. *Vasi Szemle*, XXVIII. évf. 2. szám. 243–250. o. Vadosfa esetére lásd: PAYR Sándor 1894. *Fábrí Gergely dunántúli evangélikus püspök és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán. Egyháztörténeti monográfia*. Luther Társaság, Budapest. Valamint ennek a lapnak a korábbi hasábjain megjelent nagy tanulmányt: PINTÉR Gábor 2005. Status causae Vadosfalvensis. *Credo*, XI. évf. 1–2. szám. 27–90. o. Kővágóörs történetét saját lelkészének rövid, a részletekre ki nem terjedő összegzése publikálta először: FENYVES Ede 1909. A kővágó-örsi ág. hitv. ev. gyülekezet története. In: *A Zalai Ág. Hítvall. Evang. Egyházmegye múltja és az egyházmegyei gyülekezetek története*. Tapolca. 49–56. o. Payr forrásgyűjteménye és egyházkerület-története adatoltabb (lásd fent), de az évszámot ő sem közli. Az esetről legújabbban, szintén datálás nélkül, csupán utalva a kollektív emlékezetben őrzött hagyományra: MEZŐSINÉ KOZÁK Éva 1994. Kővágóörs és evangélikus temploma. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20 (1993–1994)*. Veszprém. 347–366. o.
- 4 Csak egy klasszikusra utalok: PEHM (MINDSZENTY) József 1934. *Paáányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. Zalaegerszeg.
- 5 Nincs hely az általam végezett vizsgálatok részletes adatolására, csak összefoglalólag hivatkozom a korábbi irodalom által nem vagy szelektíven használt levéltári gyűjteményekre: Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Kriegsarchiv; ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Regnicolaris levéltár (rendi országgyűlések iratai); MNL OL Ostffy család levéltára; MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltáranak Soproni Levéltára (nemesi közgyűlési iratok és vallásügyi iratok); MNL Vas Megyei Levéltára (nemesi közgyűlési iratok és vallásügyi iratok); Győri Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltára és Székeskáptalani Levéltára; Veszprémi Érseki Levéltár Püspöki Levéltára (a következőkben VÉL PL).
- 6 Ezt maga a katolikus – tehát ellenséges – vizsgálóbizottság rögzíti: *neque etiam praedicans comparuisset, aut comparere permisus fuisset* – ti. a két fél közti felelésbe (magyarul: a prédikátor sem jelenvén meg, vagy megjelenni oda sem engedtevé). VÉL PL Prothocolla V. köt. 401. o.: Thury Pál káptalantóti plébános tanúsítványa a kővágóörsi tumultusról, 1749. aug. 7.
- 7 MOLNÁR Antal 2019. *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 107–108. o.
- 8 TÓTH Zsombor 2020. Vértelen ellenreformáció: persecutio incurrenta? Egy lehetséges értelmezés a hosszú reformáció kontextusában. In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézete. 21–34. o. Lásd még DIENES Dénes 2020. Tartható-e még a vértelen ellenreformáció fogalma? *Uo.* 13–20. o.
- 9 TÓTH Zsombor 2019. Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I. Konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500–1800). (Módszertani megjegyzések egy folyamatban lévő kutatáshoz). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123. évf. 719–739. o. A reformációtörténet kutatásának értékelő historiográfiáját adja két újabb alapmű: MOLNÁR Antal 2005. *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. METEM, Budapest. 9–14. o. CSEPREGI Zoltán 2013. *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*. Balassi Kiadó, Budapest. 9–13. o.
- 10 A Göttingenben 1995-ben megjelent *Reformationstheorien* vitakötet Bernd Moeller, Dorothea Wendeberg és Berndt Hamm által jegyzett programtanulmányait ismerteti CSEPREGI 2013, 10. o.
- 11 A témához lásd: ADRIÁNYI Gábor 2001. *Az egyháztörténet kézikönyve*. Szent István Kiadó, Budapest. 25–26. o.

A 21. század kereszténydemokráciája

→ SCHÖPFLIN GYÖRGY

A koronavírus egész Európát átszabja majd, ám hogy ezek a gazdaságot, globalizációt, emberi viselkedést és – nem utolsósorban – az államnak a biztonság letéteményeseként betöltött szerepét érintő változások milyen természetűek lesznek, azt a cikk keletkezésének idején (2020 áprilisának elején) még lehetetlen megjósolni. Vitathatatlan, hogy az elmúlt két-három évtizedben a nyugati társadalmak rossz irányba fordultak, amikor a piaci teljesítményt tették meg a siker mérőfokának, és ennek érdekében igen nagy mértékű kockázatot voltak hajlandók elviselni. Mindezzel egy időben pedig a hatékonyság és a részvényesi értékmaximalizálás nevében leépítettek minden tartalék kapacitást. Ezt a tényt az egészségügyi kapacitás megbocsáthatatlan csökkentése jól illusztrálja.

A koronavírus idején számtalan kérdés merül fel az emberi viselkedésben bekövetkező változásokkal kapcsolatban is. Megtapasztaljuk a szolidaritást, de a magányt is, a családok kénytelenek az intimitás egészen rendkívüli szintjén együtt élni, a társadalom egyes tagjainak pedig talán szembe kellett néznie a váratlan és megmagyarázhatatlan halál lehetőségével is.

Jelenünk valóságára többen használtak már háborús metaforákat. Véleményem szerint E. A. Poe *A vörös halál álarca* című novellája is segítségünkre lehet abban, hogy magyarázatot találjunk a megmagyarázhatatlanra. A koronavírus okozta változások akár forradalomhoz is hasonlíthatók. A társadalmak átalakulnak, és amikor a járvány végeztével megkezdődik a (metaforikus) ellen-

forradalom – azaz a rend helyreállítása –, rá kell majd jönnünk, hogy a spontán vagy ránk kényszerített változások (karanténra karnevál?) egy része visszafordíthatatlanul velünk marad.

Ez tehát a háttére mindannak, ami itt következik. Lényegében arra szeretnénk választ találni, hogy milyen lehetőségei vannak a kereszténydemokráciának és az Európai Néppártnak ebben a jövőbeli, átalakult Európában.

A kereszténydemokrácia nem vallás, hanem olyan politikai értékrendszer, amely a kereszténység alapelvei mentén tájékozódik. Ezek az alapelvek eredhetnek katolikus, protestáns vagy ortodox forrásból, vagy lehetnek akár egy szekularizált, a kereszténység tágabb keretei közt értelmezett rendszer részei is. A kereszténydemokrácia központi értéknek tekinti az emberi méltóságot és a *caritast*. A kereszténydemokrácia egyformán magáénak vallja az ókori görög, zsidó és római örökséget. Tisztelettel viseltetik a többi vallás iránt is, de a központi helyet saját értékeinek, hagyományainak és hitrendszerének tartja fenn.

Ebben a szellemben a kereszténydemokrácia kimondja azt is, hogy az európai integrációt nem sajátíthatja ki magának egyetlen politikai mozgalom sem – legyen az liberális, zöldpárti, szocialista vagy szélsőbaloldali. Ehelyett az integrációnak ugyanolyan széles spektrumúnak kell lennie, mint amilyen Európa mindig is volt.

Az európai integráció éppen ezért a tényezők, a szereplők, a tradíciók és a törekvések sokféleségére épül. Azok az Európa bármilyen szempontú behatárolására tett kísérletek, amelyek napjainkban is

→ *Schöpflin György* (1939): magyar történész, politológus, egyetemi tanár, az Európai Parlament volt képviselője (2004–2019). Legutóbbi kötete *Politika, illúziók, téveszmék* (Századvég, Budapest, 2015) címmel jelent meg.

megfigyelhetők egyes körökben, kudarcra vannak ítélve. Tény, hogy vannak olyan tevékenységi területek, amelyeket – legalábbis leghatékonyabban – európai szinten lehet megvalósítani, de az integráció csak eszköz lehet, nem pedig olyan politikai cél, amely eleve igazolja önmagát.

Egyetlen emberi rendszer sem tökéletes, ezért az integrációs folyamatok kritikáját nem lehet rossz szándékú, destruktív, eurofób kicsapongásnak minősíteni, hanem be kell látni, hogy jogosan kérdőjelez meg egy európaiak által végzett tevékenységet. Ezzel nem tagadni kívánjuk a destruktív eurofóbia létét, de szükségesnek tartjuk, hogy választóvonalat húzzunk a két hozzáállás közé.

Ezzel összefüggésben fontosnak tartjuk azt is, hogy a kereszténydemokrácia felhagyjon az olyan szavak használatával, mint a „populista”, „populizmus” és ezek származékai. Szintúgy vissza kell utasítania a *cordon sanitaire*¹ politikailag motivált használatát is, mivel annak elfogadásával azok legitimitását tagadná meg, akik a kordonnal elszigetelni kívánt politikai erőkre szavaztak.

Ráadásul egy olyan párt, mint az Európai Néppárt, amely öndefiníciója alapján az embereket tekint, nem foszthatja meg az embereket állampolgári jogaitól azzal, hogy „populistának” nevezi őket. Ez a szóhasználat – minden egyéb szemponttól függetlenül – elsősorban a balliberális nyelvezet sajátja, így a kereszténydemokráciának már csak azért is szakítania kell vele, hogy ne váljon a baloldal túszáva.

Mivel a kereszténydemokrácia az emberi méltóságból indul ki, ezért nem jellemző rá sem a szocializmusnak a racionális újraelosztásban megnyilvánuló egyenlőségi törekvése, sem a liberális oldal nézetei a piac mindenhatóságáról vagy végső racionalitásáról. Mindez azt is jelenti, hogy a kereszténydemokrácia igenis kötelességének érzi, hogy szociális védelmet biztosítson a társadalom mindazon tagjai számára, akiknek erre szükségük van. Aktív szereplőként ebben közreműködhet az állam, az egyház vagy karitatív szervezetek, különösen azok, amelyek helyi szinten tevékenykednek.

Tágabb értelemben a kereszténydemokráciának egy olyan világban kell helytállnia, amelyben a felvi-

lágosult racionalizmus öröksége (az univerzalizmus, a „minden kérdésre egyetlen helyes válasz létezik” felfogás) a komplexitáselmélet fényében már nem tartható. Ez ugyanis aláássza mind a lineáris, szinguláris logikán alapuló gondolkodásmódot, mind az egyensúlyi állapot létrejöttéről vagy az ok-okozat arányosságáról alkotott klasszikus elképzeléseket. A pillangóhatás, a létrejövő tulajdonságok (emergencia) és a visszafordíthatatlan folyamatok teljesen átírták az egyenletet. Köznapi nyelven megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy az új globális hatalmi központok kialakulásával Európa már nem erőltetheti rá a világ többi részére saját lineáris megoldásait, és nem tudja elnyomni a nem lineáris „devianciákat”.

Ez azt is jelenti, hogy Európának egy olyan bizonytalansággal kell szembenéznie, amelyet a kontinens az európai dominancia századai alatt nem tapasztalt meg. Itt kell megjegyeznünk, hogy közelmúltbeli történelmi okok miatt Közép- és Kelet-Európa sokkal jobban érti ezt az új forrásból – a külső hatalomnak való kiszolgáltatottságból – származó bizonytalanságot. Ez alól a bizonytalanság alól az ENP sem mentes.

Két további kérdésre érdemes még figyelmet fordítani. Habár jelenleg minden politikai párt a fiatalokkal van elfoglalva, a tény az, hogy a társadalmak előregedésével a szavazók demográfiai súlypontja a hatvanöt éven felüliek irányába tolódik majd el, és ezt a folyamatot a hagyományos orvostudomány fejlődése csak fokozni fogja. Ráadásul a digitalizáció eredményeképpen az idősebb generáció nagy valószínűséggel jóval tovább marad a munkaerőpiacon, mint jelenleg. A környezetbarát gazdaság irányában történő elmozdulás központi jelentőségének felismerése pedig szükségessé teszi majd a zöld fordulat és a digitalizáció miatt kiszoruló csoportokról való széles körű gondoskodást. Ne feledjük azt sem, hogy a foglalkoztatottság az emberi méltóság egyik fontos eleme.

Ami az Európai Uniót illeti, az európai integráció jövőjéről folytatott viták előbb-utóbb szerződés módosításhoz kell, hogy vezessenek, különben az egész folyamat időpazarlásnak tűnik majd, és csaldásba, végső soron akár az EU-ból való kiábrándulásba torkollik. Egy szerződés módosítás lehetőségét

biztosít arra, hogy újragondoljuk az európai polisz – azaz az EU mint politikai rendszer – szerkezetét, és valóságga tegyük a szubszidiaritás elvét.

Abból az előfeltevésből indulunk ki, hogy az EU egy globalizáció előtti szervezet, amelynek át kell alakulnia ahhoz, hogy sikeresen vegye a következő évek akadályait. Rugalmasság, ütéselnyelő képesség, Taleb-féle antitörekénység² és gyors reagálás kell, hogy felváltsa az integrációpárti liberálisok egyre inkább elavuló neojakobinus, univerzális megoldásokat erőltető gondolkodásmódját. Ez különösen azt jelenti, hogy minden európai szintű döntést, projektet, kezdeményezést terhelési teszteknek, hatástanulmányoknak, biztonsági elemzéseknek (*red teaming*) kell megelőznie, és készen kell állnunk arra, hogy elvesssük a működésképtelennek bizonyuló stratégiákat.³

Az EU és az európai integrációs folyamat bármely elemzése során szembe kell nézni azzal a paradoxonnal, hogy legitimitációjának csökkenése ellenére az EU folyamatosan hatalmat halmoz fel. Éppen ezért mind az EU, mind az integrációs folyamat újralegitimálása elsődleges fontosságú. A létező módszereket már kimerítettük, így merül fel az igény a szerződésmódosításra, amely magában foglalja a hatalom újraelosztását is az európai szintről az állampolgárokat (azaz a legitimitáció alapját jelentő réteget) leginkább bevonni képes szintekre.

Mindebben központi szerep jut a tagállamoknak és azok nemzeti identitásának (amelyet az Európai Unióról szóló szerződés 4. cikkének 2. pontja garantál). Ezt a liberálisok súlyos támadásnak vetették alá, ám a kereszténydemokraták számára egyértelműen hivatkozási pont lehet. Ebben az összefüggésben elkerülhetetlen, hogy létezzenek olyan érvényesítési mechanizmusok, amelyek a lojális együttműködés kötelezettségének szellemében biztosítják a kölcsö-

nös megbecsülést az EU-n belül, az EU és a tagállamok, valamint az egyes tagállamok között. Az újraértelmezés során meg kell vizsgálni, hogy az európai poliszban, azaz az EU hatalmi szerkezetében mi tölti be az „uralkodó” szerepét. A gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy egyre inkább az EUB (Európai Unió Bírósága) viselkedik *de facto* uralkodóként, viszont egyelőre semmilyen módon nem számonkérhető, csak egy szerződésmódosítás tehetné azzá.

Ugyanígy felmerül a jogállamiság kérdése is, amely az utóbbi időben az integrációpárti liberálisok legfőbb politikai eszközévé vált. Alkotmányossági szempontból a jogállamiság ötödikként szerepel az EU-normák hierarchiájában (2. cikk), megelőzi azt „az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait”. Magától értetődő, hogy itt egy alpnormáról, valamint az abból következő hierarchiáról van szó. Ez azt is jelenti, hogy a jogállamiság az emberi méltóságnak alárendelt, annak kiterjesztéseként funkcionáló érték.

Ki kell hangsúlyoznunk azt is, hogy a 2. cikk fényében az Európai Unió az európaiság szükséges feltételének a „demokráciát”, nem pedig a „liberális demokráciát” tekinti. Más szavakkal a kereszténydemokrácia ugyanúgy legitim az európai kontextusban, mint a liberális demokrácia, az a tétel pedig, hogy liberálisok birtokolják a demokrácia egyetlen legitim formáját, nem más, mint kulturális kisajátítás.

Az európai integrációs projekt vezetésére leginkább egy olyan Európai Néppárt pályázhat jó eséllyel, amely saját jövőjére úgy tekint, mint amely szoros kapcsolatban van az emberek állampolgári minőségükben történő megbecsülésével és ezen állampolgárok önbecsülésével. ■

Fordította Balicza Klára

JEGYZETEK

- 1 Egészségügyi kordon (fr.): politikai értelemben elhatárolódás bizonyos pártoktól azok szélsőséges ideológiája miatt. – *A ford.*
- 2 A Nassim Nicholas Taleb által alkotott kifejezés (*Antifragile*, Penguin, London, 2012) azokra a dolgokra vonatkozik, amelyek stressz hatására erősebbé válnak. – *A szerk.*
- 3 A komplexitáselmélet arra törekszik, hogy megértse az okság megváltozott természetét (nonlinearitás), ahol az ok és az okozat már

nem állandó. Mindez bizonytalanságot hoz magával annak ellenére, hogy a linearitás egyes folyamatok esetében megmarad. A *red teaming* tulajdonképpen az ördög ügyvédjének modern kori megfelelője. Egy döntést megelőzően két csapatot állítanak fel: egy kéket, hogy az ügy mellett, és egy vöröset, hogy az ellen érveljen. Ezzel a módszerrel a döntéshez vezető okfejtés tévedéseit tudják feltárni.

A magvető kivár

→ LAPIS JÓZSEF

Teremtmény.
A világ határán leguggolt,
nem ment tovább.
Száraz nyállal,
rügyszó vérrel,
imába törött kézzel.

A szorongás lelke lebegett a vizek fölött.

A te Istened nem akar élni.
Kocsonyásodik az öröklét.
Az ember ott áll a háta mögött,
reményével, átkaival
kómában tartja az Istent.

Otthonod a szomjúság.

A te Istened addig nézte az embert,
míg olyan nagyra nem nőtt benne,
hogy összerosódott az Isten és az emberben élő
Isten.
Mindeközben az emberben nem nőtt meg az
Isten,
csak a Törvény.

Azt akarod, hogy Istened gyűlölje a te
ellenségeidet.
Hozzádörgölöd a gyűlöleted,
hogy megszthasd a Jóval a gyűlöleted.

Ami elborzadhat, az el is borzad.

A te Istened él.
Van, aki lesz.
Szemébe fészkelődsz a szemekkel,
mintha látnád
az ismeretlen Urat.

A világ igenje pislog benned.
A találkozás, a jelentés nélküli.
Egy sír fokozatai.

→ *Lapis József* (1981): irodalomtörténész, szerkesztő, a Tompa Mihály Teológiai Szakkönyvtár könyvtárosa a Sárospataki Református Teológiai Akadémián. Doktori értekezésében a halál alakzatait vizsgálta a két világháború közötti magyar költészetben, jelenleg a modern és a kortárs líra, valamint a gyerekirodalom témakörében publikál.

A világ végezetéig

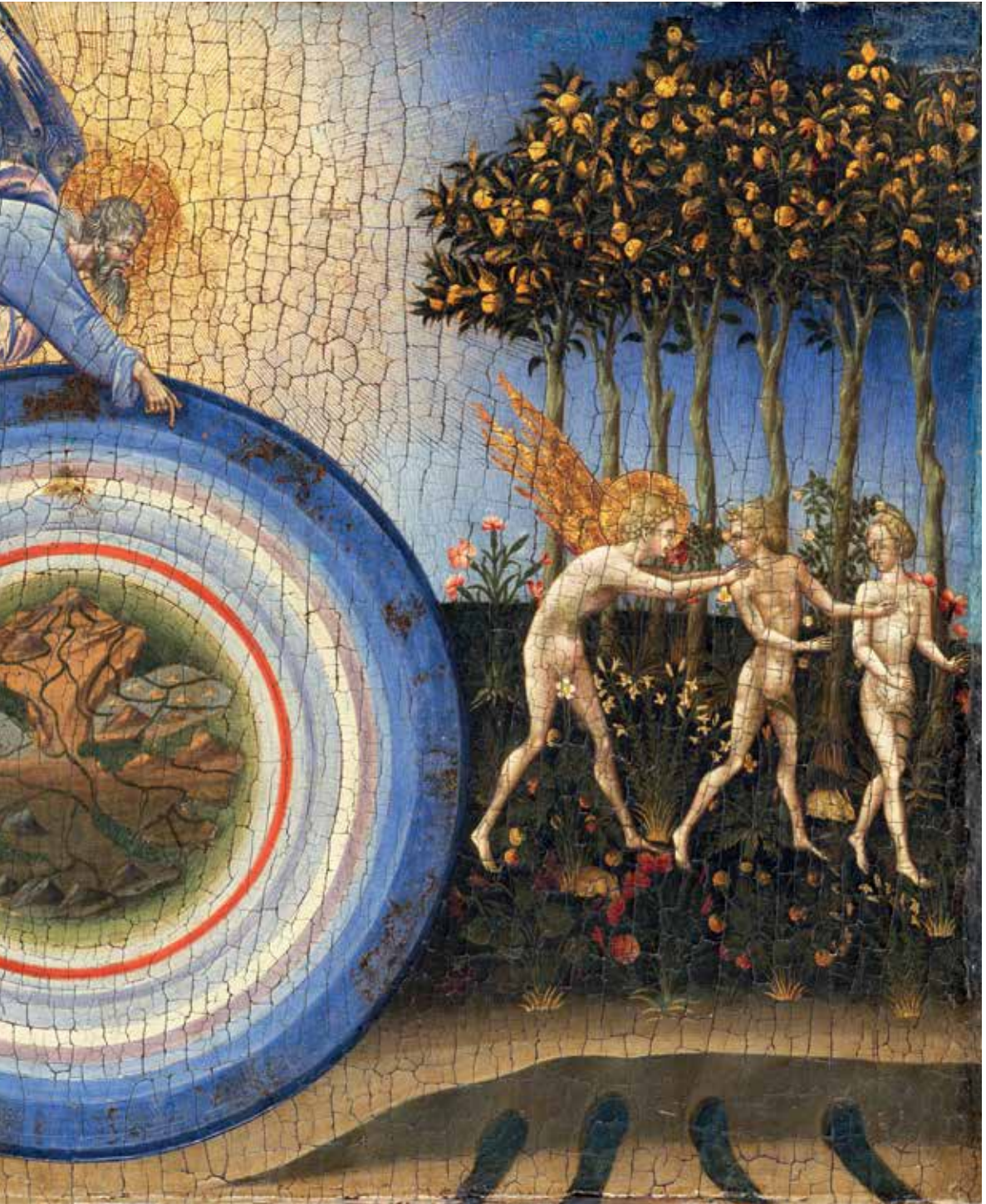
→ LAPIS JÓZSEF

Belélegezzük a kiáradást.
Tüdőnkben borzong az idegen anyag.
Kemény a szeretet, mint a halál.
Ami elárul, velünk marad.

Már hegesedik a félelem,
mozog a nyelvünk, éli, éli.
Még izzad, keserű a pohár.
Talán megszokunk nem élni.

A lélek elfárad, leül kicsit.
Tánca, láza alámerül.
Teste tudja, mi a dolga.
Lépni, zuhanni rendületlenül.

▲ Giovanni di Paolo: A világ teremtése és kiűzetés a Paradicsomból, 1445 (tempera és aranyozás fán, 46,4 x 52,1 cm, Metropolitan Museum, New York)

▼ Ismeretlen mester: *Úralsó ítélet*, 1500 k. (olajfestmény, 149 x 175 cm, Rijksmuseum, Amszterdam)

Körkérdés a keresztény identitásról

Mit jelent kereszténynek lenni a 21. században? A kérdés – szomorú, de – nem költői. Alapvetően zavarban vagyunk a hagyományainkat, gyökereinket illetően, nem ismerjük hitvallásunk alapjait, erkölcsi alapvetéseinket. Habár a 21. századra a vallás nem tűnt el, de szótlanabb lett, lokális sajátosságainkat elengedjük és hagyjuk felolvadni, hogy ezzel is kényelmesebbek legyünk magunk és környezetünk számára. Miközben számos példát látunk arra, hogy a modernitás nem feltétlenül jár együtt a szekularizációval, az európai közbeszédet mintha látens vallásellenesség hatná át. De elképzelhető Európa vallás nélkül? Mit tehetünk az ellen, hogy ne csak értékhordozóként tekintsen Európa a vallásra (műemlékként, történeti emlékként, amelyet üvegóra alatt tartana, s csak mint díszletet mentené át templomait a következő századokra), s önazonosak maradhassunk most is, ma is? Merre tart hát a keresztény Európa? Miben rejlik válságának kulcsa? S miben rejlik kereszténységünk alapja? Mi határoz meg bennünket? Miben áll kereszténységünk? Arra kértük szerzőinket, osszák meg velünk személyes állásfoglalásukat arról, hogy mit jelent számukra kereszténynek lenni.

MIT JELENT KERESZTÉNYNEK LENNI

A 21. SZÁZADBAN? ■ Martin Junge

Kereszténynek lenni először is azt jelenti, hogy folyamatosan válaszolunk arra az isteni elhívásra, amely a keresztség által egy új életre szól. A keresztény ember a Szentlélek ajándékával felruházva Krisztus testének tagjaként tölti be küldetését az istentiszteletben, a szolgálatban és a tanúságtételben.

Keresztény voltunk révén tehát részévé válnunk annak a több évszázados történetnek, amely egészen a jeruzsálemi történekekig nyúlik vissza: Jézus Krisztus megfeszítéséig és feltámadásáig, valamint a Szentlélek kitöltetéséig. Ez utóbbi tette lehetővé, hogy a tanítványok eggyé váljanak az istentiszteletben, a szolgálatban és a világban történő tanúságtételben.

Kereszténynek lenni ugyanakkor azt is jelenti, hogy magunk is részt vállalunk Istennek a világ számára tett ígéreteiből, és nyitottak vagyunk az általa megálmodott jövőre. Ő pedig megtalálja majd a megfelelő szavakat, gesztusokat, tetteket és kifejezéseket, amelyek segítségével Jézus Krisztus változást hozó evangéliuma és Isten bővelkedő életet kínáló ígérete legtisztábban megszólalhat.

Kereszténynek lenni azt jelenti, hogy soha nem feledjük: Isten annyira szerette ezt a világot, hogy egyszülött Fiát adta azért, hogy az örök élet ígérete ajándékká lehessen azok számára, akik hisznek. Kereszténynek lenni tehát azt jelenti, hogy a jelenben élünk, vállaljuk a közösséget a világgal, és részt veszünk benne, miközben mindig Isten szerető tekintetén keresztül vizsgáljuk azt, és bízunk Isten formáló munkájában, amely megnyitja a szíveket és az elméket a bűnbánatra és Isten országának befogadására.

Kereszténynek lenni azt jelenti, hogy tudomásul vesszük: a világ nehezen érti meg és fogadja

be Isten szeretetét. A golgotai kereszt ennek az isteni igazság elleni emberi lázadásnak a jelképe. Isten ugyanis egyedül kegyelemből igazítja meg a bűnöst. Ez volt a helyzet már akkor is, amikor húsz évszázaddal ezelőtt Isten Jézus Krisztusban és Jézus Krisztus által kinyilatkoztatta könyörületes igazságát. És ez marad a helyzet mindaddig, amíg Isten be nem végzi, amit Krisztusban elkezdett.

Evangélikus hagyományunk szerint az isteni új teremtés és a jelen való világ közötti mély szakadék nem csoportok, nemzetek vagy népek törésvonala mentén húzódik, még csak nem is az egyház és a szekuláris világ határait követi. A szakadék minden egyes emberi lényben ott tátong, hiszen mindannyian egyszerre vagyunk részei a réginek, amelybe beleszülettünk, és az új teremtésnek, amelyre a keresztség által elhívattunk. Ezért hangsúlyozta Luther, hogy állandóan vissza kell térnünk keresztségünkhöz, hogy Isten elhívását újra és újra magunkévá tegyük.

Kereszténynek lenni egyet jelent azzal az állandó felhívással, hogy életünket Isten felszabadító kegyelmének ajándékából merítsük. Ez a szabadság nem gondatlan könnyelműséget biztosít, hanem a szenvedő felebarát és – manapság – a sóhajtozó teremtett világ iránti felelősséget vonja maga után. Ez a felelőségteljes szabadság tehát tisztában van az emberiség és a teremtett világ közötti szoros kapcsolattal.

A keresztény emberek Isten kegyelméből felszabadítva a szenvedő felebarát és a sóhajtozó természet iránti szolgáló szeretet kötelékében élnek. Kereszténynek lenni azt jelenti, hogy mélyen belegyökerezünk Isten világot átformáló ajándékaiba: a hitbe, a reménybe és a szeretetbe. ■

Fordította Balicza Klára

→ *Martin Junge* (1961): chilei evangélikus lelkész, 2010 óta a Lutheránus Világszövetség főtitkára.

AZ IDENTITÁS KAPOTT KINCSE, AMELYET EL LEHET TÉKOZOLNI, VAGY AMELYRE ÉPÍTENI LEHET ■ Székely János

Identitásunknak jó részét kapjuk. Kapjuk a szüleinkeket, a családot, amelybe beleszületünk, az anyanyelvünket, a történelmi kort, amelyben élünk. Aki az utóbbi ezer évben Európába, azon belül Magyarországra született, az olyan szokásrendet, kultúrát, anyanyelvet, világlátást szívott magába, amelyet millió szálon átszövő, átjár a kereszténység, az az örömhír, amelyet Jézus Krisztuson, az emberi történelem legnagyobb hatású személyén keresztül, valamint a Biblián, az emberi történelem legnagyobb hatású írásművén keresztül kapott az emberiség. Még akkor is, ha a felvilágosodás óta a nyugati kultúra egyik igen jelentős vonulata egyfajta kritikus távolságot vett fel a keresztény életszemlélettel szemben, az európai kultúrát olyan mélységig átjárta ez az életszemlélet, hogy a felvilágosodás óta eltelt mintegy kétszáz év alatt sem tudott – hála Istennek – ennek a szemléletmódnak milliányi elemétől megszabadulni, bár kétségkívül gyöngyült hatásuk az emberek életére.

Keresztény gyökerű – az ember istenképűségének bibliai igazságából (Gen 1,27) fakad – az emberi személy méltóságának felismerése, amelyen egész nyugati jogrendünk és társadalmi berendezkedésünk alapszik. Keresztény eszmék alapján – a Biblia azon tanításán, hogy Isten az emberre bízta a Földet, hogy művelje és őrizze (Gen 2,15) – robbant be az a döbbenetes tudományos és technikai fejlődés, amelynek Európa a haszonélvezője lehetett. Keresztény találmány – a krisztusi szeretetparancs (Mk 12,28–34; Jn 13,34–35) egyik konkrét gyümölcseként – az ingyenes, mindenki számára nyitott kórház és az ingyenes iskola. Ebből a kulturális talajból sarjadt ki Bach, Händel, Mozart, Beethoven zenéje, Michelangelo és Leonardo művészete, Ady és Pilinszky versei, Széchenyi István és Robert Schuman eszmeisége.

Identitásunknak egy részét tehát kaptuk, és aki Európába, Magyarországra született, az nagyon gazdag, az evangélium értékeivel sokszorososan átha-

tott kincset örökölt. Az identitás másik része pedig úgy jön létre, hogy tudatosan azonosulunk a kapott értékekkel, mindazzal, amit születésünk óta kapott örökségünkben valódi kincsnek ítélünk, és azután arra építünk. Ha egy fa levágja magát a gyökereiről, akkor meghasonlik önmagával, és kiszárad. Martin Buber mondta, hogy egy kultúra addig él, amíg kapcsolatban áll azzal az éltető titokkal, amely valaha létrehozta. Európában az utóbbi időben igen sokan úgy döntenek, hogy elvágják a gyökereket, elszakadnak ettől az éltető forrástól. Ezért az európai kultúra haldoklik. Európa technikailag, gazdaságilag, katonai szempontból még erős, de tisztánlátása, belső szellemi és lelki ereje egyre gyengül.

Amikor mi, keresztények a kapott értékekhez való hűségéről beszélünk, akkor nem valamifajta megkövült hagyományokhoz való konzervatív, múltat visszasíró kötődésről szólunk, hanem az Éltető Forrásról, amelyből valaha az európai kultúra olyan bőségesen merített, amely Európát nagygyá tette. A gyökerekbe való kapaszkodása mellett az új tölgyfa teljesen más lesz, mint akármelyik tölgyfa őelőtte. A gyökerekhez való hűség nem ellensége, hanem előfeltétele a megújulásnak, az új életnek.

A mai európai ember válaszütt előtt áll. Ha eldobja a kapott kincset, elvágja magát az éltető forrástól, akkor lassan megássa az európai kultúra sírját. Akkor más népek, más emberek fognak majd ide érkezni, akik más és új módon fogják majd – reményeink szerint az evangélium éltető forrásából merítve – felépíteni az új Európát. Valami ehhez hasonló történt az ókor végén is. Ám ha az európai ember tud ismét dönteni az evangélium értékei, éltető forrása mellett, akkor Európa újabb önmagára találása várható. Az egyházak és minden keresztény ember küldetése, hogy hiteles életével, belső kisugárzásával – mint kovász, mint só és világosság – ezt az újjászületést segítse. ■

→ *Székely János* (1964): katolikus teológus, a Szombathelyi Egyházmegye püspöke, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Caritas in Veritate Bizottságának és Romapasztorációs Bizottságának elnöke, a Brenner János Hittudományi Főiskola oktatója. Legutóbbi kötete *A hit kapuja – Meghívás a kapun való belépésre* (Szent István Társulat, 2016) címmel jelent meg.

KERESZTÉNY IDENTITÁS A 21. SZÁZADBAN■ **Érfalvy Livia**

Néhány éve kezembe került dédapám fiatalkori fényképe, amelynek hátoldalán ez állt: „Sándor János, római katolikus kisbirtokos”. Ez az önmeghatározás identitásának legmélyebb rétegeit

érintette: rendíthetetlen hite, mély vallásossága és a föld iránti szeretete személyiségének elidegeníthetetlen magját képezték. Bár a termőföld számára nem csupán a mindennapi megélhetést, hanem a hazát, a szülőföldet, a családot és az ősi gyökerekhez való ragaszkodást is jelentette, és így végső soron magyarságának is kifejezési formája

▶ Joos van Cleve: *Mária a gyermek-Jézussal*, 1525 k. (olajfestmény, 72,1 x 54 cm, Metropolitan Museum, New York)

volt, elsősorban mégis az *egyházán keresztül Istenhez kapcsolódó ember* képe rajzolódott ki előttem kézzel írott sorait olvasva. Gyerekkori emlékeimből előbukkanó alakja az isteni gondviselésbe vetett bizalom megtestesüléseként áll előttem, akit hite akkor sem hagyott el, amikor a történelem viharában kellett helytállnia, és amikor identitásának egyik fontos sarokkövét, a földjét elveszítette. Dédszüleim számára az imádsággal átszótt dolgos élet, a mindennapi szentmisére járás, a dédunokák erkölcsre nevelése, valamint a család iránti feltétlen hűség és ragaszkodás jelentette a kereszténységet, amely úgy volt része az életüknek, hogy a maga természetes módján a mindennapok eseményeit, az egész életüket áthatotta.

Városba szakadt nagyanyám számára a kereszténység már sokkal inkább a helytállást, a hagyományok átörökítését és az ima erejébe vetett kiapadhatatlan erőt jelentette. Anyai dédszüleim és nagyszüleim életpéldája, édesanyám és anyósom önfeláldozó gondoskodása és önzetlensége, apai nagyszüleim embertársaik felé irányuló mérhetetlen elfogadása, apám megtérésélménye, férjem mély hite, valamint harminc éven át lelki-szemleli-hitéleti fejlődésem felett örökdő gyerekkori plébánosom szilárd katolikus erkölcsisége azok az építőkövek, amelyekből saját keresztény identitásom építkezik. Gyerekkoromban ez a hittanra és templomba járást, kamaszként a személyes istenhit megélését és a közösséghez tartozást, egyetemi éveim alatt a gondolkodás szabadságát jelentette. Szerencsés vagyok, hiszen tízéves voltam a rendszerváltáskor, így én szüleimmel ellentétben már szabadon járhattam hittanra és szentmisére, választhattam katolikus középiskolát, és folytathattam egyetemi tanulmányaimat egyházi fenntartású felsőoktatási intézményben. Olyan közeg vett tehát körül, ahol hitemet és kereszténységemet szabadon megélhettem.

Amikor a fent említett fényképet nézegettem, felötlött bennem a kérdés: vajon én mit írnék a rólam készült fotográfia hátoldalára? Mi az, ami folyton változó személyiségem ellenére önazonosságom elidegeníthetetlen része, énipintegritásom

letéteményese? Elsősorban a családom, hiszen feleség vagyok és anya, gyermek és unoka, testvér és meny, de hivatásomat tekintve pedagógus is, ami lassan húsz éve meghatározza mindennapjaimat. Szerencsés vagyok, hogy egyházi intézményben taníthatok, hogy keresztény szemléletben oktathatok, nevelhetem a rám bízottakat, hiszen vallom, hogy a keresztény pedagógus olyan értékeket adhat át a diákoknak, amelyek felnőttként egy életen át kapaszkodót nyújthatnak számukra. Keresztény pedagógusként az az életfeladatom, hogy segítsem diákjaimat az Istentől kapott talentumok felismerésében és kibontakoztatásában akkor is, ha ez nehéz és fáradtságos munkával jár. Hogy támogassam őket személyiségük formálódásában, segítsem őket olyan élethelyzetekben, amikor a jó és rossz közötti választás erőfeszítésbe kerül, és felismertessem velük azt, hogy a hibázás a keresztény embernek is sajátja, de Isten kegyelme mindig lehetőséget ad az újrakezdésre. Keresztény pedagógusként azt szeretném, hogy diákjaim megtapasztalhassák az Isten közelében megélt hétköznapi szépségét.

Életem meghatározó élménye, hogy családom katolikus hitben nevelt, hogy katolikus gimnáziumban érettségizhettem, hogy katolikus egyetemen sajátíthattam el a tanári mesterség alapjait. Mint ahogy az is, hogy immár tíz éve evangélikus gimnáziumban tanítok, és mentorként a református egyetem tanárjelöltjeinek kibontakozását segítem. Életem mindennapjait ökumenikus közegben és szemléletben élem, így számomra az, hogy keresztény vagyok, fontosabb, mint az, hogy melyik felekezethez tartozom. Emiatt, és mert rólam manapság már iskolai tablóképek formájában készülnek portréképek, arcmásom hátoldalára ezt írnám fiam számára mementóul: „Dr. Érfalvy Livia, keresztény pedagógus”. ■

→ *Érfalvy Livia* (1979): pedagógus, irodalomtörténész. A Modern Líra-elméleti és Líratörténeti Kutatócsoport alapítója és tagja, az *Evangélikus iskolák kutató tanárainak konferenciája* elnevezésű szakmai rendezvénysorozat ötletgazdája és életre hívója. Tanári munkája mellett végzett tudományos munkájáért 2011-ben a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógus Kutatói Pályadíjjal tüntette ki.

NEM MEGVÉDENI KELL AZ ISTENT, HANEM JELENVALÓVÁ TENNI ■ Marosi István

Az európai kereszténységet manapság sajátos környezetben éljük meg itt, Kárpátalján is. Egyre kevésbé mondhatjuk azt, hogy nálunk a hit megélése mélyebb, mint Európa egyéb területein. Az igaz, hogy az egyházhoz tartozás még

egyértelműbb, a szokások megtartása még jelen van, de ez nem hordoz magában minden esetben mély istenhitet és teljes önátadást. A gyakorlati ateizmus, a felületes egyháziasság több elemét is látjuk. A közösségi média egészen közel hozza a kiüresedő lelkületet, és sokszor tapasztalunk hitetlenséget, felületességet.

A külföldi munkavállalásból hazatérő híve-

▼ Robert Campin: Mérode-oltár, részlet, 1427–1432 k. (olajfestmény, 64,5 x 117,8 cm, Metropolitan Museum, New York)

inknek már nem egyértelmű a templomi jelenlét. A családtól és közösségtől való távollét erősíti a szekularizációt, az evallástalanodást. Kevesebben járnak rendszeresen templomba, sokan nem érzik szükségét a rendszeres istenkapcsolatnak sem. Az embernek oka lenne azt gondolni, hogy más szellemi alapokat kell keresni, mert a kereszténység idejétmúlt jelenségévé vált.

A görögkatolikus egyház húsvéti liturgiájában van egy mozzanat, amikor a pap a következő előverseket énekli: „Keljen fel az Isten, és széledjenek el az ellenségei, és fussanak orcája elől, kik őt gyűlölik!” Ezzel az imádsággal a nagypénteken eltemetett Istenember megjelenését, feltámadását várjuk és kérjük. Ebben a felszólításban az az igazán megrázó és elgondolkodtató, hogy az imádság szerzője nem indul „új Isten” keresésére. Pedig a realitás talaján álló embernek ez lenne a logikus. A keresztény ember elismeri, hogy boldogsága Isten jelenlététől, Isten megjelenésétől függ. A húsvéti hittel élő ember Krisztus ismételt megjelenését, nem pedig lecserélését kéri.

Isten igazsága és a kereszténység értékeinek fontossága nem választási kampány vagy népszerűségi verseny kérdése. A kereszténység abban a tudatban él, és küldetéstudata abból fakad, hogy ez a tanítás biztosítja a legmagasabb szintű tudást és életminőséget. S ezen még az sem változtat, hogy az egyházak egyes tagjai – papok és hívek – nem tudják maradéktalanul teljesíteni az előírásokat, hogy hibákkal és gyengeségekkel küzdenek. Az emberi hiba nem tudja lerombolni Isten művét és Isten országát. Csak az emberi felismerést és boldogságot teszi hiányossá.

A Szovjetunióban nőttem fel, egy nyíltan ateista államban, ahol azt hirdették, hogy a hetvenes évekre felmutatják az utolsó Istenben hívő embert. Ezt az emberek nagy része nem hitte el. Sőt a vezető személyek és az értelmiségiek közül is jelentős tömegek gyakorolták titokban hitüket, megtartották az ünnepeket, megkereszteltették gyermekeiket, részesültek a szentségekben. Titokban szentelt papokat a görögkatolikus egyház, és fenntartották az egyházszervezetet is az illega-

litás éveiben. Amikor pedig lehetőség nyílt a hit nyilvános gyakorlására, hirtelen újra megteltek a templomok.

Ha a kortüneteket nézzük, akkor az embernek minden oka megvan a reménytelenségre. Ha a napi szinten megjelenő támadásokat és értékvesztést tekintjük, akkor valóban megrettenhetünk az értékvesztéstől és a keresztény értékek semmibevételének tapasztalatától. A Szentírás azonban rengeteg emberi példát mutat be, amikor egy-egy bibliai személy akkor is hitt, amikor már senki más nem tette ezt. Jézus a legfontosabb példa, aki akkor is kitarzott Isten mellett, amikor már egyedül maradt. Az egyedüllétől még távol vagyunk, nem is biztos, hogy eljutunk odáig... Számos válságot átélt már a kereszténység, de a támadások felelősei csak időlegesen voltak jelen a történelemben.

A kiút megtalálásának egyik példája Illés próféta, akivel Baal imádói „harcra” keltek. A „harcban” nem az emberi erő, nem a hangos kiabálás, nem a tömeg létszáma, nem a szépen elmondott beszédek, nem a csavaros észjárás döntött, hanem maga Isten. Isten nyilvánult meg, és felgyulladt a tűz az áldozat körül. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy nekünk kell megvédenünk Istent. Nem megvédeni kell, hanem jelenvalóvá kell tenni. A jelenvalóvá tétel pedig nem létszámfüggő, hanem a keresztény ember egyéni tanúságtételén alapszik. Amíg vannak emberek, vannak egyházak, egyházi közösségek, akik és amelyek Isten jelenvalóvá tételén munkálkodnak, addig van remény a megújulásra is.

Hiszem, hogy nem lecserélni kell a kereszténységet bármilyen más hitre vagy gyakorlatra, hanem az emberben kell megújítani annak működését, és újra fel kell ismerni a kereszténység által biztosított szellemi lehetőségeket. ■

→ **Marosi István** (1974): kárpátaljai görögkatolikus pap, a beregszászi Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ igazgatója, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola görögkatolikus főiskolai lelkésze. A kárpátaljai görögkatolikus egyház üldözésének (1944–89) kutatója.

A HIT REALIZMUSA ■ Kiss Réka

„Ha egy kis látókörük volna, két hét alatt elintézték volna ügyemet, de a hitemben akarnak megfogni, s nem tudják, hogy az nekem legalább annyira realizmus, mint »nekik« a marxizmus.”

Pógyor István nem mindennapi hitvallását maga a rettegett kommunista politikai rendőrség, az Államvédelmi Hatóság őrizte meg. 1951 júliusa és októbere között egy bizalmába férközött zárka-ügynök mintegy két hónapon át több mint százoldalmi jelentésben dokumentálta a megkínzott fogoly fizikai-lelki megpróbáltatásait, hozzásegítve a kihallgatókat újabb és újabb információkhoz, hogy tovább szőhessék az Andrássy út 60. borszorkánykonyhájában kitalált, illegális protestáns összeesküvés szálait, amelynek középpontjába a nagy múltú Keresztyén Ifjúsági Egyesület egykori vezetőjét állították. Pógyor István – ahogy a jelentésből kitérünk – világosan értette az ellene irányuló eljárás valódi tétjét: hogy a vádat alátámasztó

beismerő vallomások kicsikarásán túl valójában „a hitében akarták megfogni”. A vamzerjelentésben megörökített szikár hitvallás nemcsak azért olyan megrendítő, mert ismerjük a történet tragikus végét – Pógyor István hitének ezért a „realizmusáért” 1953-ban az életével fizetett –, hanem azért is, mert a fogoly szemszögéből a választás lehetőségének súlyos dilemmáját tükrözi. Hiszen a kommunista diktatúra által meghirdetett világnézeti harcot az ő számára az *életben maradás versus hűség* drámai választási kényszereként fordította le a politikai rendőrség.

Mit jelent a 21. században kereszténynek lenni? Végző soron ugyanúgy a „hit realizmusát”, ahogyan arról hetven évvel korábban Pógyor István beszélt a börtönben: a hit megélését és megvallását alkalmas és alkalmatlan időben. A választási kényszerek ma Európában mások. Míg a világ több országában ma is az *életben maradás versus hűség* döntési kényszere előtt állnak a hívő keresztények, Európában „csak” a hit realitása mellett kell/kellene kiállni és azt a mindennapokban megélni. Hitvallást tenni amellet, hogy nekünk, keresztényeknek a hitünk valóban fontos, valóban a mindennapi életünk realitása. És ha kell, merünk érte kockázatot is vállalni. Ez a feladat sokszor ma sem könnyű. Egyedül pedig még nehezebb. Joseph Ratzinger írta *A föld sója* című könyvében: „A keresztény sivatagban találja magát a mai világban. A magányos ember elpusztul a sivatagban. Csak úgy kelhetünk át rajta, ha útitársakat, kis közösségeket hozunk létre.” Útitársak találása, keresztény közösségek építése – különösen a gyerekeink szempontjából – ma az egyik kulcsfeladat. Mint ahogy az is feladat, hogy figyeljünk útitársainkra, ahogy nekik is figyelniük kell ránk. Hogy a hit valóban az életünk realitása maradjon. Ettől lehet kereszténységünk hiteles, vonzó, követésre érdemes. ■

▶ Petrus Christus: *Angyal üdvözlés, részlet*, 1450 k. (olajfestmény, 78,7 x 65,7 cm, Metropolitan Museum, New York)

→ **Kiss Réka** (1975): egyháztörténész, néprajzkutató, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnöke, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara Egyháztörténeti Tanszékének tanszékvezetője. Kutatási területe az egyház és állam viszonya Magyarországon a kommunizmus idején, megtorlások és politikai perek az 1956-os forradalom után, 1945 utáni társadalomtörténet.

SOLUS CHRISTUS ■ László Gábor

Földrésziünk bizonyos területein a keresztyénség jövője bizonytalannak tűnik. Számos templomból elfogytak a hívők. Csak épületek maradtak, történetük kultúr házként, könyvtárként, lakóházként vagy éppen mecsetként folytatódik. A keresztyének önkéntes visszavonulása a társadalom számos területéről támogatja a szekularizációs tévtan azon tézisét, amely szerint a társadalmi fejlődés szükségszerű velejárója az elvallástalanodás. A defenzív magatartást ösztönzi az egyre gyakoribb nyílt vagy burkolt megbélyegző keresztyénellenesség. Mégis úgy tűnik, hogy a társadalmi elfogadottság, a megmaradás ára megfizethető, ezért csupán az önkéntes asszimilációt kell vállalni. Ha a keresztyénség elfogadja a bibliai krisztológia posztmodern változatát, amely számú minden, az ember számára kényelmetlen fogalmat a bűnről és a megváltás szükségességéről, ha igazodási pontként tekint a teremtés rendjével szemben álló új antropológiai alapelvekre, és ha a tolerancia jegyében kész feladni a Krisztusban hit által megnyerhető üdvösség kizárólagos útjának hirdetését, akkor van jövő.

A biblikus keresztyénség – amely nem egyházfüggő – más úton jár. Igazodási pontjait a Szentírásban találja, és élő közösségben él a feltámadott Krisztussal. Mit jelent ma keresztyénként élni? Alapjaiban nem mást, mint a bibliai korban. A Szentírás szerint a tanítványoknak, Krisztus követőinek a külső szemlélők által adott ragadványneve a *keresztyén* kifejezés (ApCsel 9,25). Ők megtértek, újjászülettek, megkeresztelkedtek az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében (Mt 28,19). A keresztyén identitás teljességét – amely ugyan magában foglalja a vallásosságot, a ráépülő kultúrát és a felebarátot szolgáló szeretetet, mégis több annál – csak felülről születéssel, a Szentlélek adományaként lehet birtokolni (Jn 3,5). Az újjászületett tanítvány múltja, jelene és jövője elválaszthatatlanul kötődik Mesteréhez (Róm 6,3–5), és teljes mértékben átadja élete irányítását az Úr Jézusnak (Gal 2,20). A Krisztusnak szentelt élet pozíciójából fakad a keresztyén etika alapértékeinek felismerése és követése (Róm 12,1–2).

A keresztyén közösség, a gyülekezet Jézus cselekvő jelenlétében valósul meg (Mt 18,20). A Krisztushoz tartozók nyíltan – tettekben és szavakban – vallást tesznek a bennük élő reménységről (1Pt 3,15–17), és akár életük kockáztatásával is hirdetik az üdvösség útját (ApCsel 4,19–20; 21,15). Vallják, hogy Jézus az egyedüli Üdvözítő (ApCsel 4,12). A keresztyének felebaráti szeretetből fakadó társadalmi szolgálata is Jézusra tekintettel történik (Mt 25,34–40).

A Szentírásból ismerhető keresztyén identitás talán idealizált állapot? A Biblia nem hallgatja el az emberi erőtlenséget, de példát ad a győzelmes keresztyén életre és ha szükséges, a helyreállásra. Jézus korabeli követőire is hatással volt a környezet. Hol rettentéssel, hol csábítással kísértették a Krisztus-hívőket, hogy eredményesen csorbítsák vagy akár el is vegyék Krisztusban gyökerező identitásukat. Pál leleplezi azokat, akik már csak nevükben keresztyének: „Az ilyenek a kegyesség látszatát megőrzik ugyan, de annak az erejét megtagadják.” (2Tim 3,5) Jézus, ismervé a tanítványok küzdelmét, így kéri őket: „Maradjatok énbennem [...], mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni.” (Jn 15,4–5) Bizonyos szempontból sok a hasonlóság a mai európai keresztyénség és a Zsidókhoz írt levél címzettjeinek körülményei között. A levél írója így fogalmaz: „De mi nem a meghátrálás emberei vagyunk, hogy elveszszünk, hanem a hitéi, hogy életet nyerjünk.” (Zsid 10,39)

A 16. században mély válságban élt a korabeli keresztyénség. A reformáció egyik vallott és megélt igazsága, a *solus Christus* máig ható változásokat, teljes megújulást eredményezett. „Jézus Krisztus tegnap, ma és mindörökké ugyanaz.” (Zsid 13,8) Ma előttünk áll a lehetőség. Ha megújul az európai keresztyénség, és ismét valóban Krisztus lesz az identitása, akkor majd megtelik étellel a templom; a hagyomány és a kultúra az élő kegyesség kerete lesz ismét. Örömteli lesz a felismerés: a világnak csak az eredeti természetét megőrző sóra van igazán szüksége (Mt 5,13). A régi-új identitás részeként ajándékba kaphatjuk a hűséges tanítványok jutalmát (Mt 5,10–12). ■

→ **László Gábor** (1964): baptista lelkész, a Baptista Teológiai Akadémia főtájtára és oktatója, a Rákócshabai Béthel Alapítvány alapítója.

AD FONTES AQUARUM – VISSZA AZ ŐSFORRÁSHOZ ■ Fodor Gusztáv

„Ahogyan a szarvas kívánczik a folyóvízhez,
úgy kívánczik a lelkem hozzád, Istenem!”
(Zsolt 42,2)

„...mert az terelgeti őket, aki könyörült rajtuk,
az vezeti őket forrásvizetekhez.” (Ézs 49,10)

A világegyetem identitása

Mennyei Atyánk a mindenség anyagának, minden élő létének és identitásának ősforrása. Kezdetben teremtő szavával, szeretetétől vezérelve létre szólította a világegyetemet (a káoszból a kozmoszt), amelynek anyagából galaxisok milliárdjait formált. A Lokális galaxiscsoportban kiválasztott egy számára oly kedves küllős spirálgalaxist, a Tejútrendszert, hogy az a csillagokat ámulva bámuló, a mindenséget befogadni akaró embernek világmindenségben legebő, mindenséget jelentő kedves otthona lehessen. Kiválasztotta Naprendszerünket, finomhangolta annak bolygóinak, holdjainak és aszteroidáinak (Kepler által felfedezett) égi mechanikai rendszerét, hogy szeretetét közvetítő, életadó Szent Lelkével körülölelje, és életet leheljen a még élettelen, de már biztonságos pályán keringő Földre. Földön, vízen s levegőben minden megtelt világgossággal, étellel, és áldásosan áradt.

Ádám identitása

A teremtés sorában, a teremtés koronájaként az ember következett. Mennyei Atyánk kézbe vette az emberiség ügyét: „...megformálta az Úristen az embert a föld porából, és az élet lehelétét lehelte az orrába.” (1Móz 2,7) Isten önmagából lehelte az életet a földből formált Ádámba, aki felébredvén Teremtő Atyját láthatta meg először (szeretet első látásra), majd önmagát és később sértetlen, alkotója szeretetére és alaposságára jellemző környezetét (Augustinus).

Ádám identitásának és önmagára ébredésének forrása a mennyei Atya felismerése, megismerése volt. Tudta, hogy bár teste földi eredetű, de a benne lévő élet magától az Atyától származik. Az Atya sze-

retetében fürödve kapta meg a teremtettséget (műveld és őrizd), az Éden kertjét, majd Évát és házasságuk gyümölcséeként az emberi élet továbbadásának felelősségét. Biztonságuk, bőségük, békességük, boldogságuk (Cseri Kálmán) és identitásuk forrása az Atya szeretete volt. Ennek az életet adó szeretetnek fordítottak hátat, ebből a szeretetből léptek ki, ezt a szeretetet törték össze, amikor a kígyónak, Isten ellenségének halálos szavait itták, majd ettek a gyümölcsből. Az ember tragédiája Ádám bűnével kezdődött, a Paradicsomból való kiűzetéssel és Kain testvérgyilkosságával folytatódott, majd generációk hosszú során át szemeink előtt isten- és életellenes szellemiséggel teljesedett ki. Földön, vízen s levegőben megtelt minden sötétséggel és halállal.

Ádám bűne óta Ádám utódainak minden elemi életszomjúsága (Maslow-piramis) az Atya éltető szeretete utáni szomjúságra utal vissza. A 42. zsoltár 2. versében Kórah fiai vallanak erről az ősi, emberrel egyidős szomjúságról: „Ahogyan a szarvas kívánczik a folyóvízhez (ad fontes aquarum), úgy kívánczik a lelkem hozzád, Istenem!”

Keresztyén identitásunk Keresztyénnek lenni a 21. században számomra azt jelenti, hogy nap mint nap a Jézus Krisztusban testet öltő Atya szeretetére szomjazom. Nap mint nap ebből a forrásból merítek, s közben magam is életet mentő forrás leszek a szeretetéhes, elsivatagosodó világban: „...annak belsejéből élő víz folyamai ömlenek.” (Jn 7,38) A szeretet tüze, ha ég, terjed. Magától. Ilyen a természete. Istennek nincsenek unokái, csak

gyermekei, ezért minden generációnak fel kell ismernie teremtő Istenében Jézus Krisztus által saját Atyját és egy helyi gyülekezetben a családját.

Keresztyén feladatunk

Globális megoldások keresése helyett a személyes megtéréseket segítő stratégiák kellene, rideg templombelső helyett családias, befogadó, Isten ölelését sugárzó szakrális terek, más szóval: mentés másként.

Ad fontes aquarum – vissza kell térnünk az ősforráshoz. Ebben rejlik mennyei Atyánknak az emberiség tragédiájára adott globális terápiás iránya is. Az idők végeztével a népek világossága (Ézs 49,6) visszavezeti a sötétségbe kerülteket önmaga szeretetének halálmentes, tiszta életet jelentő forrásához: „*Mondd a foglyoknak: Jöjjetek ki! A sötétségben levőknek: Gyertek a napvilágra! Útközben lesz mit enniük, még a kopár hegyeken is lesz legelőjük. Nem éheznek és nem szomjaznak majd, nem bántja őket a nap heve, mert az terelgeti őket, aki könnyörült rajtuk,*

az vezeti őket forrásvizetekhez (ad fontes aquarum).” (Ézs 49,9–10)

Mindez a szavakkal leírhatatlan csoda a mennyei Jeruzsálemben fog majd megvalósulni, ahol a Paradicsomból kiűzött és az élet fájától elzárt (1Móz 3,22) ember Jézus érdeme által visszakerülhet a Paradicsomba: „*Azután megmutatta nekem az élet vizének folyóját, amely ragyogó, mint a kristály, s az Isten és a Bárány trónusából ered. A város főútjának közepén, a folyó két ága között van az élet fája, amely tizenkétszer hoz termést, minden egyes hónapban megadja termését, és a fa levelei a népek gyógyítására szolgálnak.*” (Jel 22,1–3) ■

→ **Fodor Gusztáv** (1975): református lelkész, a Magyar Református Szeretetszolgálat egyik alapítója, a Kárpátaljai Református Egyházkerület történetének kutatója. Legutóbbi kötete: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók perai kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján* – Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek (Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017) címmel jelent meg.

▲ Gerard David: Krisztus születése, részlet, 1510–1515 k. (olajfestmény, 90,2 x 71,1 cm, Metropolitan Museum, New York)

A HITRŐL SZEMÉLYESEN ■ Ghyczy György

A hit számomra alapvetés. Persze nem pontosan úgy, mint századokkal korábbi elődeinknek. A művészet iránti elhivatásomból született meg, és a festészet iránti szerelemként ölt testet. Hiszek a megtapasztalt isteniben, a mindig kész segítségben, amely az elmembe tolu, ha elakadok. Ha elbizonytalanodom, kezem megremeg, úgy érzem, eltévedek, mindig megjelenik a biztos út előttem. Persze járhatnék hente templomba, és könyöröghetnék az Úrhoz, hogy segítsen, de nem kell, hiszen ott van velem. Érzem a mindennapjaimban, a munkámban, a családomban, a környezetemben, a körülöttem lévő világban, és érzem magamban. Ezt a hitet talán édesanyámtól tanultam, vagy nagymamámtól, nem tudom, mindenestre erős hit, amelyről azt gondolom, egész életemben jelen volt, van és lesz.

A közösségi hitet mai világunkban felváltja az individuumba vetett hit. Az emberek nagy része magát helyezi előtérbe minden körülmények között. Az ego újabb természetes dolog, amely testünk és lelkünk között tanyázik, és véd minket a külvilág támadásaitól, a félelmektől, a szorongásoktól, a haragtól, az elvárásoktól, az ítélkezéstől, a felelősségtől, de megadja a nyugalmat, a szeretetet, az örömet, a vígságot, a békét, a boldogságot. Az elménkben lakozik, és értünk dolgozik. A bennünk felépült tudás, gondolatok, hitek működtetik életünket, szellemünket, egónkat. Ha tudatosan, átgondoltan, megfelelően használjuk őket, mindenképpen jót teszünk magunkkal.

Ma már sokak számára nehezen fogadható el a feltétel nélküli hit. A templomba járás a belső vágy, a szellemi késztetés helyett pusztán szokássá válik, információs csatornává, egy újabb tévésorozattá, koncertélménnyé, olvasóklubbá, kiállításá, és nem tisztán a lelkünket és az Urat szolgálja. Természetesen ez sem elhanyagolható, de mindenképpen fontos lenne megértenünk, hogy a közösségnek, a közösségi hitnek nagyon mélyek a gyökerei, évezredekre nyúlnak vissza. Mindig teli volt konfliktusokkal, de az egyház megoldást talált

a problémákra, és megújította a hitet. Úgy gondolom, a 21. században is megújulásra van szüksége a világnak. De ez nemcsak a vallásra, az egyházra vonatkozik, hanem a kultúrára, a tudományra, a gazdaságra, a személyes kapcsolatokra is, általában véve az emberi életre. Az egyén legfontosabb teendője az élete végigélése, megoldások keresése születő problémáira, gondjaira, örömeire, szeretetére, amelyekben a hit, a vallás mindig próbálta aktívan támogatni. Ma a személyiségek, az egyén, az ego világában nekünk kell tudnunk dönteni a dolgok fontosságáról, az erkölcs megtisztításáról, rendet tennünk a világban egymás mellett létező hitrendszer között, tudomásul véve: a világ különböző területein uralkodó hitek mindegyike fontos hívóinek. Ebben segíthet a keresztyén egyház, támpontot adva az egyén döntéseikhez.

Miután Európában élünk, szükségünk van zsidó-keresztyén gyökereinkre, az egyházak szellemi, morális támogatására. Hogyan juthat el ez a segítség az emberhez? Világosan látszik: az egyház főadata az, hogy megtalálja és magához vonzza a hívőket és azokat, akikből újra hívők válhatnak, és a fiatalokat vagy azokat, akiket a zűrés történelmi körülmények tettek ateistává, akik az utóbbi századok történéseitől veszítették el hitüket.

Az egyházi festészet és a zene egyfajta magyarázat a keresztyénységhez, elbeszélés a történések megértéséhez és nagyon erős lelki megközelítés a hithez. Az én személyes főadataim közé tartozik a képeimben megmutatni az irányt az ég felé, megmutatni a kötődések lehetőségét, rámutatni ezek fontosságára és meggyőzni a nézőt-befogadót arról, ha a festmény megadja számára a katarzist, akkor a hitet is megerősítheti. ■

→ **Ghyczy György** (1953): festőművész, grafikus. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének és a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének. Rendszeres kiállítója többek között a Muravidék Kulturális Egyesület képzőművész szekciójának, a Miskolci Grafikai Biennálé, a Kisgrafikai Biennálé kiállításainak. Legutóbb a *Kenyér és bor színeiben – Az úrvacsora kortárs szemmel* című kiállításon volt látható alkotása (Evangelikus Országos Múzeum, 2020. november 10. – 2021. március 28.).

A HIT TEVÉKENY A SZERETETBEN

■ H. David Baer

A *Credo* szerkesztői megkérdeztek arról, hogy szerintem mit jelent kereszténynek lenni a 21. században. A kérdés talán arra is utal, hogy manapság kereszténynek lenni különösen nehéz. A világ ma vallásellenes, és a túlélés érdekében a kereszténység simulékonyabbá vált, és visszahúzódik a templomokba. Más szóval a kérdés talán a szekularizáció problémájára utal. A vallásos világnézet korunkban kevésbé meggyőző, és kevésbé szövi át az emberek életét, és ennek az okait nem látjuk egészen tisztán. Lehet, hogy a szekularizáció a kapitalizmus színre lépése miatt kapott erőre, de az is lehet, hogy a keresztény világnézet lankadása a magán- és a közszféra élesebb különválásának, a tudományos világnézet elterjedésének, a hagyományos családmódellemel szétesésének vagy a kulturális pluralizmus térnyerésének tudható be. Az okot nem tudjuk pontosan, csak azt, hogy a szekularizáció hatása elsöprő erejű.

A szekuláris világnézet megállíthatatlan előrenyomulása rossz előérzetet kelt a vallásos emberekben. Amennyire lehet, szeretnénk megállítani és visszafordítani ezt a folyamatot. Mivel tisztában vagyunk azzal, hogy a szekularizáció a modernizációban gyökerezik, vannak, akikben olyan gondolat támadhat, hogy ha visszaszorítanánk a modernizációt, azzal megállíthatnánk a világiasodást és megvédehetnénk a kereszténységet. De a történelem folyamatát feltartóztatni nehéz feladat. Ahhoz óriási erő kell, amelyet talán csak a politika képes kifejezni. Ezért is van az, hogy a francia forradalom óta a modernizáció térfoglalásától reményvesztett keresztények különböző konzervatív politikai pártoktól várnak megváltást.

Eddig ez a törekvés még nem hozott gyümölcsöt. Ahogy *Az ember tragédiája* mondja:

„Hiú törekvés! Mert egyént soh'sem
Hozandsz érvényre a kor ellenében:
A kor folyam, mely visz, vagy elmerít,
Uszója, nem vezére az egyén.”

Franciaországban az egyház az *ancien régime*-mel kötött szövetséget, de nem kapott mást, mint a *laïcité*.¹ Németországban az egyházak rosszalották a weimari köztársaság liberalizmusát, és végül Hitler nyomába szegődtek. Magyarországon az egyházak Horthyval kötöttek szövetséget, és végül mégis a kommunizmus lett az eredmény. A modern világot formáló erők túl nagyok és túl bonyolultak ahhoz, hogy kényünk-kedvünk szerint alakítsuk őket. Ezeket az erőket valamilyen szükségszerűség irányítja. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a történelem előre meg van írva, és mit sem jelent az emberi tett és a politikai hitvallás, de az eseményeket sokkal kevésbé tudjuk irányítani, mint azt hisszük. A történelmet nem irányítjuk – abba beleszületünk. A világot nem tudjuk a magunk képére formálni – a számunkra adott világban kell megtalálnunk a helyünket.

Mit jelent kereszténynek lenni a 21. században? Erre a kérdésre nem lehet az a válasz, hogy a modern világ szellemiségét felismerve megpróbálunk annak ellenállni. Mindent átfogó terv helyett kis és kézenfekvő dolgokkal kell kezdenünk. Tulajdonképpen arra a kérdésre, hogy mit jelent ma kereszténynek lenni, a válasz ugyanaz az első évszázad óta. Keresztény az, aki Jézust követi. Amikor Jézus magához hívta Pétert és Andrászt a Galileai-tengernél, amikor Fülöppel és Lévivel, a vámszedővel beszélt, nem osztogatott röpiratokat társadalmi programjáról. Csak annyit mondott: „*Kövess engem.*” Kereszténynek lenni azt jelenti, hogy meghalljuk Jézus hívó szavát, és engedelmeskedünk neki.

Ha ez a válasz túl ájtatosnak és kicsit sablonosnak hangzik, az azért van, mert a keresztény élet az egyes emberek konkrét döntéseiben és cselekedeteiben ölt testet. Ahogy Dietrich Bonhoeffer mondja a *Követésben*: „...nincs más út a hithez, mint a Jézus hívása iránti engedelmesség.”² Krisztus hívásának engedelmeskedni egyáltalán nem azt jelenti, hogy elkötelezzük magunkat egy ügynek. „Ez valóban nem olyan életprogram, amelynek megvalósítása értelmetlennek tűnhet, nem olyan cél, eszmény, amelyre törekednie kellene.”³ Kereszténynek lenni azt jelenti, hogy Krisztus személyes hívásának en-

gedelmeskedünk, ezért az engedelmisség csak az egyes ember életének folyamán, az általa hozott döntésekben válik kézzelfoghatóvá. A keresztény életet a kor szellemének felismerése és olvasata alapján megfogalmazni zsákutcába vezet. „*Nem a ti dolgotok, hogy olyan időkről és alkalmakról tudjatok, amelyeket az Atya a maga hatalmába helyezett. Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek...*” (ApCsel 1,7–8)

Mindemellett tudjuk, hogy a hiteles keresztény életnek vannak bizonyos jól látható jellegzetességei. Ahogy Luther mondja, a keresztény Krisztusban él, és a felebarátját helyezi előtérbe. A keresztény hit „igazán tevékeny szeretetben (Gal 5,6), vagyis örömmel és szeretettel vállalja a szabad szolgálat cselekedeteit, önzetlenül és önként szolgálva a másoknak, hite túláradó teljességével és gazdagságával”.⁴ E szavak hallatán hatalmas és különleges jótettekre és önfeláldozásra gondolhatunk: Teréz anya munkásságára vagy Dietrich Bonhoeffer mártíromságára például – de igazából az egyes emberek apró jótettei egyesülve nagyobb horderóval bírnak, mint egy pár kimagasló személyiségéi. Azok, akik állhatatosak a jóindulatban, lelkiismeretesek hivatásukban, és lankadatlanok felebarátaik szolgálatában, mindig meghallják Jézus hívását, és engedelmeskednek neki.

Krisztus követőinek emellett társadalmi szerepük is van, részt vesznek a világ ügyeiben. Mint tudjuk, az egyház az igében és a szentségekben testesül meg. De ne feledjük, hogy az evangélium nemcsak kimondandó üzenet, hanem életforma is. Ahogy Bonhoeffer mondta: „...a gyülekezet nemcsak az istentisztelet és rendje, hanem tagjainak

mindennapi élete számára is helyet igényel a földön.”⁵ Az egyház, Krisztus teste, ragaszkodván a Főhöz, szelidségről, jószágosságról, alázatosságról, hosszútúrésről és Krisztus szeretetéről ad tanúbizonyosságot, amely mindent tökéletes harmóniába foglal (Kol 3,12–14). De ez nem társadalmi stratégia vagy szociális program, hanem a követés eredménye. Ha egy adott egyháznak sikerült Krisztus testéhez igazodni, azáltal igaz emberiséget visz a világba, és hűsége által győz.

Hogyan legyünk keresztények a 21. században? Most is, mint mindig, hit és hűség által. ■

Fordította Pisák Gyöngyi

→ **H. David Baer** (1968): egyháztörténész, a Texasi Evangélikus Egyetem professzora. Legutóbbi kötete *Principium – Christianity and Democracy* (Create Space Independent Publishing Platform, 2015) címmel jelent meg, míg 2013-as munkája (*The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism*, Texas A&M University Press, 2013) *Kompromisszum vagy kollaboráció? – A magyar evangélikus egyház stratégiái a kommunista berendezkedés idején* (Kairosz Könyvkiadó Kft., 2018) címmel jelent meg magyarul.

JEGYZETEK

- 1 A laicitást nehéz magyar szóval kifejezni, jelentése szorosan összefügg a francia történelemmel. Olyan világias gondolkodást takar, amely a lelkiismereti szabadsággal, az egyház és az állam elválasztásának elvével függ össze, alapvetően mindent egymás mellé rendel. Míg a katolikus egyházat negatívan, a protestánsokat pozitívan érintette az ehhez kapcsolódó 1905. évi törvény. – *A szerk.*
- 2 BONHOEFFER, Dietrich 2007. *Követés*. Ford. Böröcz Enikő. Luther Kiadó, Budapest. 38. o.
- 3 Uo.
- 4 A keresztény ember szabadsága. In: LUTHER, Martin 2017. *Felelőség az egyházért*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 2.) 366. o.
- 5 Uo. 217. o.

„Isten népe elrejtve él”¹

Keresztény helytállás és hitvallás a Kádár-korszakban

→ TABAJDI GÁBOR

Az 1956-os forradalom leverése után berendezkedő Kádár-rezsim új kihívások elé állította a keresztény magyar társadalmat. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” mottó jegyében zajló manipulatív egyházpolitika miatt összetettebb morális kérdésekkel szembesülhettek az egyházukhoz, hitükhöz hű állampolgárok. Részben ennek a következménye, hogy az üldöztetés nagy történeteinek árnyékában a mindennapi hitvalló élet példái napjainkban talán kevésbé ismertek. A keresztény helytállás felidézéséhez kutatóként a hatalom szövegeinek bemutatásával, a kádári törekvések elemzésével kínálok értelmezési lehetőségeket.

A korszak keresztényeit érintő üldöztetésnek (a perktől az adminisztratív eljárásokig) vagy éppen a mindennapi diszkrimináció eseteinek a hátterében (a munkahelyi megkülönböztetéstől az iskolai gúnyolódásig) összetett hatalomtechnikai törekvések álltak. A kádárizmus egyházpolitikájának alapjait 1958-ban véglegesítették. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás idején (a korábbi tapasztalatok birtokában) differenciált direktívákat határoztak meg. Ám az ekkor megfogalmazott MSZMP-határozatok harminc éven át érvényesek maradtak. A régi-új pártvezetés felismerte az erőteljes elnyomás, a nyílt egyházüldözés kontraproduktív következményeit. Kádár János már 1958-ban úgy látta, hogy az erőszakos vallásellenes harchoz a „messiánizmus, meg mártírium, meg nem tudom én mi kapcsolódik hozzá”.² Célkitűzése egy negyedszázad múltán is változatlan maradt. 1982-ben is azt tartotta veszé-

lyesnek, ha az üldözött egyházi közösségek „mártírokat gyártnak és híveket szereznek”.³

A kádárizmus a helytállással, hitvallással szemben értelmezhető a felelősségelhárítás, a manipuláció, az elhallgatás, végső soron a cinizmus kultúrájaként is. Ugyanis a rezsim, viszonylagos vallásszabadságot hangoztatva, az egyházakat (a szocialista állam vallásos állampolgárait) mindvégig felhasználta rendszerlegitimációs célokra, kedvező nyugati imázsának kialakításához vagy éppen hatalomtechnikai játszmáihoz. Leggyakrabban emlegetett tétele is („a hívők vallásos érzülete nem sérülhet”) a társadalmi köznyugalom fenntartását célzó, számító törekvés volt. Közben a pártállami vezetés (hruscsovi minták alapján) a vallásosság lassú, kétgenerációs időtávon bekövetkező elsoványodásával és elsovasztásával számolt. A hatvanas évektől az egyházak és a vallásosság elleni korábbi, osztályalapú (a hatalom megragadását célzó) harc mellett mind meghatározóbbá vált a világnézeti alapú, szisztematikus küzdelem.

Hosszú távú törekvéseihez a pártállami hatalom a fenyegetés mellett a belső bomlasztás és a manipuláció eszközeit is felhasználta. Ez a mindennapok gyakorlatában a közösségi, bizalmi kapcsolatok megtörését jelentette. Egyes rész-céljai eléréséhez a különböző intézményekre (a pártapparátusra, az államigazgatásra, különösen az egyházügyi szervekre és a politikai rendőrségre) támaszkodó hatalom „egyházi szövetségeket” is keresett. A templomok falai közé korlátozódott hitélet, a magánszférába szorított vallásosság, a

→ *Tabajdi Gábor* (1980): történész. Kutatóként az állambiztonsági szolgálatok történetével, a 20. századi magyar demokratikus hagyomány és a kádárizmus kérdéseivel foglalkozik. Legutóbbi kötete *Bomlasztás – Kádár János és a III/III.* (Jaffa Kiadó, 2019) címmel jelent meg.

közösségi élet bomlasztása, megmérgezése korábban ismeretlen kihívásként jelentkezett az egyházi vezetők és a hívek számára. Ugyanakkor a keresztény közösségeknek a manipulatív üldöztetés mellett a modernizáció következményeivel is szembe kellett nézniük. A tudományos-technikai fejlődés, a mindennapokban bekövetkező életmódváltás, a „létező szocializmus” keretei között kialakuló fogyasztói mentalitás kihívásait a hatalom szintén megpróbálta a maga javára alakítani. Mindez markánsan megragadható, ha figyelembe vesszük a kádári (hosszú távú) világnézeti harc generációs jellegét. Ugyanis társadalmi szinten az intézkedések célja a fiatalok megnyerése és semlegesítése, az egyházaktól való eltávolítása (a politikai rendőrség zsargonjával „leválasztása”) volt. Az alábbiakban a generációs szempont szem előtt tartásával, a hatalom szövegeinek elemzésével az ideológiai átnevelés (indoktrináció), a célzatos propaganda, a mindennapi diszkrimináció és a manipulált hagyományok kihívásaira adott hitvalló válaszokat mutatom be, valamint a személyes helytállás dokumentálható eseteit vázolom fel.

Az ideológiai átnevelés (indoktrináció) kihívása

Az 1956-os forradalom leverése utáni társadalmi ellenállás egyik utolsó megnyilvánulása a hittan-beiratkozások számának megemelkedése volt 1957 tavaszán. Ezt érzékelve a kádári hatalom azonnali korlátozó intézkedéseket sürgetett. A hitoktatás, a vallásos ifjúsági nevelőmunka szisztematikus ellehetetlenítése évtizedes hatósági feladattá vált. Miközben a hatvanas évektől az állampolgárok magánszférája fokozatosan felszabadult, a szocialista világnézet számos területen kiterjedt. A vallásellenes pedagógia elemei beépültek az óvodai és iskolai nevelőmunkába, a felsőoktatásban tanulók kötelező ideológiai kurzusaiba és a sorkatonaság „nevelőmunkájába”. A mindennapok változó színvonalú vallás- és egyházellenes propagandáját

az ifjúsági szervek részéről a fiatalok megnyerésére szervezett kezdeményezések egészítették ki. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) és a felügyelete alá tartozó úttörőmozgalom programjai részei voltak a „lelkekért zajló küzdelemnek”, mindennapi lelkiismereti kihívást előidézve a keresztény fiatalok számára (legyen szó könnyedebb programokról vagy a továbbtanulás kérdéséről).

Ugyanakkor a vallásos közösségek erejét a hatalom is érzékelte, sőt meg is fogalmazta a maga bürokratikus és ideologizált nyelvén különböző összefoglalókban. A hatvanas évek világnézeti kampányait követően a pártközpont illetékes szerve úgy értékelte, hogy az egyházak a hitéleti aktivitás fokozása érdekében

új formákat vezettek be, modernizálták szertartásaikat. A hatalom elsősorban a (nehezebben ellenőrizhető) templomon kívüli lelkigyakorlatok, istentiszteletek számának növekedésétől félt, emiatt veszélyforrásnak látta még akár az egyházzenei hangversenyeket is. A különböző szinteken készülő jelentések szerint a világnézeti harc középpontjában ekkor is a jövő generációi álltak: „Különösen nagy gondot fordítanak az ifjúság megnyerésére. Számos korszerű módszert alkalmaznak. Diavetítőt, magnetofont vesznek igénybe a biblia-magyarázatoknál, TV-klubokat és könyvtárakat szerveznek a plébániákon. A bibliai ki mit tud vetélkedők, a természetjárás, kerékpár- és csónaktúrák főleg a fiatal papok körében elterjedt módszerek. Az általános iskolákban a hitoktatás jelentős csökkenését, a középiskolákban a hitoktatás gyakorlati megszűnését templomi katekézis-oktatással, ifjúsági biblia-órákkal próbálják pótolni.”²⁴ Ez az 1968-as jelentés rögzítette azt is, hogy az elsőáldozási, bérmentési és konfirmációs szertartásokon részt vevő ifjak száma lassabban csökkent, mint a hittanra járóké. Ebben a szülők, a családok tudatosságát látták. A korszak szimulált közéleti vitáiban, antiklerikális sajtócikkeiben elhangzó megállapítások,

Az 1956-os forradalom leverése utáni társadalmi ellenállás egyik utolsó megnyilvánulása a hittan-beiratkozások számának megemelkedése volt 1957 tavaszán.

a „kettős nevelésről” zajló diskurzus példái szintén a kreatív keresztény közösségi élet lenyomatai.

Az egyházellenes propaganda kihívása

Az MSZMP fent említett határozata nyomán 1958-tól általános vallásellenes kampány kezdődött. Ennek célterületei a könyvkiadástól a mozi-filmeken át az óvodai nevelésig terjedtek. A párt-határozatok végrehajtásáért az ifjúsági életben a monopolhelyzetben lévő KISZ felelt. Az egyházellenes toposzok tartósan beépültek az oktatási anyagokba, művészeti alkotásokba, végső soron a „létező” szocialista kultúra egészébe. Mindez keresztények tömegei számára jelenthetett morális dilemmát vagy a megkülönböztetés, a gúnyolódás következményeként mentálhigiénés kihívást.

Ugyanakkor a pártközpontra befutó jelentések a „kultúrharc” helyzetével kapcsolatban is árnyaltabb megállapításokat fogalmaztak meg. Több kampány után 1973-ban is észlelték a hitvédelem, az autonóm közösségi lét válaszreakcióit. Az illetékes ideológusok veszélyforrásnak látták többek között, hogy a különböző felekezetek a kereszténység kultúrtörténeti értékeiről tartottak előadásokat. Továbbá a szűk és kontrollált keretek között működő egyházi sajtó szerepére is felhívták a pártvezetés figyelmét. Az egyházügyesek úgy látták, hogy a társadalom „egyes rétegeiben megnövekedett kulturális-tudományos érdeklődésre” sikerült olvasóik számára modern vallásos válaszokat megfogalmazni.⁵ A jelentések rendre beszámoltak egyházi hangversenyekről, biblikus előadásokról, tudományos vitákról. Mindezek a megjegyzések a hitvédelem, a felnőtt, tudatos kereszténység elterjedését is jelzik a korszakban. A hatalom szervei azt is érzékelték, hogy a kisközösségekben a modern pedagógiai módszereket és a (társadalom) tudományos ismereteket is felhasználták. Paradigmatikusnak tekinthető a pszichológiai megközelítések megjelenése a keresztény gondolkodásban, kiváltképp az ifjúságnevelés terén.

A mindennapi diszkrimináció kihívása

A vallásellenes direktívák révén a hatvanas évektől kialakultak azok az intézményes „szűrők”, amelyek

a szocialista társadalom polgárainak mozgásterét, döntéshelyezeteit meghatározták. A pártállam strukturális diszkriminációja révén a vallásukat gyakorlók másodrendű állampolgárokká váltak. A mindennapos megkülönböztetés alapvető helyszínei voltak az iskola, a munkahely vagy éppen a különböző hivatalok. A személyre szóló jellemzésekben, káderanyagokban az érintett vallásosságára az „idealista világnézetű” eufemisztikus összetétellel utaltak. Ez a sajátosan kádári kitétel elegendő lehetett a felvételi kérelem elutasításához vagy a szakmai előmenetel akadályozásához. Ugyanakkor (visszatekintve) ezek a dokumentumok (a perbe fogottak vallomásaihoz hasonlóan) sok esetben a keresztény helytállás, hitvallás és szolidaritás megrendítő példái.

A hatalom dokumentumai alapján azonban az is szembetűnő, hogy a „létező szocializmus” mindennapjaiban antitezisként jelen lévő vallásos közösségek idővel pozitív ellenpéldaként is megjelentek. Különösen igaz ez a pedagógiai kérdések terén, hiszen a kiöregedő pártvezetésnek mind nagyobb problémát jelentett az „ifjúsági kérdés” rendezése. A keresztény ifjúsági közösségek szemmel tartása (megfigyelése) a pozitív módszerek átvételét is célozta: legyen szó az úttörőmozgalomba olvasztott Magyar Cserkészszövetségről 1948-ban vagy a tovább élő közösségek elleni országos hajszáról 1961-ben, illetve a nyolcvanas évek országosan ismert egyházi ifjúsági csoportjairól.

1982-ben, az utolsó egyházpolitikai direktíva tárgyalásakor Kádár János (a fennmaradt felvételeken meg is hallgatható) kifakadása a következőképpen utalt erre: „A KISZ figyelmét kell-e hogy felhívjam [...] hogy az egyházi befolyásnak milyen forrásai vannak. A hívó anya már a szoptatáskor kezdi mondani [...] Aztán jön a pap. Aki elmegy csuhában – de most már az sem kötelező – összeszed 15 gyereket, nem szégyelli magát a falu szélén focizik velük. Azok imádják, tűzbe, vízben mennek értük és nekünk ilyenek nincsenek, akik a fiatalok közül erre képesek. Mert itt a fiatalokhoz közel kell lenni, mert 20–22 éves tud velük együtt menni. Bár volnának ilyen KISZ aktivistáink, akik ilyesmikkel is foglalkoznának!”⁶

A manipulált hagyományok kihívása

Az életfordulókhoz kötődő vallásos ünnepek (beavató szertartások) elsorvasztására a hatvanas években megkezdődött az úgynevezett társadalmi ünnepek propagálása. Az egyházi szertartások elemeit átvéve deszakralizált rendezvényeket dolgoztak ki. A központi utasítások alapján mind nagyobb számban szerveztek névadó ünnepségeket, „társadalmi” házasságokat, temetéseket. Az illetékesek az anyagi ösztönző elemek felhasználását is gyakorlattá tették. Az egyházi ünnepeket változatos eszközökkel próbálták „hatástalanítani”: kezdetben a kötelező elfoglaltságokkal, majd az „ellenprogramokkal”, különböző szórakozási lehetőségekkel.

Az állami hivatalok részletes statisztikái alapján az egyházi ünnepek résztvevőinek számában eltérő ütemben következett be a csökkenés. Miközben az egyéni motivációk meglehetősen különfélék lehettek, Kádár János a hetvenes években már azon ironizált, hogy a hit nem mérhető, sem a megélt istenhitről, sem az ateisták (más szövegeiben: a kommunisták) számáról nincs pontos adatsora. Ugyanakkor az érintettek, illetve a kommentárok másként értékelték az erőltetett szekularizáció légkörében meghozott személyes döntéseket, fakadjanak azok akár hagyományból, akár személyes hitvallásból, akár családi hatásokból (talán leggyakrabban a nagymamák szerepéből).

A pártállam által észlelt morális problémák fényében új helyzetet teremtettek a nyolcvanas évek felismerései. Az általános elvallástalanodás (szekularizáció) tendenciáival szemben ekkor új, általános érvényű jelenségeket észleltek. Az egyházügyi jelentések rendre arról számoltak be, hogy a vallásosság fokozódik a magánélet szférájában. Az átfogó leírások rögzítették: „A papok tevékenységének fő területe a család, elsősorban a fiatalok és a nők fokozott aktivizálása. Kritikusan szólnak a válásról, az abortuszról, a fiatalok alkoholizmusáról, az öngyilkosságról stb. Különböző egyházak területén terjed az ifjúsági ének- és zene-karok, kirándulások, táborozások szervezése.”⁷

A személyes helytállás további példái

A felvillantott pártállami iratokban, a hatalom célkeresztjébe került fiatalok történeteiben a hitvallás egyéni példái, a kreatív életstratégiák, a keresztény bölcsesség érvényesülésének esetei azonosíthatók. A pártdokumentumok, az egyházügyi iratok vagy a politikai rendőrség aktái az üldöztetések, a manipuláció, az árusítás dokumentálásán túl a keresztény helytállás gazdag példatárai is.

A korszakban sokat emlegetett „kettős nevelés” (az eltérő családi és iskolai szocializáció) révén az oktatási intézményekbe kerülő vallásos fiatalok többsége alaposan elsajátította a rejtőzködés (mimikri), az alkalmazkodás vagy a személyes autonómia kreatív védelmének stratégiáit. A vallásos fiatalok számára „zárt pályának” minősült a pedagógusi pálya, a tömegkommunikáció vagy a fegyveres testületek világa is, de kihívást jelenthetett a bölcsészkarra való felvételi is. Mindennek a következményei életutak sokaságában mutathatók ki. A személyes történeteket rejtő iratok érthetővé teszik azt a folyamatot, ahogyan e korszakban a vallásgyakorló értelmiség ideáltípusa a „keresztény” mérnök vagy orvos lett.

Az autonóm kezdeményezéseket időről időre hatósági retorziók érték. Ám ezzel egyidejűleg is dokumentálták eredményes működésüket. A hatvanas években a fővárosban és környékén működő fiatal evangélikus lelkészek kezdeményezéseiről esetenként előjáróik jelentették, hogy „fő céljuk az egyház tanításának védelme a modern ember előtt, valamint a nyugati teológia és szellemi élet képviselője”. A hatalom által „illegális teológiai szabadegyetemnek” tartott összejövetelek titkosszolgálati feltérképezése vagy az ifjúsági munkának „legális működési kereteket” adó turistaegyesületek, szakosztályok utáni nyomozások a közösségek autonóm mindennapjait (életvidám programjait) is rögzítették.

A hatvanas-hetvenes évek (második fele) egyszersmind a keresztény könnyűzene születésének időszaka. Az új típusú evangelizáció dalainak elsődleges befogadó és továbbadó közegei az ifjúsági kisközösségek lettek. A gitárkísérettel modernizált egyházi zene a „létező szocializmus”

és a fogyasztói társadalom kihívásaira adott markáns keresztény válasz lett minden tiltás és manipuláció ellenére. Tágabb kontextusban: az egyházi élet szűkre szabott keretei ellenére számos szellemi-fizikai határ átlépésére is sor kerülhetett. Ilyen a népegyházi modell helyett a bensőséges kisközösségek kialakulása vagy az évszázados felekezetközi társadalmi-kulturális ellentétek átlépése az ökumené mindennapi gyakorlatában. A keresztény szolidaritás példái közé sorolható a megnyíló országhatárokon keleti és nyugati irányban átívelő, valamint a határon túli magyarok felé kialakított személyes egyházi kapcsolatok is.

A Kádár-korszak számtalan kibeszélendő, feldolgozandó traumát hagyott örökségül. Ezek össznemzeti szinten és az egyházi közösségek számára napjainkig éreztetik hatásukat. A hatalom megnyíló aktái (különösen az állambiztonság dossziéi), kutathatóvá váló iratai esetenként sokkoló felismerésekhez vezethettek. Ám a hazugság, a manipuláció, az árulás esetein túl a pártállam iratai a keresztény hitvallás és helytállás gazdag példatárát is rejtik. A kutatómunkát vezetheti a tudományos érdeklődés vagy a békítő emlékezés szándéka is. A történetek elbeszélése, kibeszélése, feldolgozása végső soron az „örökösök” közös lehetősége. ■

▲ Kádár János úttörőlányaik körében, 1972 (Fortepan/Urbán Tamás)

JEGYZETEK

- 1 ÁBTL 3.1.5. O-13586/1 Hálózati jelentés Gyökössy Endre, református lelkésszel történt beszélgetésről (1964). Az „Igyekvő” fedőnéven megfigyelt lelkész gondolata – besúgója szerint – azzal folytatódott, hogy a mindennapi tapasztalaton túl létezik egy földalatti, „nagyon szép, tisztességes Magyarország”.
- 2 MNL OL 288. f. 5/87. ó. e. (Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 27-i ülésének jegyzőkönyve.)
- 3 MNL OL 288. f. 5/846. ó. e. (Az MSZMP Politikai Bizottsága 1982. február 2-i ülésének jegyzőkönyve.)
- 4 MNL OL 288. f. 41/89. ó. e. (Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának jelentése, 1968. február 19.)
- 5 MNL OL 288. f. 41/215. ó. e. (Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának jelentése, 1973. november 27.)
- 6 MNL OL 288. f. 5/874. ó. e. (Az MSZMP Politikai Bizottsága 1983. február 15-i ülésének jegyzőkönyve.)
- 7 MNL OL 288. f. 41/401. ó. e. (Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának jelentése, 1983. január 10.)

Az irkutszki evangélikus templom és építésze, Heinrich von Rosen báró

→ RUSZA GYÖRGY

Érdeemes figyelmünket báró Heinrich von Rosen (Genrih Vlagyimirovics [Valdemárovcis] Rozen) észt építész műveire fordítanunk – nem csak azért, mert rendkívül értékes életművéhez képest sajnos kevésbé ismert, s munkásságáról igen kevés publikáció jelent meg. Azért is érdemes megemlékezni irkutszki tevékenységéről, mert ebben a kelet-szibériai városban egy csodálatos evangélikus templomot is tervezett, amelynek históriája – a helyszínnel együtt – a keresztény gyülekezet meghurcoltatásának történelmi lenyomata.

Miért éppen Irkutszk? – Szibéria Párizsa

1879-ben, egy óriási tűzvészben Irkutszk mintegy háromnegyed része megsemmisült. Ám utána szinte azonnal hatalmas építkezések kezdődtek. Egyesek Szibéria fővárosának, mások pedig Szibéria Párizsának kezdték nevezni. Ám nemcsak hatalmas építkezéseiről – amelyek nagyrészt a bizánci stílus historizáló formájában jelentek meg – lett híres a város, hanem arról is, hogy hamarosan hadifogolytáborok és kényszermunkatáborok befogadjává vált.

Ha már szóba jött Bizánc, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a legnagyobb magyar bizantológus, Moravcsik Gyula első világháborús hadifogolyként hosszabb ideig Irkutszkban raboskodott.¹ Itt mindenképp meg kell emlékeznünk Narancsik Imre (1904–1944) református lelkipásztorról is, aki 1937 és 1944 között nagymuzsalyi lelkész volt. A magas szintű teológiai tudással rendelkező lelkipásztor jelentős szociológiai és történelmi kutatásokat is végzett. Többek között a *Baráti Szó* újság

társszerkesztője volt, amely a református értelmiség egyik legfontosabb kiadványaként jelent meg. Koholt vádak alapján letartóztatta a „felszabadító” szovjet hadsereg, és először ötévi fegyházra ítélte, majd életfogytiglanra súlyosbították büntetését, amelyet Irkutszkban kellett letöltenie. Ám nem jutott el oda, mert még Ungvárott vallatás közben úgy megverték, hogy behalt sérüléseibe.²

Irkutszkban a sztálinizmus alatt koncentrációs tábor működött, itt gyűjtötték össze a nagyrészt politikai foglyokat, s innen szállították tovább őket különböző szibériai munkatáborokba. De még a második világháború utáni időkben is az irkutszki régióban több ügynevezett javító munkatábor működött. Ilyen volt az Angarszkij ITL, a Bodajbinszkij ITL, a Kitojszkij ITL, a Tajsetszkij ITL, az Uszolszkij ITL és az Uszty-Kutszkij ITL.³ Még a negyvenes-ötvenes években is működött itt két ügynevezett különleges láger, az Ozernij és az Ilimszkij.⁴ Irkutszk tehát történelmi emlékezhely (kellene, hogy legyen) a magyarság számára, éppen a fogolytábor miatt, míg az evangélikusság számára a templom és annak gyülekezetének sorsa miatt is.

Két templom – letarolt épületek és eltűnt gyülekezetek

De térjünk vissza korszakunkra, vagyis az 1879-es tűzvész utáni évekre. A nagy építészeti fellendülés két kitűnő építész nevéhez fűződik. Az egyik Vlagyimir Alekszandrovics Raszusin (1858–1934), aki 1886 és 1894 között Irkutszk városépítésze volt,⁵ a másik pedig Genrih Vlagyimirovics Rozen báró.

→ **Rusza György** (1947): művészettörténész, egyetemi tanár. Kutatási területe a bizánci művészet, a bizánci és posztbizánci ikonok. Legutóbbi kötete *Hogyan nézzük az ikonokat?* (Corvina Kiadó, 2020) címmel jelent meg.

▲ Az Istenszülő kazanyi ikonjának tiszteletére emelt székesegyház a 20. század elején és 1932-ben

Genrih Vlagyimirovics Rozen báró, építész 1847-ben született Revelben, vagyis Tallinnban. Halálának pontos idejét és helyét nem ismerjük, csak annyi valószínű, hogy 1915 után halt meg.

Szentpéterváron végezte építészeti tanulmányait. Diplomáját 1871-ben szerezte meg. Az Orosz Birodalom számos városában dolgozott, így Szentpéterváron kívül Hrodnában (lengyelül Grodno), amely a mai Belarusz Köztársaság nyugati határa

mellett található, továbbá Kazanyban, ahol a Krisztus feltámadása templomot építtette. Részt vett még köz- és magánépületek, továbbá vasutak tervezésében is. Legjelentősebb munkái Irkutzkhoz kötődnek: Oroszország egyik legnagyobb temploma, a Kazanyi Miasszonyunknak emelt székesegyház; az Orosz Földrajzi Társaság Kelet-szibériai Részelegének épülete, amely ma helytörténeti múzeum; és nem utolsósorban az evangélikus templom. (Ir-

kutszkban jelentős művei még a Baranovszkij-féle nevelőintézet és az óvoda.)

Számos kitűnő alkotása mellett talán joggal tekinthetjük Rozen főművének az irkutszki Kazanyi székesegyházat, pontosabb nevén az Istenszülő kazanyi ikonjának tiszteletére emelt székesegyházat, amely 1875 és 1894 között épült.⁶

A szokatlanul hosszú építési időt nemcsak a rendkívül nagy méret, hanem – többek között – a tervmódosítási eljárások elhúzódása és az 1879-es nagy tűzvész is okozta. 1885-ben Genrih Vlagyimirovics Rozen kapott megbízást arra, hogy az elpusztult részeket helyreállítsa, és egyben a cár utasításai alapján módosítsa a terveket, vagyis még monumentálisabb és reprezentatívabb alkotást hozzon létre. Így készültek el – lényegében a historizmus szellemében – a bizánci-orosz stílusú, hatásos, ötkupolás templom tervei.

Az orosz építészetnek ez az értékes alkotása méreteiben is lenyűgöző volt. A hatvan méter magas székesegyházban ötezer hívő fért el, s méretét tekintve Oroszországban a vidéki templomok között a negyedik legnagyobb volt.

Rozen különlegesen finoman kialakított külsőt tervezett. Egy a kettőhöz, illetve egy a négyhez arányokat hozott létre. A külső falfületek formája és tagolása is igen gazdag volt. A központi kupola tizenkét szögletű kupoladobja mellett meghatározók a kokosnyikok, vagyis a lekerekített pártázatok, a féloszlopok, az övpárkányok, a szabályosan ismétlődő ornamensek és a speciális gyámkövek.

▼ Az irkutszki evangélikus templom 1915 körül.

Az 1917-es októberi szocialista forradalom után a székesegyház egyre nehezebb helyzetbe került. Az 1920-as években a templom kertjében labdarúgópályát alakítottak ki. Számos színes üvegablak megsérült, az épület pusztulásnak indult. A helyi sajtóorgánumok – az ateista-kommunista hisztéria szellemében – igen aktív propagandát folytattak a templom felszámolása érdekében. 1930-ban be is zárták. 1932 januárjában a műemléki osztály azt állapította meg, hogy a székesegyháznak nincs sem történeti jelentősége, sem művészi értéke. Így határozatot hoztak a székesegyház megsemmisítésére.

Az első robbantást 1932 augusztusában végezték. A székesegyházat csak több robbantással tudták teljesen felszámolni. Amikor a törmelékeket elegyengették, a szomszédos igen nagy Tyihvin tér szintje egy méterrel magasabb lett. A rendkívül értékes berendezési tárgyakkól mindössze néhány ikon maradt meg. Ehhez a tragédiához még az is kapcsolódott, hogy 1937-ben és 1938-ban összesen kilencvennyolc irkutszki egyházi személyt végeztek ki.⁷

1938-ban elkezdődött a néhai Kazanyi székesegyház helyén a Szovjetek Házának építése.

1885-ben épült fel az Urunk mennybemenetele evangélikus templom, amelyet egyszerűen német templomnak vagy a német *Kirche* szóból kirhának is neveztek. Ez is a város kiemelt, szép központi helyére került, ahol Irkutszk két fő utcája találkozott, vagyis a Bolsaja (ma Karl Marx) és az Amurszkaja (ma Lenin) utca sarkára.

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az evangélikusok első megjelenése az irkutszki régióban a nagy északi háborúhoz kötődik. Ez a háború 1700 és 1721 között zajlott Svédország és a több állammal szövetségben lévő Oroszország között. Ez időben kerülhettek svéd hadifoglyok Irkutszkba, ahol a 18. és a 19. században jelentős evangélikus közösség élt. Ezt bizonyítja többek között a lutheránus temető, amelyet német temetőnek is neveztek. Ebben a temetőben számos ismert személy is nyugodott, például az irkutszki kormányzáság első kormányzója, Karl Frauendorf,⁸ Lorenz Lange irkutszki alkormányzó vagy I. A. von Lieneman főparancsnok. A temetőt, amely az Amur utca és

az Alsó Amur utca találkozásánál volt, 1920-ban felszámolták.

Az irkutszki evangélikusok 1800 körül fatemplomot építettek. Ez a fatemplom a tűzvészben leégett. Hamarosan kőtemplomot emeltek. N. Sz. Romanov (1871–1942) könyvtáros-történész, aki a város krónikáját állította össze, az 1885-ös évnél a következőket írta: „Október. Befejeződött [...] az evangélikus templom építése, melyet az irkutszkiak összesen 10 159 rubellel és 80 kopekkel támogattak.”⁹

Az evangélikus templom Genrih Vlagyimirovics Rozen báró tervei alapján hamar felépült. Az 1885-ös évnél még egyszer találkozunk az építész nevével N. Sz. Romanov krónikájában: azt írta, november 14-én megalapították a vízimentők társaságának irkutszki területi vezetőségét. A vezetőség tagjai közé választották Rozen bárót is.¹⁰

Rozen kitűnő arányokkal megkomponált templomépületet hozott létre. Bizonyos elemei emlékeztetnek a gótikára: a kis tornyok és főleg a támfalak, bár ezek nem olyan kiemelkedőek, nincs jelentős statikai szerepük. A vörös téglafalak pedig egy kissé az északnémet gótikát idézik.

Persze nem egyszerű középkori utánzatról van szó, hanem a historizmus szellemében a gótika ihlette, kifinomult kompozícióról. Különösen figyelemre

méltó a vörös, vakolatlan téglák alkalmazása. Ez művészi és praktikus vonatkozásban is kitűnő megoldás volt. Ezek a különleges anyagból készült, jól kiégetett téglák kiválóan bírják a szibériai nagy hideget, ugyanakkor egészséges szellőzést is biztosítanak. Művészi vonatkozásban fel kell figyelni arra, hogy Rozen a téglarakásból adódóan milyen változatos falfelületet hozott létre, gazdag mintázatokat alakított ki. Ennek hatását fokozhatta a napfényes idő, amikor a nap állásától függően más és más, különböző formájú és intenzitású árnyékok alakultak ki. Az archív fotókon ezek a finomságok kevésbé érzékelhetők, de az Orosz Földrajzi Társaság Kelet-szibériai Részlegének ugyancsak általa tervezett épületén mindezt ma is megcsodálhatjuk, és ezek figyelembevételével itt is nagyszerű művészi megoldásokat sejtethünk. Mindehhez hozzájárul az is, hogy a téglafelületeket Rozen kitűnő érzékkel fehér faragott kövekkel tagolta.

Miután az Urunk mennybemenetele evangélikus templom is egyházi épület volt, ez is a Kazanyi székesegyház sorsára jutott. Helyén ma hatalmas Lenin-szobor áll.

Ma az oroszországi ázsiai evangélikus egyháznak három nagy központja van: az uráli, a szibériai és a távol-keleti. Az irkutszki közösség a szibériaihoz tartozik. ■

JEGYZETEK

- Moravcsik Gyula (Budapest, 1892. január 29. – Budapest, 1972. december 10.) Kossuth-díjas bizantinológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1964-től a Nemzetközi Bizantinológiai Társaság alelnöke. 1915 és 1920 között Krasznójarszkban és Irkutszkban volt hadifogoly. Legismertebb műve a kétkötetes *Byzantinoturcica*, amelyben összegezte a bizánci források török névanyagára vonatkozó kutatásokat.
- Vö. Soós Katalin 2009. Megnyílt a Narancsik Imre Református Könyvtár: Kárpátalja mártír lelkipásztoráról nevezték el az új intézményt. _Reformatus.hu_, december 9. <http://regi.reformatus.hu/mutat/megnyilt-a-narancsik-imre-reformatus-konyvtar-karpatalja-martir-lelkipasztorol-neveztek-el-az-uj-intezmenyt/>. (Megtekintés: 2021. március 1.) Marosi Anna 2014. Kárpátalja anno: Narancsik Imre református lelkész. _Kárpátalja.ma_, február 24. <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-narancsik-imre-reformatus-lelkesz/>. (Megtekintés: 2021. március 1.) Lásd még: Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.) 2017. _Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet... Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Budapest.
- ITL (iszpravityelno-trudovoj lager): javító munkatábor. – A szerk.
- Кузнецов, С. И. 2007. Лагерь ГУЛАГа и ГУПВИ на территории Иркутской области. In: *Сибирская ссылка: сборник научных статей*. Иркутск.
- Vlagyimir Alekszandrovics Rasszusin számos épülete közül most csak kettőt emelünk ki. Az egyik az Alekszandro-Mariinszkoje ötosztályos tanintézet, amely ma a Bajkáli Gazdasági és Jogi Állami Egyetemnek ad otthont, és a Bolsaja és Amurszkaja (ma Karl Marx és Lenin) utca találkozásánál áll; a másik pedig a zenés vigjátékok színházának épülete (ma a Közgyűlés Háza) a Lenin utca 23. szám alatt. Vlagyimir Alekszandrovics Rasszusin 1920-ban a szovjethatalom elől menekülve Észak-Kínába, Mandzsúriába költözött. Itt Harbin város városépítésze lett. Többek között az ő tervei alapján épült a városi színház.
- Калинина, И. В. 1995. *Кафедральный Казанский собор*. Москва. Калинина, И. В. 2000. *Православные храмы Иркутской епархии XVII – начало XX века*. Галарт, Москва. 122–125. o.
- ДАМЕШЕК, Л. М. (szerk.) 2003. *Иркутск в панораме веков. Очерки истории города*. Восточно-Сибирская издательская компания, Иркутск. 356. o. Vö. ЦДНИ, ф. 1, оп. 1, д. 1425, л. 37.
- Karl Lebano von Frauendorf, Irkutszk első kormányzója Brandenburgban született és Irkutszkban halt meg 1767. január 2-án. Apja porosz százados volt. Egy ideig az Észk Kormányzóságban élt, ahol 1743-ban házasságot kötött Margaret Elisabeth von Wrangellal.
- РОМАНОВ, Н. С. 1993. *Летопись города Иркутска за 1881–1901 гг.* Восточно-Сибирское книжное издательство, Иркутск. 126. o.
- Uo. 143. o.

A megfoghatatlan és a megfogható zoltára

→ LACKFI JÁNOS

Befogadsz, Uram,
 templomod anyaméhébe,
 ahová úgy érkezem,
 ahogy a megfoghatatlan Fiú
 vált megfogható, dögönyözhető,
 számunkra is valóságos testté
 Mária igenje nyomán.
 Jövök széteső szófelhőként,
 hangulataim széllökései bőködte,
 ingatag vitorlasként,
 mardosások mócsingjaként,
 lelki sebek, szégyenek, bizonytalanságok,
 kételyek csapnak ki partomra,
 és szép sorban leomlasztják
 belső valóságom ingatag bástyáit.
 Pörgök az elmúltak körül,
 és nem hiszem el,
 hogy megbánt bűneimet
 éppúgy átnemesítetted
 kegyelmed tűzében,

ahogy őskori rovert körbefog
 csillámával a borostyán,
 és nem tudjuk már nem szépnak
 látni, pedig ha körülöttünk
 döngicsélne, lecsapnánk menten.
 Pörgök a jövőn, döntéseket
 fontolgatok, kavarog bennem a fortyogó
 magma, a formátlan ősanyag,
 katedrálisokat építünk
 fejben pillanatok alatt,
 kicsit nem nézek oda, már leomlanak,
 de addigra lesz új tervem,
 mozgalmas éveket felölölő,
 és cseppet sem zavar,
 hogy ez a sok pompázatos elképzelés
 folyamatosan lerontja egymást,
 a világon nincs annyiezer év,
 mely alatt mind megvalósítható,
 de így, fantáziámban
 cseppet sem zavarják egymást,

→ **Lackfi János** (1971): többek között József Attila-díjas, Prima Prímissima és Magyarország Babérkoszorúja díjas magyar költő, író, műfordító, szerkesztő. Legutóbbi kötete *#jőéjtpuszi* (Harmat Kiadó, 2021) címmel jelent meg.

nem foglalnak helyet,
 belobbannak, égig érnek,
 aztán összeomlanak,
 csillámporuk elfér
 egy gyufás skatulyában.
 Pörgök a jelenben is,
 lelkesen belevetem magam
 pótcselekvésekbe,
 nem igazán sürgős teendőkre,
 hebrencskedek és húzok-halasztok,
 nem mérlegelve,
 mikor minek van itt a szabott ideje,
 hanem oltva tüzet,
 lefetyelve vizet,
 szomjat, szükségét követve,
 bóklászva, mint sétáltatott kutya,
 szimatolva izgalomról izgalomra,
 süketnek tettetve magamat
 a gazdi szavára,
 nem mintha nem ragaszkodnék hozzá,

csak hát ez a sok izgalom
 meg kétes furcsaság meg büdös zug,
 nem lehet ezt bírni, Uram!
 És akkor befogadsz templomod
 színekkal gazdagon vérezett
 anyaméhébe, visszapörgök
 a kezdetek kezdetéhez,
 amikor orromba lelket leheltél,
 amikor gyönyörködtél bennem,
 mint szeretett fiadban,
 és érzem, hogy most is gyönyörködöl,
 tebenned minden egyszerre
 örökmúlt, örökjelen, örökjövő.
 S ha átadom magamat,
 finoman felteszel korongodra,
 teremtő Fazekas, indul a lassú forgás,
 gyengéd kezekkel simítgatsz,
 és gyűrődöm lassanként
 mindinkább önmagamná.

▲ Bernard van Orley: A Szűz a Gyermekkel és angyalokkal, 1518 k.
 (olajfestmény, 85,4 x 69,9 cm, Metropolitan Museum, New York)

A természeti teológia és az istenérvek szükségessége

Richard Swinburne és Alvin Plantinga megközelítései

→ NAGY GERGELY

Az alábbi tanulmány azt a kérdést feszegeti, hogy mi szükség lehet egy hívő ember életében a természeti teológiára és az istenérvekre. Első lépésben röviden bemutatja a természeti teológia koncepcióját, annak tágabb és szűkebb értelmét. Ezek után a dolgozat konkrét kérdésére felelve kitér a felvilágosodás során felmerült empirista kritikára, amely szerint egy meggyőződést csak akkor racionális elfogadni, ha azt megfelelő bizonyítékok támasztják alá. Az ezen kritikára adott teista, illetve keresztény megközelítések közül az angolszász vallásfilozófia két kiemelkedő alakjának, Richard Swinburne-nek és Alvin Plantingának a válaszát mutatja be. A két megközelítés episztemológiai szempontból részben fedi egymást, viszont más tekintetben gyökeresen eltérnek. Közös bennük, hogy mindkettő segítheti a keresztény embereket abban, hogy identitásuk, az Isten létébe vetett meggyőződésük megerősödjön és növekedjen.

Mi a természeti teológia?

Ha nagyon egyszerűen akarjuk megfogalmazni, a természeti teológia alatt az arra tett törekvések összességét értjük, hogy speciális kinyilatkoztatás nélkül filozófiai érveket prezentáljunk Isten léte mellett.¹ Az olyan általános istenérvek, mint például az ontológiai, a kalám kozmológiai vagy a teleológiai istenérvek egy olyan Isten létének igazolására tett próbálkozások, amelyek alapvető és szükségszerű tulajdonságai a mindenhatóság, a mindentudás, a tökéletes jóság és a tértől-időtől való függetlenség, tehát a végtelenség.

Azonban ezen érveken keresztül nem tudhatunk meg semmit arról, hogy az univerzumunk első oka, illetve Teremtője, akit Istennek nevezhetünk, mit tervez a világgal, milyen életet szán az embereknek, és milyen erkölcsi kötelezettségeket vár el. Az általános természeti teológia tehát csak a teizmust képes igazolni – éppen ezért szükségünk lehet mellette egy szűkebb értelemben vett teista megközelítésre, amely olyan vallásokat képes igazolni, mint amilyen a kereszténység vagy az iszlám.

A keresztény vagy éppen az iszlám teizmus olyan specifikus kijelentéseket tesz, amelyek megkülönböztetik őket nemcsak más nem teista vallásoktól, hanem más teista irányzatoktól is. Ezen irányzatok állításai közé tartozik például az, hogy Isten közvetlenül beavatkozik a világtörténelembe, prófétákat küld, kinyilatkoztatásokat ad, három személyben létezik, vagy éppen emberré lett. A természeti teológia „természetes” kiterjesztése az, hogy az általánosan elfogadott történelmi adatokból egy adott vallás specifikus kijelentéseihez kapcsolódóan érveket állítunk fel (ilyen lehet például Jézus feltámadásának vizsgálata) – így lesz ez a természeti teológia szűkebb értelme.

Ebben az írásban az alábbi kérdést szeretném vizsgálni: mi szükség lehet a keresztény identitásunkhoz kapcsolódóan a fent bemutatott természeti teológiára (tágabb és szűkebb értelemben egyaránt) és az istenérvekre?

Az angolszász keresztény filozófiai és természeti teológiai törekvések az 1950-es és 1960-as években éledtek újjá Alvin Plantinga és Richard

→ Nagy Gergely (1987): a KRE-HTK doktorandusza, fő kutatási területe a 20–21. századi analitikus vallásfilozófia, tudományfilozófia, illetve a teizmus-atéizmus kérdésköre. Református lelkipásztor, a Kálvinista Apologetika alapítója.

Swinburne nyomán, akik azonban különbözőképpen közelítenek az istenérvekhez, a természeti teológiához és azoknak a keresztény életben betöltött szerepéhez. A fenti kérdésre e két személy megközelítésének vizsgálatán keresztül szeretnék választ adni.

Szüksége van-e egy keresztény embernek a természeti teológiára és istenérvekre?

Ahhoz, hogy meg tudjuk válaszolni azt a kérdést, hogy szükségünk van-e természeti teológiára, meg kell vizsgálnunk azt a problémát, amely évszázadok óta tematizálja a vallásfilozófiát.

A felvilágosodás korával népszerűvé vált perspektíva egyenes következménye volt annak a vélekedésnek a kialakulása, miszerint az egyénnek csak abban az esetben van igazolt, racionális oka hinni Istenben, ha hitét megfelelő propozicionális bizonyítékok támasztják alá – részben ezt a nézetet takarja az evidencializmus. Természetesen a teizmus evidencialista kritikusanak pozíciójából egyik hívó embernek sincsenek megfelelő evidenciái a hite mellett, így azok, akik Isten létében hisznek, episztemikus zsákutcába jutnak.

Ezt az érvet az alábbi módon írhatjuk fel:

1. Az igazolt meggyőződések megfelelő bizonyítékok támasztják alá.
2. Isten létét nem támasztják alá megfelelő bizonyítékok, tehát
3. az Isten létében való hit nem igazolt meggyőződés.
4. A racionális meggyőződések igazolt vélekedések kell, hogy alátámasszák.
5. Az Isten létében való hit nem igazolt, tehát az Isten létébe vetett hit nem racionális meggyőződés.
6. Csak azt van okunk elfogadni, ami racionális meggyőződés, tehát
7. Isten létét nincs okunk elfogadni.

A teista válasz erre a kritikára általában az, hogy a vallásfilozófusok és teológusok megfelelő istenérvekkel próbálják igazolni hitüket.² Ebben az értelemben a természeti teológia segítheti a keresztény embert abban, hogy racionális, igazolt

hitre jusson, így ha valaki istenérvet alkot, akkor egyrészt saját maga irányában igazolhatja hitét, másrészt segítséget nyújthat mások számára abban, hogy ők maguk ezen az érven keresztül szintén igazolják és igazoltnak tekinthessék hitüket. A másik megközelítés szerint a keresztény hit akkor is igazolt lehet, ha nem támasztják alá megfelelő racionális bizonyítékok.³

Richard Swinburne és az erős és gyenge bázishitek

Richard Swinburne angol filozófus, az oxfordi egyetem professor emeritusa. Swinburne meglátása szerint soha nem volt még olyan nagy szükség a természeti teológiára, mint most.⁴ Abból indul ki, hogy vannak bizonyos bázishitek,⁵ amelyek további érvelést nem igénylő meggyőződések. Ezen bázishitek megalapozása kapcsán Swinburne bevezeti az úgynevezett *hiszékenységet* elvét, amely segít abban, hogy megalapozzuk ezeknek a bázishiteknek a valószínűségét.

A hiszékenységet elvével mindannyian találkozunk és mindannyian élünk hétköznapjaink során. Ha például kinézünk az ablakon, és látunk egy fenyőfát, vagy emlékszünk arra, hogy tegnap az ablakon kinézve láttunk egy fenyőfát – hacsak nem birtokolunk olyan propozíciókat, amelyek valószínűtlenné teszik számunkra ezt a meggyőződést –, akkor további érvek nélkül is igaznak fogadjuk el az állítást. Ha valaki teistaként erős meggyőződéssel hisz Istenben, és tudatában van Isten létének, akkor e bázishite racionális, hacsak azt valamilyen más hite nem teszi valószínűtlenné számára.

A kérdés az, hogy mi tud valószínűsíteni egy hitet, azaz jelen esetben mi számít bizonyítéknak valami mellett vagy valamivel szemben? Swinburne szerint a megbízhatóság elve mellett ezen a szinten hivatkozhatunk a *bizonyoságtétel* elvére. A bizonyoságtétel elve kapcsán két lehetőség merül fel: 1. Vagy az számít bizonyoságtételnek, amikor mások számolnak be nekünk saját tapasztalatukról vagy tudásukról, és/vagy 2. egy olyan tapasztalatról vagy tudásról szóló beszámoló, amely mindenki

számára „nyilvánvaló”. Az előbbi nevezhetjük az *egyéni bizonyágtétel elvének*, az utóbbit a *mérvadó bizonyágtétel elvének*.

E kettő nélkül tulajdonképpen semmit sem tudhatunk a világról, hiszen mindennapjainkban rá vagyunk kényszerülve arra, hogy elfogadjuk mások bizonyágtételét, mivel nem lehetünk szakértői például minden egyes tudományterületnek. Ha nem fogadnánk el a mérvadó bizonyágtétel elvét, semmit nem tudhatnánk a történelemről, a fizikáról, a biológiáról stb. Viszont mindannyiunk számára igazolt hitnek számít például azon ismeretünk, hogy $E = mc^2$.

Swinburne szerint lehet, hogy nincs minden hívó embernek erős bázishite azzal kapcsolatban, hogy Isten létezik, hiszen nem mindenki él át erős vallási megtapasztalást élete során. Viszont a mások ilyen irányú tapasztalatairól szóló bizonyágtételek alapján, a bizonyágtétel elvére támaszkodva jó oka lehet elfogadni azt, hogy Isten létezik, és így akár a keresztény identitást is magára tudja venni. Ezt láthatjuk például a középkori vallásos családok esetében, amikor a cseperedő gyermekek számára természetes volt az Istenben való hit – mivel nem voltak jelen vagy nem voltak ismertek számukra olyan *defeater*ek,⁶ amelyek megdöntötték volna a hitüket. Viszont (bár ez nem túl gyakran fordulhatott elő a középkorban) ha valaki más élményről és más tapasztalatról számolt be neki (esetleg több forrásból is hallott más tapasztalatokat), akkor kevésbé valószínű volt, hogy pusztán a bizonyágtétel elve alapján jó oka volt elfogadni Isten létét, és igazolt lett volna a hite. Ez a helyzet a mi korunkban is. Ahogyan Swinburne írja: „Mi azonban már a vallási szkepticizmus korában élünk, ahol közismert és jó érvek szólnak a teizmussal szemben, és ahol mindig vannak mérvadó ateisták és mérvadó teisták is. Ebben a helyzetben, hacsak valaki nem bír erős bázishittel (hangsúlyozom, »erős« bázishittel) azzal kapcsolatban, hogy létezik Isten, a hitét Isten létéről szóló érvekkel kell alátámasztania, olyanokkal, melyek teisták és ateisták által egyöntetűen osztott bázishiteken alapulnak, és egyöntetűen elfogadott folyamaton keresztül épülnek fel.”⁷

A természeti teológia célja tehát – véli Swinburne –, hogy ilyen bizonyítékokat szolgáltatson. A közösen elfogadott bázishiteink, amelyekből az érvek kiindulhatnak, olyanok, mint például hogy létezik a világunk vagy a természeti törvények uniformitása. Ezekből az alapokból közösen elfogadott, induktív vagy deduktív módszerrel képezhetünk érvet, és szűkebb értelemben ezután kezdhetünk el érvelni a keresztény hit mellett, akár Jézus fel-támadásával kapcsolatban teisták és ateisták által közösen elfogadott történelmi tényekből kiindulva.⁸

Alvin Plantinga és a református episztemológia

Alvin Plantinga, a Notre Dame Egyetem teista filozófusa volt az, aki Swinburne mellett talán a legtöbbet tette azért, hogy a 20. században újjáéledjen a vallási episztemológia, majd pályája második felében a teista természeti teológia mellett is publikált. Plantinga azonban máshogy látja a természeti teológia és az istenérvek szerepét, mint Swinburne. A *The Prospects for Natural Theology* című esszéjében kifejti, hogy nincsenek jó istenérvek, legalábbis a klasszikus érvek egyike sem olyan premisszákból indul ki, amelyek magunktól értetődőek lennének, egyikük sem felel meg annak a magas standardnak, amilyenek hagyományosan be szeretnék állítani őket.⁹ Éppen ezért Plantinga és az általa képviselt református episztemológia ellenkező úton indul el az evidencialista kritika megválaszolásában, mint az előbb bemutatott Richard Swinburne.

Plantinga és a református episztemológia képviselői szerint nem a bizonyítékok erőssége fogja meghatározni azt, hogy racionális-e elfogadni egy adott meggyőződést, például az Istenbe vetett hitet, hanem az, hogy az adott meggyőződés milyen körülmények között és hogyan jött létre. A kognitív képességeink (mint például az emlékezet) azok, amelyeken keresztül tapasztalatokat szerzünk a világról és képesek vagyunk felismerni bizonyos igazságokat. Abban az esetben pedig, ha a kognitív képességeink megfelelnek bizonyos kritériumoknak, úgy képesek bennünket racionális meggyőződésre vezetni. Ezen kritériumok a következők: 1. Működjenek megfelelően azokban

a helyzetekben, amikor meggyőződéseket hoznak létre bennünk. 2.) Legyenek arra tervezve, illetve orientálva, hogy bizonyos körülmények között igaz meggyőződéseket hozzanak létre bennünk. Márpedig a keresztény narratíva szerint Isten úgy alkotta meg az embereket, hogy azok kognitív képességei igaz meggyőződéseket produkáljanak, és az emberek képesek legyenek megismerni, illetve felismerni őt. Ezt a képességünket nevezte Kálvin János *sensus divinitatis*-nak: „Nem vitás, hogy valamiféle természeti ösztönként megvan az emberi értelemben az istenség értelmi érzékelésének képessége. Maga Isten oltotta értelmünkbe önnön istenségének valamiféle megértési készségét, nehogy valaki is tudatlanságra hivatkozva mentesse magát. [...] Az elmondottakból az következik, hogy ez nem olyan tudás, amelyet először az iskolában tanítanak, hanem olyan, amelyet már az anyaméhben a tanítómesterünk, és amelyet a természet sem enged elfeledni, noha sokan minden idegszálukkal erre törekednek.”¹⁰

Ezek után természetes azt feltételeznünk, hogy ha Isten teremtett bennünket ezekkel a kognitív képességekkel, és ezek a kognitív képességek többségében megbízható hiteket hoznak létre úgy, hogy nincs szükségünk hozzájuk bizonyítékokra, akkor olyan kognitív képességekkel is ellátott bennünket, amelyek istenhitet produkálnak anélkül, hogy ahhoz bizonyítékokra lenne szükség. Andrew Moon filozófus a teizmus fogalmából kiindulva a következőképpen érvel a református episztemológia mellett:

1. Ha Isten létezik, akkor szeret bennünket, és az a vágya, hogy megismerjük és szeressük őt, és mivel ez így van, a mi végcélunk az, hogy ismerjük és szeressük őt.
2. Ha Isten szeret bennünket, és az a vágya, hogy megismerjük és szeressük őt, és mivel ez így van, a mi végcélunk az, hogy ismerjük és szeressük őt, akkor Isten valószínűleg olyan, hogy az a szándéka, hogy képesek legyünk felismerni a jelenlétét és megismerni róla bizonyos dolgokat.
3. Ha Isten valószínűleg olyan, hogy az a szán-

▲ Bernard van Orley: A Szűz a Gyermekkel és angyalokkal, 1518 k. (olajfestmény, 85,4 x 69,9 cm, Metropolitan Museum, New York)

déka, hogy képesek legyünk felismerni a jelenlétét és megismerni róla bizonyos dolgokat, akkor Isten valószínűleg olyannak teremtett bennünket, hogy bizonyos igaz hiteket tudhassunk Istenről (pl. létezik, ő a teremtőnk, szeret minket, stb.).

4. Ha Isten valószínűleg olyannak teremtett bennünket, hogy bizonyos igaz hiteket tudhassunk Istenről (pl. létezik, ő a teremtőnk, szeret minket, stb.), akkor az istenhitet valószínűleg megfelelően működő kognitív

képességeink eredményezik egy olyan modell alapján, amely arra lett tervezve, hogy sikeresen célozza meg az igazságot, ezért „megalapozott”.

5. Tehát ha Isten létezik, akkor az Istenbe vett hit megalapozott hit.¹¹

Viszont ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy a református episztemológia képviselői szerint mi szükség lehet természeti teológiára és istenérvekre. Bár a református episztemológia képviselői szerint az istenérvek nem játszanak szerepet a

keresztény hit megalapozásában, ez nem jelenti azt, hogy ne növelhetnék a keresztény hit igazoltságát és megalapozottságát.

Alvin Plantinga klasszikus példája az istenhit összehasonlítása a más elmék problémájával. Azt, hogy rajtunk kívül is léteznek öntudattal bíró emberek, mindannyian hisszük. Meggyőződésünk, hogy más embereknek is vannak érzelmeik, gondolataik, meggyőződéseik. Azon személyes meggyőződésünk, hogy léteznek ilyen emberek, egyrészt igazolt, megalapozott meggyőződés, másrészt bázishit. Ha valaki sosem gondolkodott el ezen a kérdésen – márpedig a legtöbb ember így éli le az életét –, akkor igazolás nélkül van egy általa igaznak vélt meggyőződése, mégpedig az, hogy léteznek rajta kívül más elmék, és ezen hite érvek nélkül igazolt meggyőződés. Plantinga szerint, ha valaki megfelelő érvek után kutat, és megismeri a más elmék léte mellett felhozott érveket, akkor sem növekszik jelentősen a más elmék létezésébe vetett igazoltsága és megalapozottsága (bár itt szükséges megjegyeznünk, hogy Plantinga úgy véli, valójában nincsenek jó érvek a más elmék létezése mellett). Az istenhit viszont különbözik ettől.

A probléma az, hogy elképzelhető, hogy az Istenbe vetett hitünk nem olyan erős és megingathatatlan, mint például a más elmék létébe vetett hitünk. Ebben az esetben a teista istenérvek meghatározó szerepet játszanak abban, hogy megerős-

sítsék istenhitünket, így pedig növeljék istenhitünk megalapozottságának mértékét. Sőt olyan mértékben megnövelhetik az istenhit megalapozottságának mértékét, hogy ennek folyományaként a hitet úgy formálja tudássá, ahogyan azt a tomista megközelítésben is láthatjuk.¹²

Konklúzió

Két megközelítést láthattunk tehát a természeti teológiával és az istenérvekkel kapcsolatban. Úgy gondolom, hogy bármely utat is válasszuk, álljunk akár a református, akár a protestáns, akár a katolikus hagyomány talaján, az istenérvek és a természeti teológia eredményei nem elhanyagolhatók keresztény hitünk és identitásunk szempontjából. Richard Swinburne szavaival élve: „Korunk egyik intellektuális tragédiája az, hogy amikor az angol nyelvű országokban a filozófia az érvek és a világos gondolkodás magas színvonalát fejlesztette ki, a teológiai írások stílusát nagymértékben befolyásolta az egzisztencialista kontinentális filozófia, amelyet más, figyelemre méltó érdemei ellenére a nagyon laza és hanyag stílusú érvek jellemeztek. Amennyiben egy érveknek van helye a teológiában, abban az esetben a nagy ívű teológiának világos és szigorú érvelésre van szüksége. Ezt a pontot nagyon jól ragadta meg Aquinói Tamás és Duns Scotus, Berkeley, Butler és Paley. Legfőbb ideje, hogy a teológia visszatérjen a normáihoz.”¹³ ■

JEGYZETEK

- 1 TALIAFERRO, Charles 2012. The project of natural theology. In: James Porter Moreland – William Lane Craig (szerk.): *The Blackwell Companion to Natural Theology*. Blackwell Publishing, Chichester, 1–24. o. Itt 1. o.
- 2 LÁSD CRAIG, William Lane 2008. *Reasonable Faith. Christian Truth and Apologetics*. Crossway, Wheaton.
- 3 LÁSD PLANTINGA, Alvin 2000. *Warranted Christian Belief*. Oxford University Press.
- 4 SWINBURNE, Richard 2004. Natural Theology, its „Dwindling Probabilities” and „Lack of Rapport”. *Faith and Philosophy*, 21. évf. 4. szám 533–546. o. Itt 536. o.
- 5 UO. 534. o.

- 6 A *défeaterek* (ang.) megcáfoló megfontolások, kritikák, ellenérvek és tények, amelyek gyengítik, illetve egyenesen cáfolják a felvett pozíciót.
- 7 SWINBURNE 2004, 535. o.
- 8 Bővebben a témáról lásd uo.
- 9 PLANTINGA, Alvin 1991. The Prospects for Natural Theology. *Philosophical Perspectives*, 5. évf. 287–315. o. Itt 312. o.
- 10 KÁLVIN János 2014. *Institutio. A keresztény vallás rendszere*. 1–2. köt. Kálvin Kiadó, Budapest. 1.3.1 és 1.3.3, 38–39. o.
- 11 MOON, Andrew 2016. Recent work in reformed epistemology. *Philosophy Compass*, 11. évf. 12. szám. 879–891. o. Itt 881. o.
- 12 Bővebben a témáról lásd PLANTINGA 1991.
- 13 SWINBURNE, Richard 1993. *The Coherence of Theism*. Clarendon Press, Oxford. 7. o.

Az evangélikus identitás gazdasági és társadalmi ismertetőjelei a 21. századi Európában

→ SZABÓ B. ANDRÁS

Vannak-e sajátos, jól körülhatárolható ismertetőjelei az evangélikus identitásnak a gazdasági életben, illetve milyen lehetőségeket jelenthet ez az identitás a 21. század kihívásaira nézve? A következőkben erre a két kérdésre keressük a válaszokat, – hol világos, jól körülhatárolható eredményekkel, más esetekben kevésbé karakteres, inkább csak sejtethető válaszki-sérleteket vázolva.

A teológiai felismerés az origó

Kiindulópontként a legfontosabb leszögezni és újra az emlékezetünkbe idézni, hogy a reformáció a kezdetektől teológiai célokkal és problémákkal foglalkozik. Nem célja hozzáilleszteni a hitet az aktuális társadalmi viszonyokhoz vagy különböző társadalmi változásokat elérni. A társadalmat csak utólag formálta (sok más tényező mellett) a reformáció teológiai felismerése. A kegyelem kizárólagos szerepének újrafelfedezése az ember istenkapcsolatában és ennek az evangéliumnak a hangsúlyozása olyan felismerés, amelynek messze-menő következményei vannak az egyes ember és a társadalom legszélesebb összefüggéseire nézve. Ha sajátos gazdasági, szociológiai jellemzőket keresünk is, csak ennek a teológiai elsődlegességnek a tudatában szabad elindulnunk.

Nyomolvasás

Max Weber óta erős a gyanú, hogy az emberek vallási meggyőződése és gazdasági viselkedése, illetve tágabb társadalomformálása között kapcsolat áll fenn. Könyvtárnyi irodalom cáfolja és egy

másik könyvtárnyi erősíti a weberi tételt. Híres tézise a protestantizmus (egy puritán ága) és a kapitalizmus társadalmi rendje közötti kapcsolatot a társadalomtudomány egyik legismertebb ok-okozati párosává szilárdította. Számos olyan teológiai érvet sorolhatunk, amely valószínűsíti ezt az intenzív kapcsolatot. A munka és hivatás, az egyén, a tudás vagy a szabadság felértékelése, a szegénység ideáljának, az egyházi hatalomnak és a kamattilalomnak a leértékelése biztosan fontos hatások. Ennek ellenére mára aligha jellemző, hogy a felekezeti identitás észrevehető magartási különbséget mutatna a különböző gazdasági szereplők között. Más identitások sokkal erősebben hatnak. Mélyebb rétegekben azonban olyan kulturális nyomokat találunk, amelyek emlékeztetnek arra, hogy sok protestáns értékünk mind Európa, mind Magyarország mai társadalmának az építőeleme. A kulturális nyomok és az aktív hit meghatározta gazdasági magartás között nagy a távolság. Először a kulturális nyomokat, majd az aktív magartás lehetőségeit vesszük szemügyre.

Protestáns ideál(ok)

A német evangélikus egyház a vállalkozói tevékenységet vette etikai górcső alá, amiből nagyon világos kép rajzolódik ki a protestáns etika meghatározta üzletemberről. Ez a kép nagyon sok mindent tartalmaz a gazdaság szereplőiről alkotott protestáns ideálból. A keresztyén szabadságból származó, Isten és az embertárs iránti felelősség az az elvárás, amely világosan megfogalmazó-

→ Szabó B. András (1977): teológus, a Pestújhelyi Evangélikus Egyházközség lelkésze, a Melancthon Evangélikus Szakkollégium igazgatója, az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatója. Kutatási területe a gazdaságetika és homiletika.

dik.¹ A keresztény embernek felelőssége van a munkavállalói, a gazdasági partnerei és általában mindazok felé, akikre hatással van a tevékenysége. Az etikától függetlenített és kizárólag a profit termelésére koncentráló, Milton Friedman és a chicagói iskola nevéhez fűződő vállalkozói ideál nagyon távol áll ettől a képtől.

A felelősség mellett a másik teológiai alap a lutheri hivatásfogalom alkalmazása. Az Istentől kapott képességek kiteljesítése, az új alkotás kreativitása, a hozzá kapcsolódó kockázatvállalás, egyáltalán a cselekvő létforma mind egyértelmű pozitív értékelést kapnak.² A személyes kibontakozás mellett ezen értékek családi, generációk közötti átadásának képessége is fontos kérdés a vállalkozói identitás szempontjából.³ Ma hazánkban ez az utódlás különösen érdekes kérdés, figyelembe véve a rendszerváltás nagy vállalkozógenerációjának életkorát, akik közül sokan mostanában szembesülnek a feladattal. Thomas Mann adja az üzleti értékek átadásának leghíresebb leírását a Buddenbrook kereskedőcsalád Luther *Kis kátéj*án felnőtt generációinak példájában.⁴ Ez a vállalkozói ideál feltételezi azt a nyugat-európai szociális piacgazdasági rendszert, amelynek megszületésében a protestáns szociáletika fontos szerepet játszott, és amelyhez azóta is a legszorosabb kapcsolat fűzi. Ebben a társadalmi berendezkedésben az említett vállalkozói szabadság által megtermelt jövedelem nagy részét a jóléti állam a magas adókon keresztül újraosztja. A felelősség gyakorlásának jelentős módja ez az üzleti világ részéről. Az adófizetés morális tartalmat kap. A lutheri felsőbbbségértelmezés, az állam szerepének pozitív értékelése alátámasztja ezt a rendet. Az adóelkerülés vagy a korrupció sokkal súlyosabb etikai megítélés alá esik, mert a szabadságot, igazságosságot és biztonságot teremtő rend alapjait támadja. Ennek a jóléti rendszernek mára a különböző társadalmi rendszerek globális versenyében kell megállnia. A vetélytársak – egészen más alapokon működve – a legerősebb konkurenciát jelentik. Ez a 21. század fokozott globális versenyében élesebben jelenik meg, mint bármikor korábban.

Magyarország és Kelet-Közép-Európa országai ma a fenti modell dinamikusan fejlődő peremvidéke, komoly történelmi különbségekkel. Nálunk a szociális piacgazdaság modellje legfeljebb szándékként, sohasem valóságként jelent meg. Ez nem azt jelenti, hogy nálunk a protestáns szellemiség szerepe alacsony lenne, hiszen az Magyarországon valószínűleg napjainkban rendelkezik a legerősebb befolyással a társadalom formálására. Ez elsősorban a munka központi társadalomformáló értékelésében nyilvánul meg. Az anyagi boldogulás, a társadalmi részvétel, de még a szociális juttatások nagy része is munkavégzéshez kötött. Az elmúlt évek tendenciája mutatja, hogy egészen a járványhelyzetig ez a cél teljes mértékben, azóta pedig részben megvalósul. A tíz évvel ezelőtti 4,172 millió főről 2020-ra 4,638 millió főre emelkedett a gazdaságilag aktív emberek száma.⁵ Mindez időszűk és csökkenő lélekszámú népességben történt. Ma egyértelműen kimondhatjuk, hogy a munkavégzés első számú érték, amelyet az adórendszer és a szociális ellátás is erősen motivál. Akik viszont nem képesek megfelelő munkát végezni, azok leszakadnak. A protestáns szociáletika felelősségi eleme ezzel csorbát szenved. Az egykulcsos adórendszer, a nagyobb jövedelműek felé irányuló szociális újraelosztás gazdaságilag eredményes lehet, de a protestáns szociáletika szempontjából nem támogatható.

A gazdasági viselkedést befolyásoló értékek változnak. Nem beszélhetünk kőbe véssett, állandó érték-katalógusról. Ezt mutatja, hogy a munka értékelése megváltozott a nyugati világban. Ma a protestáns háttérű országok nem a munka különös értékelésével tűnnek ki a világban.⁶ Egy átfogó felmérés éppen azt mutatja ki, hogy földrajzi bontásban a protestáns háttérű országok lakói, vallási bontásban pedig a protestáns egyházakhoz tartozók értéklik a legalacsonyabbra a munka fontosságát mind társadalmi, mind egyéni szempontból. Olyan országok vezetnek a listát, mint Lengyelország vagy a Balkán államai, és a protestáns háttérű Hollandia és Dánia a lista végén áll. Magyarország a középmezőnyben helyezkedik el. A különböző

vallások hívei és felekezetek tagjai közül a protestánsok a legalacsonyabb, a muszlimok a legmagasabb értéket adták a munkának életükben.⁷ Az ártértékelésben biztosan döntő szerepe van a létbiztonságnak, az egyéb életcélok és a szabadidő felértékelődésének, illetve a termelőiből fogyasztói szerepbe való átmenet identitást meghatározó jellegének. Etikai kérdések is sokkal inkább a fogyasztással, a termékek előállításával, a gazdaság környezeti hatásával kapcsolatban merülnek fel az európai egyházak állásfoglalásaiban, kevésbé a munka értékelésével összefüggésben.

Európa

Az Európai Unió megszületésének, a római szerződés aláírásának ötvenedik évfordulójára az Európai Protestáns Egyházak Közössége (GEKE) öt kívánságot fogalmazott meg.⁸ 1. Európa szorosabb összenövését szorgalmazzák először, de ez kifejezetten további európai országok (Nyugat-Balkán) felvételét jelenti az unióba. 2. A következő az EU sokszor emlegetett democráciadeficitjére emlékeztet. A kormányok Európájából az emberek Európáját kell létrehozni. 3. Az EU-n belül nagyobb igazságosságra van szükség az országok között és az országokon belül egyaránt. 4. Az európai nyitottságot szorgalmazzák az egyházak a generációk között és a jövő generációk életésélyeinek tekintetében, illetve Európa világban betöltött szerepére tekintettel is. 5. Az utolsó pont arra emlékeztet, hogy Európa csak akkor képes továbbra is biztosítani a békét, szabadságot és jólétet polgárainak, ha az emberek közös értékbázisára épít. A kereszténység ennek a közös értékbázisnak nemcsak történetileg, de a jelenben is része. A jókívánságokhoz sajátos keresztény hozzájárulásként a megbékélt különbözőség ökumenikus modelljét kínálja fel a dokumentum.

A fenti jókívánságok 2007-ből származnak. Azóta Európa helyzete sokat változott. Szakadások jellemzik a kontinenst észak-déli, nyugat-keleti irányban. A Brexit végérvényessége mellett más szakítóerők is jelen vannak. A déli és északi országok bizalma gazdasági szempontból, egyes keleti

és az északnyugati országok ellentéte értékrendi kérdésekben feszíti a kontinenst és benne az egyházakat is. Az összetartó alapértékek kívánsága szükségesebb, mint valaha. Az unió gazdasági racionalitását ma kevesen vitatják. A vita sokkal inkább a kontinens globális helykereséséről, az országok egymáshoz való viszonyának intenzitásáról és módjáról, illetve a közös értékekről szól. Ebben a globális helykeresésben bizonyos sajátos európai értékek tudatosítása seghető.

Branko Milanović, a Világbank szerb származású közgazdásza *Capitalism, Alone* című művében arra mutat rá, hogy mára egyetlen társadalmi rendszer két fajtája működik: a kapitalizmus, mégpedig vagy liberális meritokratikus, vagy politikai formában. Az előbbi a hagyományos amerikai és európai modell, az utóbbi elsősorban Kínát és Ázsiát jellemzi. Milanović szerint a politikai kapitalizmus három tulajdonsággal és két ellentéttel írható le. Először is nagyon aktív és effektív az államigazgatás, amely magas gazdasági növekedéssel támasztja alá saját hatalmát. Másodsorban: a jog mindenkire kötelező uralma hiányzik, a politika szükség esetén beavatkozhat a szabályokba vagy a szabályok ellenében.⁹ A harmadik, hogy az állam kettős képességgel rendelkezik: egyrészt célja a nemzeti érdek maximális érvényesítése, másrészt ellenőrzi a magánszektor viselkedését is.¹⁰ E három tulajdonság mellett két ellentmondás is jellemzi az ilyen rendszereket. Az első ellentmondás, hogy a kiválóan képzett állami irányító elitnek, miközben a szabályok racionális működtetésére képezték, újra és újra keresztül kell hágnia a szabályokat. A másik ellentmondás ott feszül, hogy a rendszer megszüntethetetlen részét képező korrupció és a gyors növekedés hatalmas egyenlőtlenséget okoz, másfelől a rendszer legitimitációja miatt az egyenlőtlenség mértékét kontroll alatt kell tartani. Max Weber nyomán egy olyan irányító réteget is leír Milanović, ahol az államigazgatási és gazdasági szerepek között húzódoó határ teljesen képlékeny, és egy-egy vezető személyében is összekapcsolódhat. Esetleg az egyes csoportok tagjai klánszerűen mindkét helyen kulcspozíciókat szereznek, és így

ezek a csoportok a politikai kapitalista rendszer azon „csontvázát alkotják, amelyen minden függ”.¹¹

Ezek a rendszerek páratlan gazdasági sikert értek el az elmúlt három évtizedben, és a nyugati demokráciák valódi kihívói lettek ami kísértés lehet az itteni politika számára is bizonyos elemek átvételére. Ugyanakkor a nyugati demokráciák olyan értékekkel is rendelkeznek, amelyek önmagukban, gazdasági értéküktől függetlenül is kívánatosak. Ilyen a jog uralma, az egyéni szabadság és a társadalmi mobilitás. A legnagyobb veszély, amelyre számos jel mutat még a híres amerikai álom őshazájában is, hogy a felemelkedés lehetősége lecsökkent. A különbség bebetonozódik a vezető elit és a népesség széles rétegei között.¹²

Ma a nyugati világban számos helyen ezt tapasztaljuk szociológusok és közgazdászok egybehangzó véleménye alapján. A középréteg gyengülése, az alsó középréteg stagnáló vagy romló lehetőségei éles kontrasztban állnak a globalizáció feltételei között nyertes, tudással, tőkével rendelkező csoporttal. A társadalmi intézményekkel való szembefordulás és a politikai frusztráció jelei naponta tapasztalhatók. A protestáns egyházak kiállása a szociális piacgazdaság modellje mellett etikailag ugyan teljesen helyes, csak kérdés, mennyire reális alternatíva ez a megváltozott 21. század globális versenyében. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy a verseny és a gazdagság növelése oltárán mindent feláldozó kapitalista rendszernek nincs valós alternatívája.¹³

A hagyományos keresztény népegyházak ráadásul komoly konkurenciát kaptak, mégpedig azon újprotestáns közösségekben, amelyek nemhogy nem kritizálják, hanem éppen támogatják a profittot legfontosabbnak állító értékrendet. Ennek a nézetnek sok formája virágzik a világban. A lista a fejlődő országokban robbanásszerűen növekvő pünkösdi közösségektől az USA-ban a konzervatív erkölcsprédikációt a gazdaság neoliberais formájának szélsőséges kiszolgálásával kombináló prédikátorokig terjed szegények és gazdagok között egyaránt. Hazánkban is a kiváló stratégiai és üzleti érzékkel lavírozó legújabb „történelmi egyház” a

gazdasági siker isteni áldásként való beállításának fő szószólója és megtestesítője.

A megfelelő társadalomformáló politikai kapcsolatok gyorsan kialakulnak az érdekek mentén. A történelmi egyházak, amennyiben veszik egyáltalán a fáradságot, hogy a gazdaságról nyilatkozzanak, igencsak régimódinak tűnhetnek a szegények melletti kiállás, a szociális szempontok hangsúlyozásával. Nagy a kísértés, ha nem is elviekben, de a gyakorlatban belesimulni a sikeres üzleti modellek sorába. Az ismétlődő válságok ugyanakkor ma már kézzelfoghatóan megmutatják az uralkodó gazdasági rend morális hibáinak következményeit. A bizonytalanság olyan állapot, amely lehetőséget nyújt saját és közösségi életünk újragondolására; minden krízisben ott a *metanoia*, a fordulat lehetősége. Zárásként ehhez keresünk reményt keltő útirányokat.

A biztonságérzet hatása a hitre

Jézus legfőbb baja a gazdagsággal nem a materiális javak birtoklása, hanem az a hamis magabiztosság volt, amely a gazdag embert jellemezheti. A bolond gazdag példázatának (Lk 12,16–21) hamis létbiztonsága az emberi lét alapvető törekénységét próbálja elrejtetni. Nemcsak Luther első parancsolathoz fűzött magyarázata, hanem a modern szociológiai eredmények is kiemelik a létbiztonság és a szekularizáció kapcsolatát. A kulturális történelmi gyökerek mellett megfigyelhető, hogy a szekularizáció mértéke az anyagi biztonság, az egészségügyi és szociális háló szilárdságával arányosan nő az egyes országokban.¹⁴

Ezt a személyes biztonságérzetet nemcsak az anyagiak, hanem általában minden e világi biztonságot adó intézmény (tudomány, közbiztonság, haderő, szociális háló, technológia stb.) együttesen építheti ki a gondviselés teológiai feladatát átveve. Az anyagiak az alapvető szükségletek tekintetében abszolút, a többi emberhez képest relatív módon biztosítják az ember pozícióját. Az első esetben a szükséges javakhoz való hozzájutás folyamatos stabilitása jelenti a biztonságot, a második esetben a társadalom egyes tagjaival folytatott elosztási versenyben jelentenek előnyt és ezzel státuszt.

Mindkettőre aktuális példa az olyan létfontosságú hiánycikk megszerzése, mint a koronavírus elleni oltás. Egyes gazdag országok már most lakosság-számuknál több vakcináról gondoskodtak, a szegények még évekig várnak. Az egyes társadalmakon belül komoly etikai fékek akadályozták csak meg, hogy kivételesen ne a pénz legyen a meghatározó abban, hogy ki juthat előbb hozzá az oltóanyaghoz.

Komplex szemlélet

A komplex modern világ komplex etikai látásmódot is igényel. Nem elég lokálisan jónak lenni, hanem az összekapcsolódó folyamatokat egészében kell etikailag vizsgálni. Az intenzív gazdasági globalizáció valóságában mindenképp szükséges ez a széles látókör. Az etikus gazdasági magatartás új megközelítést jelentheti, ha a termelési lánc egészét az összes érintett helyszínen vizsgáljuk. A német evangélikusok legújabb megnyilatkozása a globális ellátási láncokat vizsgálja.¹⁵ Mivel alig létezik ma olyan termék, amely nem globális utat jár be, ezért nem lokálisan, egyes országokban, hanem összefüggésében globálisan, az áru teljes történetében kell keresni a jó és felelős cselekvés lehetőségeit. Ez ugyanúgy igaz legalapvetőbb létszükségeinkre – a textilipar vagy a mezőgazdaság területén –, mint a szórakozás csúcstechnológiai vagy az utazás világméretű luxusára nézve. Környezeti szempontok (a nyersanyagoktól a termék újrahasznosításáig), a munkavállalók méltósága (a távoli kontinensek gyáraitól az ajtónkig szállító futárig) sokkal nagyobb szellemi erőfeszítés elé állítják a fogyasztót, mint az árcédulák és reklámújságok összehasonlítása. A hasznát maximalizáló és csak jogszabályok által korlátozott emberképre építő klasszikus *homo oeconomicus* modell képtelen ezt a komplex fogyasztói képet beépíteni.

A piac mint eszköz képes sok mindent kontrollálni és hatékonyan megszervezni. Ugyanakkor, mivel alapvető kényszerekre és gyengeségeinkre épít, nem lehet minden területen abszolút szervezőelv. Pozitív példa erre a megújuló energiatermelés térnyerése vagy az elektromos mobilitás előretörése. Ezek a fejlesztések megfelelő állami támogatás és

irányítás nélkül soha nem indultak volna el, viszont amikor rentábilissá válnak, a piac már sokkal hatékonyabban tudja szervezni a termelést.

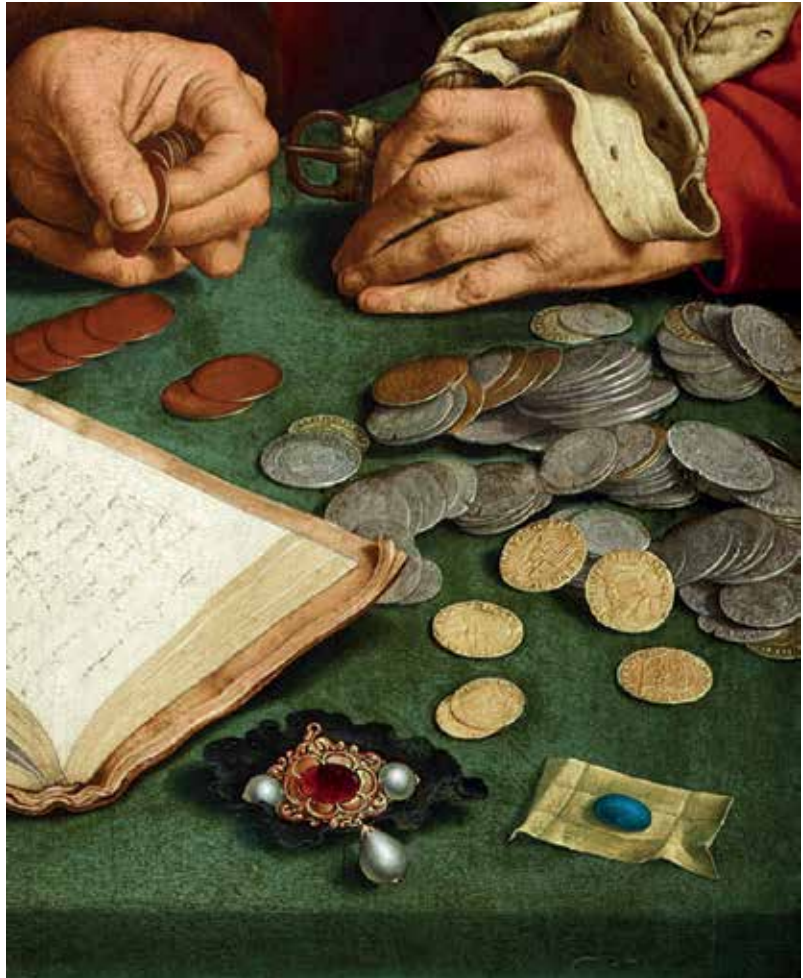
Motiváció

A jó cselekvés kezdete a szereplők pozitív hozzáállásán múlik. A jó gyakorlat fenntartása hosszú távon ennél többet igényel. Bizonyos fokú külső kényszer segít ebben. Ezt erősítik a viselkedési közgazdaságtan (*behavioural economics*) területén játékelméleti módszerekkel végzett kutatások. Az egyetemi hallgatóknak körönként kellett bizonyos összeget felajánlaniuk a közösbe, amelyet a játékevezető megduplázott, és az összeget egyenlő részekre szétosztották. A kezdeti lelkesedés alábbhagy, ha nincs büntetés kilátásban a potyázó (be nem fizető, de a közös elosztásból ugyanúgy részesedő) személyek irányában. A büntetés valamilyen formájának visszatartó ereje viszont motivál. Fehr és Gächter kutatásai során, amikor büntetést helyeztek kilátásba, és a kísérleti alanyok közös viselkedési szabályokról egyeztetettek, egyre nőtt azoknak a száma, akik a rendelkezésükre álló teljes összeget befizették (az utolsó körben a játékosok 82,5%-a), a büntetés nélküli verzióval szemben, amikor ugyanebben az utolsó körben 53% potyautas volt.¹⁶

A hit ilyen kontrolltényező lehet, amely segít az egyéni morális cselekvésben, a többiek iránti bizalom felkeltésében és a csoport közös értékeinek stabilizálásában. Külső motiváció nélkül hogyan lehet fenntartani generációkon keresztül a kiépült magas morális szintet? Erre tesz kísérletet Európa nagy része, ahol az első vallás nélküli generáció kísérlete zajlik néhány évtizede. „Ők a valaha ismert legkevésbé hatékony civilizáció annak tekintetében, hogy erőforrásaikat (amelyekből rengeteg van) utódokra váltsák (amelyekből nagyon kevés van)” – szól a figyelmeztető hang az Atlanti-óceán túlsópartjáról.¹⁷

A szív metaforája

Hogy a fenti figyelmeztetést hogyan értékeljük európaiként, az meghaladja ezen írás kereteit, de a vallás értelmezésénél egy – témánk szempontjából

▶ Quentin Massys: *Adductor*, részlet, 1520-as évek vége (olajfestmény, 86 x 71 cm, Liechtenstein Museum, Bécs)

még fontosabb – szempontra kell figyelniünk. A valóság külső motivációs ereje mellett a protestantizmus belső motivációs ereje háttérben marad. Pedig ez az egyéni döntési tér a protestáns emberkép lényegi eleme. Ezért a konkrét döntések felelősségét egy evangélikus szociáletika sem veszi le az egyház tagjainak válláról. Ez mindenkinek a saját feladata a konkrét élethelyzetében, viszont a döntés mérlegelése szempontjából fontos bibliai, teológiai és etikai kritériumokat és alapokat igyekszik megállapítani, illetve motivációt tud adni a pozitív és negatív hatások felrajzolásával.

Felismerhető-e az evangélikus gazdasági szereplő? – tettük fel a kérdést az elején. A választ mindenki maga adja meg, viszont az evangélikus közgazdász legfrissebb tapasztalatom szerint felismerhető. Amikor Julie A. Nelson *Emberarcú közgazdaságtan* című könyve megjelent magyarul is, fontos üzenetet fogalmazott meg a közgazdaságtan központi metaforájának lecseréléséről. A 18. századi gépezetmetaforát a 21. században feminista közgazdászként a szív motívumára javasolja lecserélni. Ez a metaforaváltás ugyanúgy jelent mechanikus elemet (a szív működése), hangsúlyozza a központi

helyet a szervezetben, viszont élő egység (ahogy a gazdaság szereplői is), valamint a szeretet és bátorság központja.¹⁸ Ezzel a képpel megnyílhat az út az olyan tevékenységek értékeléséhez is, mint az otthoni gondozás vagy a szegények emberi méltóságának materiális biztosítása, amely a keresztény hit szempontjából mindenkor gazdasági kulcskérdés.

A szív Luther *Nagy káté*ban leírt figyelmeztetéséhez is kapcsolódik: „Amin a szíved csüng, az az istened.” Egy ilyen kép azt az újabb felismerést is képes integrálni, hogy gazdasági viselkedésünkben az érzelmek legalább annyira fontosak, mint a ráció. A hit motivációjának sokkal tágabb teret enged,

mint a korábbi, racionális, haszonmaximalizáló gépezet. Ez sebzett világunk és ellustult hitünk számára felszabadító lehetőség. Julie A. Nelson könyve bevezetőjében leírja szinte véletlenszerű pályaválasztását a St. Olaf evangélikus főiskolán.¹⁹ Egy evangélikus lelkész lányaként egészségügyi misszionáriusnak készült, de már elfogytak a megfelelő helyek a szakra, amikor beiratkozott. A közgazdaságtanra még volt néhány szabad hely. Ennek köszönhetően évtizedekkel később magyar olvasóként az ő példáján láthatjuk, mennyire felismerhető az evangélikus gyökér a gazdasági gondolkodásában. ■

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÜNKER, Michael – FISCHBACH, Frank-Dieter – HEIDTMANN, Dieter (szerk.) 2013. *Evangelisch in Europa – Protestant in Europe*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. (Leuenberger Texte / Leuenberg Documents 15.)
- Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) 2008. *Unternehmerisches Handeln in evangelischer Perspektive*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, [https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/ekd_unternehmer\(1\).pdf](https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/ekd_unternehmer(1).pdf). (Letöltés: 2021. március 1.)
- Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) 2021. *Verantwortung in globalen Lieferketten. Ihre menschenrechtliche und sozial-ökologische Gestaltung aus evangelischer Perspektive*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, (EKD-Texte 135.) https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/ekd_texte_135_2021.pdf. (Letöltés: 2021. március 1.)

- FEHR, Ernst – GÄCHTER, Simon 2000. Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments. *American Economic Review*, 90. évf. 4. szám. 980–994. o.
- HAIDT, Jonathan 2012. *The Righteous Mind*. Pantheon Books, New York.
- MILANOVIĆ, Branko 2019. *Capitalism, Alone. The Future of the System that Rules the World*. Belknap, Cambridge.
- NELSON, Julie A. 2019. *Emberarcú közgazdaságtan*. Pallas Athéné, Budapest.
- WEGNER, Gerhard 2014. Gibt es ein protestantisches Wirtschafts- und Sozialmodell in Europa? In: Traugott Jähnichen et al. (szerk.): *Sozialer Europa? Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh. (Jahrbuch Sozialer Protestantismus 7.)* 189–226. o.

JEGYZETEK

- 1 EKD 2008, 41. o.
- 2 Uo. 49. o.
- 3 Uo. 47. o.
- 4 Uo.
- 5 KSH 2020: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlfo23h.html?down=107. (Megtekintés: 2021. március 1.)
- 6 NORRIS–INGLEHART 2011, 169. o.
- 7 <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/research-topics/work/>. (Megtekintés: 2021. március 1.)
- 8 BÜNKER–FISCHBACH–HEIDTMANN 2013, 293–296. o.
- 9 MILANOVIĆ 2019, 92. o.
- 10 Uo. 93. o.
- 11 Uo. 94. o.
- 12 Uo. 11. o.
- 13 Uo. 185. kk.
- 14 NORRIS–INGLEHART 2011, 13. kk.
- 15 EKD 2021.
- 16 FEHR–GÄCHTER 2000, 989. o.
- 17 HAIDT 2012, 358. o.
- 18 NELSON 2019, 68–70. o.
- 19 Uo. 30. o.

Isten a legfőbb mentor

Interjú Meleg Attila református lelkésszel

→ *BOJTOS ANITA*

Meleg Attila református lelkész ténykedésének csodájára járnak az utóbbi években: a bódvaszilasi lelkipásztor átfogó program megvalósításába kezdett, öt éve tartó cigánymissziója példaértékű hatást ért el. Vele beszélgettünk hitről, közösségről, modern kori babonáságról és identitásról.

B. A.: *Hogyan alakult a cigánymisszió, a Biztos Kezdet „kezdete”?*

M. A.: A Biztos Kezdet Gyerekház indítása már folytatása volt a megkezdett cigánymissziós munkának. Ide, Bódvaszilásra 2006-ban jöttünk feleségemmel, előtte Göncön voltam segédlelkész. Nem ismertük ezt a vidéket, azt azonban teológiai tanulmányaimból tudtam, hogy ha ilyen vidéken fogok szolgálni, akkor foglalkoznom kell cigánymisszióval is. Ez nem állt messze tőlem, hiszen szülőföldemen, a partiumi kicsi faluban szüleimnek két cigány családdal is volt kapcsolata. Segítettek a mezei munkában vagy a ház körül, amiért rendszeres juttatást kaptak ruhában, élelmiszerben, pénzben. Ez jó kapcsolatot épített ki a családok között, nekem pedig gyerekkori példát adott arra, hogy az igazi misszió a segítségnyújtás. Másképpen szólva: az egyháznak természetes küldetése a segítségnyújtás.

B. A.: *Hogyan sikerült átültetni az otthoni példát a lelkipásztori gyakorlatba?*

M. A.: Hittanórákon, táborokban kerültünk kapcsolatba gyerekekkel, Isten pedig rávezetett arra, hogy ezt a missziót komplexen csináljuk, mert csak így tudunk segíteni kitörni a nehéz helyzetből.

B. A.: *Miben áll a komplexitás?*

M. A.: Nem csak a gyerekekkel kell foglalkoznunk. Pontosabban: nemcsak addig kell foglalkoznunk velük, amíg gyerekek, hanem fiatal- és felnőttkorban is. Kialakult egyfajta mentori program, amelynek legfőbb mentora Isten lett, középpontjában pedig a megtérés áll. Ha megtér az ember, akkor teljesen mindegy, hogy Borsodban, Nógrádban, Pesten vagy Somogyban van, mert Isten van mellette, és képes megállni a helyét az ő segítségével. Ennek fölismertetése a cigánymisszió alapja. A komplexitás másik része, hogy a gyerekházunkban nemcsak gyerekekkel – jellemzően hároméves kor alattiakkal – foglalkozunk, hanem mellettük vannak az anyukák is. Együtt olyan készségeket fejlesztünk, amelyeket otthon talán nem sikerül.

B. A.: *Például?*

M. A.: Naponta szemtanúja vagyok annak, hogy nagyon sok anyuka nem tud főzni, úgyhogy megtanítjuk őket főzni. Aztán sok gyereknek nem fejlődött ki az alapvető mozgáskoordinációja, mert otthon nem tudták letenni őket a földre, a szőnyegre. Ezt is komolyan tanulni kell, hogy egy gyerek egyáltalán elkezdjen kúszni a földön. A mozgáskoordináció az agyféltekék közti kapcsolatot és a beszédközpontot is fejleszti. Az óvónők egyébként már visszajeleztek, hogy mekkora különbség van a gyerekek között attól függően, hogy foglalkozunk-e velük, vagy maguktól, otthoni környezetben növegetnek. A gyerekházban így hároméves korára a gyermek megkapja ugyanazt a fejlesztést, azokat a készségeket, amelyeket egy jobb körülmények közt élő

csalásban megkapna: hogyan kell asztalnál ülni, késsel-villával enni, mire használjuk a szalvétát, és még sorolhatnám. Ugyanakkor pedig az anyukák is lehetőséget kapnak: ha például nem tudnak otthon fürödni vagy mosni, akkor a gyerekházban ezt megtehetik, hetente akár három alkalommal is. Látom, hogy ha az embert tisztaságra, igényességre neveljük, akkor nagyon hamar elkezd vágyini erre az igényességi szintre. Hiszek abban, hogy az embert – szeretettel elfogadva, de ugyanakkor a komfortzónáját egy picit feszegetve – folyamatosan inspirálhatjuk a fejlődésre. Ha belül maradunk a komfortzónán, akkor nyilván nem lesz fejlődés, nem lesz növekedés.

B. A.: *Hogyan fogadták ezt a kezdetekkor? Nem ütözköztek falakba csak azért, mert „kívülről” próbálták feszegetni ezeket a határokat? Nem kellett győzködni az embereket?*

M. A.: Nem, mert már tíz éve lelkészként szolgáltam itt, mire elindítottuk a gyerekházat. Ismeretek, megvolt a bizalom és a kapcsolat. A gyerekekkel és a szülőkkel is találkoztunk addigra az óvodában és az iskolában, ahol a feleségem tanít. Az elmúlt tizenöt évben eljutottunk odáig, hogy most már anyaként vannak itt, a Biztos Kezdet házban azok a lányok, akiket még diákkorukból ismertünk. Ha már szóba került, részt vettünk a roma lányok iskolaelhagyását visszaszorító programban is, ennek keretében igyekszünk azt elérni, hogy ezek a lányok ne tizennégy évesen menjenek férjhez a régi szokások szerint, hanem minél később.

B. A.: *Sikerült?*

M. A.: Több esetben is! Ezek mind-mind apró lépések, de mi nagy sikerként éljük meg. Aki tudja, milyen a cigánymissziók dinamikája, az azt is tudja,

hogy a sikereket nem egyik napról a másikra, hanem években mérjük.

B. A.: *Említette az előbb, hogy összefonódik a lelkesítő hivatás és ez a szociális segítő szolgálat. Melyik a cél és melyik az eszköz?*

M. A.: Hiszek az élő Istenben, és elhívásom van arra, hogy másokat is Istenhez vezessek, tehát az elsődleges céloom az, hogy az embereknek beszéljek arról a világosságról, amit Krisztus hozott el. Minden, ami ekörül van, csak eszköz. A munkatársaimat is úgy válogatom össze, hogy a hit és keresztény értékrend közös nevezőnk legyen. Ha a vallásosságunk mögött élő hit van, akkor – főleg ebben a félhívó társadalomban – amellet tanúskodunk, hogy a történelem is bizonyítja a kereszténység értékességét. Nem a hagyományokhoz kell igazodnunk, mert akkor rögtön felekezeti korlátokba ütközünk még egymás templomaiban is. Az ígére tesszük a hangsúlyt: ez a cél, és utána az összes többi pedig eszköz.

B. A.: *Találkozott vallásossággal a cigány közösségben a református misszió előtt?*

M. A.: Inkább azt mondanám, hogy többségében egyfajta tradicionális „vallásos babonasággal”. Ugyanakkor találkoztam tiszta, elkötelezett hitű református és katolikus cigány emberekkel is. Ahol mi élünk, inkább a babonaság jellemző, a folyamatos nevelés viszont elvezet a letisztultabb hithez és a Biblia olvasásához is. Ez érdekes egyébként, még a felnőtt, keresztény többségi társadalomban is szinte „tabu” a bibliaolvasás kérdése: tíz hívóból nyolc nem olvassa. Nálunk ehhez segítséget nyújt a *Mai íge* kiadvány, amit gyülekezetünk minden tagjának, cigányoknak is szoktunk adni. A közmunkaprogramban dolgozó férfiakkal minden munkanapot reggeli áhítattal kezdünk. Fölolvassuk a *Mai íge*ből a napi ígét, tartozik hozzá egy kis magyarázat, és elénekelünk pár éneket. Ezt éveken keresztül én vezettem, még gitárt is vettem, mostanra pedig olyan jó dicsőítő csapatunk lett, hogy ezekből a reggeli éneklésekből komoly repertoár állt össze. Ha meghívják előadni, viszem magammal evangelizálni a csapatot. Mostanra pedig a reggeli ima működik tőlem függetlenül is. Talán ezt tekintem

a legnagyobb sikernek, hiszen az eredmény nem a személyemhez kötődik.

B. A.: *Említette, hogy nagyobb gyerekekkel is foglalkoznak.*

M. A.: Igen, a tanoda ötlete onnan jött, hogy ha már foglalkozunk az anyukákkal meg a kicsi gyerekekkel, akkor figyeljünk azokra a gyerekekre is, akiknek iskola után nincs hova menniük: segítünk nekik a tanulásban, vagy csak velük vagyunk. Itt is látszik az eredmény, javul az átlaguk, a magaviseletük. Mostanra közös épületbe – a Menedék Református Diakóniai Központba – költözött a Biztos Kezdet Gyerekház, a Menedék Gyerekház, a Menedék Tanoda, valamint a közmunkaprogram. Tehát minden, ami egymásra épül és összetartozik, egy helyen van.

B. A.: *Szó esett már a gyerekekről és a nőkről, és az előbb említette a közmunkaprogramot is. Beszéljünk egy kicsit az utóbbiról. Hogy néz ki a gyakorlatban?*

M. A.: Áhítattal kezdődik reggel a munkanap, amit most már nem én tartok, hanem beosztottuk egymás között. Szeretem a mentorközpontú segítséget, de a koncepcióm az, hogy ha az embert elvezetjük Istenhez, és kialakul a személyes kapcsolata vele, akkor a mentornak háttérbe kell vonulnia: az már az egyén és Isten ügye. Innentől kezdődik az igazán komoly fejlődés. Akik hozzánk kerültek, sokan nem jártak korábban templomba, nem volt köztük se egyházhoz, se Istenhez. Mostanra a napi íge fölolvását követően mindenki fűz hozzá valami magyarázatot: eljutottunk tehát oda, hogy akik korábban négy-öt mondatot nem tudtak megfogalmazni, most összefüggően beszélnek a hitükről, és imádkoznak. Pici lépések, de hatalmas sikerek.

B. A.: *Szokták mondani, hogy az Istennel való kapcsolat minősége az emberekhez fűződő kapcsolaton is meglátszik. Van tudomása arról, hogy a családi életet hogyan befolyásolják ezek a változások?*

M. A.: A gyerekháznak és a tanodának köszönhetően egész nap látja a gyermek vagy az anyját, vagy épp az apját, aki a közmunkaprogramban dolgozik ugyanott. Ha a gyerek azt látja, hogy az apja elmegy otthonról, és dolgozik, sőt az apja még büszkén meg is mutatja az aznapi munkáját – legyen szó

gyümölcsfaültetésről, parkosításról, kerítésfestésről, csempézésről, vízvezeték-javításról –, akkor a gyerek látja, hogy ez értékes. Isten úgy teremtett bennünket, hogy bennünk van az alkotási vágy és a készség. Szeretnénk ezt tudatosítani is: igyekszünk minden feladatot megünnepelni, mert az a jó, ha örülünk neki. Hagyunk időt arra, hogy hálát adjunk, megdicséjük a munkát és a munkást. Az ünnepkultúra kialakítása közösséget teremtett, mostanra születésnapokat, névnapokat is együtt ünnepelünk, vannak munkaközösségi, munkatársi vacsorák, ebédek. És minden héten be van osztva, hogy az asszonyok mikor főznek a közösségre, sőt, ha vendéget fogadunk – akár érdeklődő újságírókat is –, szintén megvendégeljük őket.

B. A.: A cigány–magyar viszonyt együttélésnek vagy egymás mellett élésnek lehet inkább tekinteni? Milyen terepeket lát vagy biztosít lelkészként?

M. A.: Az első terepünk az volt, amikor „saját” istentiszteletet szerveztünk nekik. Nem ismerték a liturgiát, hogy mikor kell leülni, felállni, ezért éveken keresztül tartottunk ilyen vasárnap délután: úgy hívtuk, cigányistentisztelet. Volt, aki „cigánytiszteletre” rövidítette, de őt azért kijavítottuk... Szerettük volna, hogy bekapcsolódjanak a gyülekezetbe, de eleinte emiatt húzódoztak, később pedig azért, mert úgy érezték, a magyarok kinézik őket. Utóbbiak persze rögtön mondták, hogy erről szó sincs, így elkezdődött a közeledés. Most persze a pandémia miatt más a helyzet, a gyülekezeti tagok se nagyon jönnek az alkalmakra, főleg az idősebbek. De a közösség jó, és a megtartóerejét mutatja, hogy volt olyan munkatársunk, aki elment az elsődleges munkaerőpiacra, de visszajött, mert ez épp a gyülekezet miatt lelkileg sokkal stabilabb volt.

B. A.: Ez mennyire jellemző? Van átjárás, pontosabban továbblépés a közmunkaprogramból a rendes foglalkoztatás felé?

M. A.: Igen, természetesen. Van, akinek nagyon bejött az elsődleges munkaerőpiac. Nálunk kezdődik a folyamat, kitanulják, hogyan kell gipszkartonozni, szigetelni, ács munkában részt venni, aztán, amikor ezt egy szakember meglátja, elhívja és rendszeren felveszi őket a közmunkánál sokkal

jobb fizetésért. De ugye a vállalkozói világ erősen sikerorientált, ahol profitot kell termelni; az egyháznál is el kell végezni a munkát, de lassabb a tempó. Alkati kérdés is, hogy ki tud beilleszkedni, és ki jön vissza. Annak részben egyébként örülök, hogy akinek az elsődleges munkaerőpiac nem vált be, hozzánk jön vissza. Számunkra mindenképp jó, ha olyanok dolgoznak nálunk, akik ismerik a helyet, a teendőket, és tudják, mit kell csinálni, nem kell előlről betanítani őket. Ennek a munkának az egyik hátránya, hogy felépítjük az embereket, ők pedig elmennek – és így mindig előlről kezdjük.

B. A.: Ők sikerként élnek meg, ha továbblépnek?

M. A.: A közmunkaprogramban, ha szakma nélkül vesszük fel az embert, akkor 50–54 ezer forintot kapnak havonta. Egy vállalkozónál hetente keresnek ennyit. Ez mindenképp siker, de a légkör és a felelősség más. Nálunk a lelki háttér pedig mindenre rányomja a bélyegét.

B. A.: Vannak olyanok, akik hasonló célokat tűztek ki lelkészként vagy szociális munkásként, és önhöz fordulnak tanácsért?

M. A.: Vannak, akik érdeklődnek, megnézik a koncepciót: hogyan építjük fel az egészséget, de be kell látni, hogy ez a terület nem népszerű, itt nincsenek nagy babérok, nincsenek nagy sikerélmények, nagy cikkek vagy címlapsztorik.

B. A.: Címlapsztori éppenséggel volt már.

M. A.: Igaz, sőt a televízió is kijött évekkkel ezelőtt, de nem ez a célunk.

B. A.: Mi tekinthető sikernek?

M. A.: Ha megmutatjuk a nehéz sorsú embereknek, hogy miként lehet kitörni a negatív gondolkodásmódból, amiben élnek, az már siker, mert így sokkal könnyebb átélni a mindennapokat. Az is célunk, hogy abból a babonás világból, amiben a cigány emberek élnek, megpróbáljunk segíteni nekik kitörni. Nyilván nem én vagyok az első, aki látja, hogy ez a népcsoport nagyon babonás. Ebből kifolyólag az Istenhez való viszonyulásuk is nagyon más, mint a nem babonás közösségeké.

B. A.: Mire gondol?

M. A.: A cigányság a történelem folyamán az évszázadok alatt sem tudott kitörni és tömegesen jobb

körülmények közé kerülni. Hívók vagyunk, ki kell tudnunk mondani: rájöttünk, hogy bizonyos átkokról van szó ennek a háttérében, és semmi más nem segít, csak Isten. Hisszük, hogy Jézus Krisztusban, Jézus vérében törik meg minden átok minden család felett.

B. A.: Ezt elmondta nekik?

M. A.: Természetesen. És amikor megértették, és elkezdték elhinni magukról, hogy igenis többre képesek, mint ahol most tartanak, sőt a gyermekük is többre képes, akkor elindult a változás. Néha a gyerekeket elvisszük roma szakkollégiumba, ahol elmondjuk nekik, hogy a szakkollégisták szülei ugyanonnan jöttek, mint a tieid, ugyanolyan helyen laktak, mint a tieid. Csak az a különbség, hogy ők már elhitték magukról, hogy képesek leérettsgizni, képesek felsőfokú tanulmányokat végezni, és amikor ehhez minden segítséget megkaptak, elérték a céljukat. Nagyon sokszor látom, hogy nem az értelmi képességek terén megnyilvánuló különbségekről van szó: a gyerekek az iskolában az első félévben fej fej mellett haladnak. November-december táján érkezik el az az idő, amikor a szülőnek hozzáadott értéket kéne biztosítania a tanuláshoz: odafigyelni a házi feladatra, segíteni,

hogy szépen kanyarítsa azt a betűt – na, ott kezdődik a lemorzsolódás.

B. A.: Lehet ezt bármivel helyettesíteni?

M. A.: Úgy gondolom, ki kellene dolgozni egy modelt arra, hogy szülői beleegyezéssel a diákok ötödikes koruk után diákotthonokba kerülhessenek. Tízéves korukig még nagyon gyerekek, igénylik a szülőket maguk körül. Ez egyrészt érzelmi stabilitás, másrészt lassú lemaradás. Utána viszont, a felső tagozatban még rengeteg tanulást be lehet hozni, pótolni lehet, mire középiskolába mehet. Ez nyilván elsősorban a peremvidékekre érvényes, mint ahol mi is élünk, és ahol azt tapasztaljuk, hogy amit a tanárok egy hét alatt felépítenek a gyerekekben az iskolában, az hétvégén otthon leomlik. Vannak családok, ahol még egy asztal sincs, amin a gyerek megírhatná a házi feladatot, számukra az jelent kitörési lehetőséget, ha más közeget biztosítunk. Meggyőződésem, hogy a gyerekek kilencven százaléka, de akár a száz százaléka is simán be tudna illeszkedni így. Most viszont nem jutnak el odáig, hogy a nyolc osztály után legalább egy szakiskolát elvégezzenek – és ne csak papíron.

B. A.: *Már többször szóba hozta a babonát, és megütötte a fületem, hogy a nehéz sorsot az átkokkal hozza összefüggésbe. Mesélne egy kicsit bővebben erről?*

M. A.: Nehéz téma, nem is tudja mindenki befogadni... A babonáság a mindennapjaink része, nem csak a cigány társadalomban van jelen. Például számtalan ember csuklóján látok piros madzagot vagy kendőt, és amikor rákérdezek, hogy mi ez, azt mondják, kapták valami ismerősüktől a rossz szellemek ellen. Miközben a Biblia pontosan megmondja Ezékiel próféta könyvében (13,18): „Így szól az én Úram, az Úr: Jaj azoknak, akik bűvös szalagokat varrogatnak minden kéz csuklójára, és varázskendőket készítenek az emberek fejére minden méretben, lelkekre vadászva! Lelkeket vadásztok népemből úgy, hogy lelkeket biztattok étellel a magatok javára.” Tehát

Isten megtiltja, a babona pedig az ellenkezőjét állítja. Aztán ott a jóga, aminek minden egyes mozdulata egy idegen istennek az imádása. Keresztényként jógázni olyan, mintha férjként közölném a feleségemmel, hogy szeretlek, de a barátnőd csinos és szép, hozzá is eljárók egy kicsit... És akkor ugye nem is beszélünk még a jóslásról, ezotériáról, hangterápiáról, agykontrollról és egyebekről, amik a feje tetejére állítják a keresztény ember identitását, sötét útra terelik az élő Isten helyett. Egyébként tízből nyolc nem olvassa a Bibliát, hírből ismeri Istent, körülbelül úgy, mint Mátyás királyt: hallott róla egy-két történetet... Ha jól adták elő a történetet, akkor Mátyás király pozitív hős lett, ha meg unta, akkor negatív.

B. A.: *Volt személyes élménye ezen a téren?*

M. A.: Az én életemben is jelen volt az asztaltáncoltatás, a jóslás, a szenes víz, a piros madzag gyerekkoromban... Úgy vittek bele, hogy azt sem tudtam, mi az.

B. A.: *Gyakorló református közegben nőtt fel, igaz?*

M. A.: Igen.

B. A.: *És ha jól értem, párhuzamosan emellett önálló életet élt a babonás világ is.*

M. A.: Igen, mint a mostani társadalomban: hívó em-

berek vagyunk, vasárnap elmegyünk a templomba, aztán hétfő reggel elolvassuk a horoszkópot a hétre. Az én életemben Isten rámutatott arra, hogy azért nem tudok elég hatékonyan dolgozni és működni, mert jelen vannak ilyen megkötözések az életemben. Ezek „nyitott kapuk” a gonosz lélek számára, amiken keresztül ki-be járhat. Olyan, mintha mágneskártyája lenne az ördögnek az életemhez. Ha van az életemben valami, amit nem értek, miért van így, miért nem sikerül sorozatosan, akkor érdemes elgondolkodni, hogy mi lehet a háttérben, az előzmények között: okkultizmus, harmad-negyed íziglen való átok, mert gyilkosságot követett el valaki a felmenők között... Rengeteg ilyen esettel találkoztam, és igazából az jelent belőle szabadulást, ha felmutatjuk, hogy Jézus Krisztusban mindenre van bocsánat.

...felmutatjuk, hogy Jézus Krisztusban mindenre van bocsánat.

Nálam megfordultak olyan emberek is, akik a sátán papjának vallották magukat, elmondták, hogyan működnek

a szeánszok, beszámoltak arról is, hogy még ők is egymásra támadnak. Elérkezett egy pont, amikor az illetőnek döntenie kellett, hogy vagy odafordul Istenhez, és megtér, vagy követelni fogják az életét. A szellemvilág nagyon komoly világ, a mai modern társadalom pedig abszolút nem foglalkozik vele. Bizonyos rétegek meg éppen, hogy túlságosan mélyen foglalkoznak vele... Ez sokaknál babonában vagy felszínes dolgokban merül ki, de vannak, akik rendszeresen üznek ilyen tevékenységet.

B. A.: *A gonosz lelkekkel való foglalkozás már a misztika világa, ami felszínes ismereteim szerint nem jellemző a református vallásgyakorlásra. Menyire veszik komolyan ezt a témát a református egyházban?*

M. A.: Komolyan veszik. Igaz, nem annyira látványosan, mint a katolikusok. A katolikus egyházban tanok épültek föl erre, gyakorolják a szabadító szolgálatot, én is ismerek több olyan katolikus papot, akinek kifejezetten ez a karizmája. Nálunk nincs ilyen, pontosabban én nem tudok róla. Azt viszont tudom, hogy több lelkész kolléga is beszámolt az enyémhez hasonló tapasztalatokról.

B. A.: *Mondana példát?*

M. A.: Volt, hogy bementem hittanórára, és a gyerekek, akik fogékonyságuk miatt számunkra elképzelhetetlen mélységben is benne vannak ebben a világban, kapásból láttak és jósoltak. Olyan dolgokat tudtak, amiket maguktól nem tudhattak. Ezzel nem lehet másként szembeszállni, csak Isten igéjével. El kell magyarázni mindent a gyerekeknek, meg kell tanítani őket arra, hogy mi a helyes és mi nem. A Bibliában azt olvassuk, hogy a prófétákat és egyeseket látónak hívtak, mert volt egy kapott tudásuk, adottságuk. Ilyen ma is van. Amikor Isten a föld művelését Ádámra és Évára bízta, jött az ördög, és rátette a kezét. Ugyanezt csinálja most is: az ördög minden tehetségre, talentumra megpróbálja rátenni a kezét. Nekünk azért kell Istenhez vezetni az embereket, hogy mindaz, ami nem tőle van, lelisztuljon, lehulljon, és csak az maradjon meg, ami hozzá tartozik, és így menjenek tovább a dolgok.

B. A.: *Könnyen átmegy ez az üzenet az emberek felé?*

M. A.: Nem, nem könnyen. Viszont Isten megértetett velem az utóbbi időben egy nagyon fontos dolgot a szabad akaratról. Isten megváltott bennünket, akaratom ellenére, mert a megváltást elkészítette. De üdvözíteni nem fog akaratom ellenére. Tehát ha nem akarom, akkor nem fogja „rám erőltetni” magát. Azt mondja Isten az embernek: „Eléd tártam a jót és a rosszat, a halált és az életet. Válaszd az életet!” Amikor Izrael fiai az ígéret földjéhez érnek, Mózes elmondta velük egy áldást és egy átkot: ha az Úrral maradnak, akkor az áldás következik, ha elfordulnak az Úrtól, akkor az átok következik. Ezt el szoktam mondani, de van, aki csak évek múltán jön vissza, mert ez addigra épül be neki.

B. A.: *Ha már az „évek múltán” szóba került: egy éve van koronavírus-járvány Magyarországon. Milyen tervei vannak a pandémia utánra?*

M. A.: A lemondott meghívásokat fogom pótolni. Most nincsenek rendezvények, ennél fogva szabadok a hétvégéink is, amit a feleségem nagyon szeret. Négy gyermeket nevelünk, van mit csinálnunk, nem beszélve a cigánymisszióról. A felzárkóztatás témája az utóbbi időben egyre több odafigyelést igényel részemről, hivatásszerűen is.

Úgy látom egyébként, hogy a pandémia alatt Isten adott nekünk gondolkodási időt, lehetőséget, hogy megtudjuk, miért van erre szükség. Ha újra indul az evangelizáció, mi is újra fogunk táborokat szervezni. Ezek nyelvi táborok, hiszen feleségem angoltanár, de bibliai történeteken keresztül segítünk a gyerekeknek. Volt, hogy ötven-hatvan fiatal tért meg vagy újíttotta meg szövetségét Krisztussal a táborban, sőt skót keresztények és egy kínai gyülekezet is csatlakozott már hozzánk. Amikor a vírus után visszatérünk a rendes kerékvágásba, akkor ezzel fogunk foglalkozni. A családdal töltött idő azonban pótolhatatlan. Legnagyobb gyermekünk tizenöt éves, most gimnazista, a legkisebb pedig öt és fél. Van még egy tizenegy éves meg egy kilencéves. Azt hiszem, hogy mind olyan korban vannak, amikor még erősen szükségük van ránk, jobban, mint mondjuk tíz év múlva.

B. A.: *Említette a határon túli létet. Mit jelent önnek a keresztény és magyar identitás?*

M. A.: Azt hiszem, kicsit mást, mint anyaországának lenni. Partiumi születésű ember vagyok, 2006-ban, amikor idejöttem Bódvaszilásra lelkésznek, megnéztem a vidékre vonatkozó KSH-adatokat a vallásgyakorlásról, valamint a 2004. december 5-i szavazás eredményét. Meg voltam döbbenve azon, hogy miként álltak az emberek a határon túli magyarok és a felekezeti identitás kérdéséhez. Egy határon túli magyar számára a vallás és az identitás együtt jár, úgy voltam magyar, mint keresztény. Itt, Magyarországon nem kellett magyarnak „lenni”, mert mindenki az. Úgyhogy itt komolyabban oda kell figyelnem arra, hogy a keresztény értékek erősebben jelen legyenek a nemzeti identitásban is.

B. A.: *A cigány és a magyar identitás között milyen különbséget lát?*

M. A.: A keresztény, református magyar és cigány identitásnak egyaránt Krisztus-központúnak kell lennie, ez az alapja. Kell továbbá szeretet és elfogadás, de kell a felépítés, azaz a másik segítése is, a megtérés és az akarás pedig olyan folyamatok az életben, amelyek nélkül nem lehet megállni, mert elvisz a szél. ■

„Király Krisztusunk a halálnak erejét legyőzte”

A húsvéti ünnepkör evangélikusaink körében

→ VERES EMESE-GYÖNGYVÉR

Leginkább a református Doktorok Kollégiumán belül működő vallási-néprajzi szekció tevékenységének köszönhetően a néprajztudomány a különböző történeti dokumentumok felé fordult, és ezáltal új utakat nyitott egy-egy szokás több évszázados változás-vizsgálatának lehetséges feltárásához. A források közül kiemelhetjük az anyakönyveket, amelyeket az elmúlt évszázadok során nem csak keresztelesek, esketések és temetések bejegyzésére használtak, vagy a különböző vizitációs és presbitériumi jegyzőkönyveket, amelyek különböző szokások tárházai és egy változásvizsgálat kiemelkedő forrásai.

Ezeknek a feldolgozása során a korábbi leíró néprajztudománynak változtatnia kell szemléletén, hiszen a korábbi években leginkább a falusi közösségek világi szokásait írták le, sokszor teljes mértékben figyelmen kívül hagyva a felekezeti sajátosságokat és az egyházi összefüggéseket.

Kutatási területem az evangélikusok néprajza, azon belül elsődlegesen a barcasági csángókkal foglalkozom. A fentiek tükrében igyekszem holisztikusan megragadni a témát. A pontos kép érdekében munkám általában három alapvető irányban valósul meg: a terepmunka, a közvetlen részvétel, illetve az írott források minél szélesebb skálán való begyűjtése módján. A történelmileg négynyelvű hazai evangélikusság köréből a továbbiakban a húsvéti ünnepkört illetően az anyag hatalmas mennyisége miatt csak kiragadni tudok példákat,

a hangsúlyt természetesen a barcasági csángók közelmúltbeli szokásaira helyezve.

A nagyhét első napja virágvasárnap, és „a braszómegyei evangélikusok virágvasárnapjának jelentőségét emeli az az egyházi szép szokás, hogy a böjti időszakban az ifjaknak mintegy 6 hétig tartó vallás tanítása e napon megtartandó nyilvános vizsgáztatással fejeződik be. E nap tehát az egyházi esztendő egyik legfontosabb vasárnapja, a mikor még a legnagyobb ünnepnapokon sem tapasztalható nagy számmal jelennek meg a hívek a confirmandusok által virággal feldíszített templomokban a feleletek meghallgatására” – olvashatjuk a *Hétfalu* című újság egyik 1907-es számában.

Az erdélyi szász evangélikusok szintén ezen a napon tartják a konfirmációs istentiszteletet, de több református gyülekezet hasonló gyakorlatáról is tudunk, így kijelenthetjük, hogy erdélyi sajátosságról beszélhetünk.

Mint a legtöbb jeles naphoz, az emberi élet fordulóihoz, így a keresztlőhöz, lakodalomhoz és temetéshez is több hiedelem tartozik. Valamennyiben megtalálhatók a különböző előjelek, jóslások, tilalmak, átkok stb. A konfirmáció mentes mindezekről. Mivel egy kimondottan egyházi, protestáns szertartásról van szó, nem őrizhetett meg és építhetett magába korábbi nem keresztény szokásokat és hiedelmeket. Egyet azonban mégiscsak sikerült gyűjteni Hétfaluban: ha az úrvacsora vételénél az ostyá felragad a szájpaddásra, vagy az

→ *Veres Emese-Gyöngyvér* (1966): erdélyi magyar néprajzkutató, újságíró. Szakterülete a magyarság néprajza, különös tekintettel az emberi életfordulóira, a jeles napokra az evangélikus gyülekezetekben és a barcasági csángók világi és egyházi szokásaira; az első világháború a frontron és a hátszágban; vallás és egyház, hitélet és történelem. Legutóbbi kötete *Ma leszek először házádban vendéged – Felnőtté válás a barcasági csángóknál* (Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút – Barca, Budapest, 2014) címmel jelent meg.

illető megtikkad a bortól, akkor bűnös volt. Erre nagyon sokan kínosan ügyelnek. Ez a hiedelem nem kimondottan a konfirmációhoz kötődik, de általában a konfirmandusoknak már átadják ezt a tudást, tehát a legtöbben első úrvacsorájukat már ebben a tudatban veszik magukhoz.

Időjárásjóslás azonban virágvasárnaphoz is kapcsolódik. Azt mondják, ha aznap rossz az idő, akkor húsvétkor jó lesz.

A következő ünnephez, zöldcsütörtökhöz különösebb szokások nem fűződnek, ha csak azt nem tekintjük, hogy nevének megfelelően többen zöld főzelékeket fogyasztanak aznap, de ezt többnyire egyéni szokásnak tekinthetjük, közösségi nyomát nem találtam. Éppen ezért egy néprajzkutató számára igazi csemege, ha megfigyelheti egy szokás létrejöttét és későbbi alakulását. Körülbelül tizenöt éve a csillaghegy-békásmegyeri gyülekezet néhány tagjához hasonlóan én sem tudtam, hogy nem egy szokványos vespera részese leszek. Az istentisztelet kezdetén csupasz volt a templom oltára. Aztán sorra „megterítették” a gyülekezet tagjai. Helyére került a terítő (vagy ezúttal a vacsora abrosza?), a Biblia, a gyertyatartók, majd az úrvacsora kellékei. Mint később kiderült, ez alkalommal a bibliai hagyománynak megfelelően az úrvacsora kenyere kovásztalan volt: ostya helyett pászka. Az istentisztelet végeztével „eltűntek” a kellékek az oltárról, csak a két gyertyatartó maradt, keresztbe fektetve. Ott állt az oltár ismét csupaszon, megfosztottan. Mint kiderült, ennek a gyakorlatnak volt már előzménye más gyülekezetben is, ám Békásmegyeren ez egy hagyomány kezdetét jelentette, gazdagítva evangélikus gyakorlatunkat.

Ha megnézzük az egyházi levéltárak iratanyagát, kiderül belőle, hogy egy-egy gyülekezeti szokás helyi kezdeményezések nyomán jött létre. Néha meg is erősítették és jegyzőkönyvbe is vették a presbiteri ülésen. A ma évszázadosnak tűnő hagyományokról kiderülhet tehát, hogy alig egy-két emberöltővel előttünk keletkeztek: a közösség elfogadta őket, alakított rajtuk, néhol még legendát is körített hozzájuk. Tehát egyházi szokásaink alakulása semmiben sem különbözik a néphagyomá-

nyokétól, ezzel is aláhúзва azt a tényt, hogy egy faluban nem léteznek *csak* népszokások vagy *csak* egyházi szolgálatok. A kettő szorosan összefügg egymással, és kölcsönhatások eredményeként alakult: az egyház ugyanúgy beleszólt a falu életébe, ahogyan a gyülekezeti tagok is alakították – vagy alakítják ma is – az egyházi szertartások menetét.

Nagypénteken még mindig igen sok gyülekezetben szokás a passió éneklése, bár volt olyan is – például 1792-ben –, hogy több lelkész is felháborodott azon, hogy a nagypénteki passió éneklésének elhagyására szólították fel őket. Ezt Balogh Mihály surdi lelkésztől tudjuk, aki szolgatársainak címzett levelében ezt írta: „...a szokásban levő Pássióbéli éneklés abrogáltassék mindenütt az eklésiákban ‘s helyében substituáltassanak a gyönyörűséges nagyheti énekek.”

▲ Palmesei, 15. század (festett fa, 156,2 × 60,3 × 138,4 cm, Metropolitan Museum, New York)

▶ R-iniciálé a feltámadás jelenetével, 13. század vége (miniatúra, 10,4 x 11,1 cm, Metropolitan Museum, New York)

1792. május 28-án azonban a szentlőrinci Nagy István lelkész a „Tekéntetes consilianus Ur nikem nagy érdemü Fo Inspector Uram” számára küldött egy levelet a következőkkel: „A mi a’ Passionak szokott el-éneklésének el-hagyása eránt való említett Currentemet illeti, ez előttem valóban egy igen idegen és meg foghatatlan dolog. Soha még tsak nem is álmodtam arról hogy valaha is a’ Passionak szokott el-éneklése a’ Gyülekezetekben el-töröltessék, bizony annál inkább arra a’ helytelenségre nem fakadtam hogy én legyek annak el-rontásának kezdője.” Mivel – mint írja – „már meg-öszültem, de Istené a ditsősség, illy helyelen dolgokra való vete-medéstől az Urnak keze megőrizze”, a továbbiakban közli, hogy „a Gyülekezetekben a’ régen bevett Szokás Szerint a’ Pásiót mind Virágvasárnapján, ‘s mind Nagy Pénteken elénekeltettem. Hát azt tiltanám é én meg más Gyülekezetekben a’ mit magam minden búzgósággal tselekszem és a’ ki ezt

a’ hasznos és épületes Szokást fent tartani jónak áltok lenni.” Hogy Nagy István tettének lett-e bárminemű következménye, arról nem találtam iratot a levéltárban, de elképzelhető, hogy több adat akadna a gyülekezetben erre vonatkozóan. Természetesen ez további kutatási szempontokat is felvet, nevezetesen, hogy mi okból próbálták megszüntetni a passió éneklését, illetve hogy mindez a következő években gyakorlattá vált-e Tolna-Baranyában.

A nap megszentelése sem volt mindenütt egyértelmű. A barcasági gyülekezetekben a nagypénteki hagyomány csak 1888-ra nyúlik vissza. A canonica visitatio után Czékus István püspök elrendelte, „hogy a Nagypéntek szent ünnepét, mely egy egyházban sem tartatott meg eddig kellő ünnepélyességgel: miután az ev. egyházunk legnagyobb ünnepe, mennyiben Krisztus megváltó-halálát állítja szemünk elé és az örök kárhozottól való váltságunk

főzálaga, mindenütt sátoros ünnep módjára ünnepeleljék s köznapi munkák végzésével azt meg ne szentségtelenítsék”.

Az ünnep mindenképp dologtíltó napnak számított azon a vidéken, mondták többen is: „Ha lehetett, apám még a lovakat sem fogta be.” „Volt egy szomszédasszonyunk, aki azt mondta, hogy nagypénteken s más pénteken is, nem szabad sütni, nem szabad mosni. Szóval az mindig tartotta, azt mondta, hogy az bűn. Böjtölt is.”

A megkérdezettek közül mindenki számára kötelező az úrvacsoravétel és a böjtölés. „Böjtölni kell s imádkozni, s venni úrvacsorát. Ez a legfontosabb. [...] Egy téát s délre is valami zsír nélküli ételt.” „Nagypénteken, aki akar, böjtöl. S mentünk templomba es. Ién úgy szoktam, nem ettem semmit. Nem es ittam. Az vót a böjt. Mert én vótam magyar foglyokkal Oroszországba, ott eldicsekedték, hogy anyám ilyen diós laskát csinált, megcukrozta, úgy biévágtuk, böjtöltünk. Az a böjt, amikor nem eszik, s nem iszik, mert az Úr Jézus harminc nap nem evett semmit. Akkor az ember egy nap meg tudja állani, hogy ne egyék s ne igyék semmit.” „Úrvacsorát veszünk. Az öregek veszik és a betegek. És mi, akik nem tudunk elmenni, elhívjuk a tiszteletes urat és itthon veszünk. [...] Az asszonyok feketében mennek. Gyász. Fekete kendővel mennek az asszonyok a templomba nagypénteken. [...] Akkor ünnep és nem csinálunk semmit. Elévesszük az énekeskönyvet, elévesszük a bibliát s olvasunk belőle.”

A Barcaságon egyébként ezen a napon festették a tojást, mert így nem bűdösödött meg. A tojásírás szokását Orbán Balázs is kiemelte *A Székelyföld leírása* című munkájában, és elmondhatjuk, hogy ma ismét reneszánszát éli a gyakorlat. Tavalyelőtt még megtarthatták a tojásírók éjszakáját is a helyiek körében, és örvendetes az a tény is, hogy a hétfalusi minták iránt a Kárpát-medence több tájegységéről is érdeklődnek.

A húsvéti ünnephez tartozó szokások és hiedelmek sorából még két különlegesebb gyakorlatot emelnék ki. Az egyik eltűnt már, a másik még mindig látványosság.

„Hétfaluban – s annak is meghatározhatatlanul két-három községében – van egy ősrégi húsvéti szokás, az ú.n. kukázás. Ez röviden abból áll, hogy a községnek néhány züllött legénye felöltözik férfi és női öltözetbe, arcukra maszkot raknak, s karonfogva végig sétálnak az utcán, bemennek minden házba s pálinkát és tojást kérnek a ház gazdájától, mikor aztán kissé becsipnek, megállnak az utcákon s nagy néptömeg s csődület jelenlétében a legocsmányabb közszemérem elleni kihágásokat követik el, valósággal lelke mélyéig megbotránkoztatva a járókelőket. Ez az ú.n. húsvéti kukázás, mely mindig és kizárólag húsvét második napján elevenedik fel, már jó előre rettegésben tartva az ünneplő nép miveltebb elemeit. Már kora reggel száll a hír szájról-szájra: járnak a kukák. S tényleg, mint valami rossz szellemek, hol itt, hol amott bukkannak fel. Hol egy kapuból rohannak ki, hol egy kerten átugorva hirtelen az ember előtt teremnek, s valami undorító cselekedet elkövetése után – tova száguldanak. Ha ilyenkor kimegy az utcára az ember szemlét tartani, csodálkozva látja, hogy minden kapuban ketten, hárman állanak, gyerekek futkosnak, kiabálnak s olyan a képe a község fő és mellékutcáinak, mint mikor a szomszéd községben nagy tűz van, – holott a kukák jártak az utcán. E sorok írója ép húsvét 2-ik ünnepén egy hivatalos ügyben ment az utcán végig. Türkös község »Malom« utcája szögleténél valami óriási lármát hall s gyermekek, ifjak és öregek rohantak arra felé. Egy kis leány kiáltja feléje: itt vannak a kukák! Mindig kíváncsi voltam a kukákra s amint az utcába bepillantok, látok egy cigány kisasszonynak felöltözött alakot, napernyőt tartva a kezében és egy eltorzított férfi személyt, aki átölelve a kisasszonyt, tántorogva bög óriási embersokaság hahótájától és gyermekek nevetésétől kísérve. Ez a két személy azután minden elgondolható emberi ocsmányság és papirosra le nem írható disznóságok elkövetésével mulattatta a húsvéti szent ünnep dicsőségére reggel 8 órakor a nagy, a tengersok publikumot. S míg ez történt az egyik utcában, addig egy másikban ugyancsak magáról megfigyelt 2–3 siheder legény félig meztelenül, félig pedig harangokkal felékesítve s az emberi rejtett

testi szervek óriási mértékű utánzásával s azoknak mutogatásával gyönyörködtette a gyermekeknek kíváncsi és nagyokat mulató csoportjait. Teljes undorodással siettem, hogy figyelmét felhívjam az illetékes tényezőknél. S dacára annak, hogy ez a megbotránkoztató kukázás már évek óta szokásban van, s annak kiirtására csak egyedül a templom szószékek erős és ostorozó prédikációi vétettek eddig igénybe, mégis a hatósági ellenőrzésnek, ami a legfontosabb kellene hogy legyen, absolute semmi nyomát nem láttuk és nem látjuk.”

A fenti sorokat az egykori bácsfalusi lelkész, Kiss Béla írta 1914-ben. Minden bizonnyal nem volt arról tudomása, hogy már 1818-ban egyházi statútum követelte, hogy „az elavult szokások, melyek a jobb időszellemmel ellenkeznek, vagy épen kicsapongásokkal vagynak öszszekötve, 's feslettségekre adnak alkalmat, u.m. karácsonban a' Herodesjáték, húsvétban a' feresztés 's tikmonyázás (mongyolózás) 's ezekhez hasonlók mindenütt komolyan tiltassanak meg.” Ez természetesen nem sikerült. „A keresleánnyal való járás már kezd divatból kimenni s még csak Türkössön és Pürkerezzen tartja magát” – írta Orbán Balázs 1873-ban, azonban – mint olvashattuk – Kiss Béla pár évtizeddel később még mindig tiltakozott ellene. A szokás 1958-ban szűnt meg végleg, bár a rendszerváltás után történt némi kísérlet a felújítására. Ahogy a hétfalusiak mesélték: „Jártak a fiúk lóháton, és akkor mentek bé az udvarokba, pénzt adtak, tojást, ez volt a szokás.” „Jártak a maszkások. Még a kamarából a szalonnát is ellopták. Szóval tartották a családot, s ketten-hárman mentek s a kamarából elvitték. Elvitték a kicsi kaput a sarkából. Vagy elvitték az ekét vagy valamit.”

A menet elengedhetetlen kelléke volt a „keres kurváknak” nevezett, kerékre szerelt bábupár, amelyet egy szekér vontatott. Bálint András helytörténész szerint ez „egyben intó figyelmeztetés az ifjúság számára, hogy rossz magaviseletével nehogy a falu szájára kerüljön, mert a hírük úgy körbeszalad, mint amilyen gyorsan forog a kerék”. Egyébként ez a bábupár Apácán a farsangtemetés kelléke.

Az 1921-ben fiatalon elhunyt egykori bácsfalusi lelkész akár meg is érthette volna az utolsó maszkás locsolást Hétfaluban. Talán születtek volna tollából másfajta leírások is, talán jólesően nyugtázta volna, hogy szeretett csángó népe számos eltvelyedése ellenére sem kárhozott el, nem fordult el evangélikus egyházától. Hiszen – ahogy a kilencvenhárom éves tatrangi Barkó István mondta – „úrvacsorát venni húsvétba, templomba járni, ez volt az embereknek a kötelességik”. A tömérdék locsolóvers között Kiss Béla ma is hallana olyanokat, amelyek miatt csendőrért, netán erénycőszért kiáltana, de hallana az ünnephez méltókat is:

„Misét keseredett Sionnak leánya,
Tedd le bánatidot Krisztusnak mátkájo,
Forduljon öröme szívednek bánatja,
Ne nyomjon el téged siralomnak hobja,
Merre mondom ámen.”

Vagy:

„Fénylik a fényes nap
Szép fényességgel,
Mert király Krisztusunk
A halálnak erejét legyőzte.

Mély börtönnek ajtaját betörte,
Ez vette le rólunk
Fertelmes bűnünköt,
Ez adta fel reánk
Fényes köntösünköt. Ámen.”

Vagy akár ez is:

„Feltámadt a Krisztus,
Az áldott Úr Jézus,
Meggyőzte a halált,
Es életet talált
Nekünk, híveiknek,
A mi Istenünknek
Nagy hálákot aggyunk...
Mongya minden ember: ámmen!”

A másik szokás, amelyet mindenképp szeretnék kiemelni, az a kakaslövés, illetve kakasütés. Apácán, de a Szeben megyei Oltszakadátón is a néphagyomány szerint büntetésből lövik a kakast. Ugyanis a törökidulások idején a várfalra felröppenő kakas elárulta a rejtőzködő apácaikat, és ezért minden évben bűnhődnie kell egy állatnak. Az oltszakadátiak a tatárjárás idejére teszik a hasonló történet idejét.

A szokás eredete természetesen vitatott. A legújabb kutatások szerint forrása egy brassói száz diákjáték, de a *Magyarország zenetörténetében* azt is olvashatjuk, hogy diákok kórusa énekelt Szent Gál napján a kakasjátékban, amely országos jellegű hagyomány volt a 17. században. Továbbá azt is, hogy Brassóban a diákok a *Surrexit Christus hodie* dallamával vonultak ki húsvéthétfőn a városon keresztül a kakaslövés-ünnepélyükre. Ugyancsak érdekes a besztercei jegyzőkönyv 1637. március 28-ai rendelkezése, amely megtiltja a felnőtt legények úgynevezett kakasjátékát, de a diákoknak továbbra is engedélyezi. Ám a még ma is élő hagyomány lényegén ez mit sem változtat. A tizenkét-tizenhárom éves gyerekek változatlan lelkesedéssel tanulják szerepeiket, és gyakorolják a célba lövés fájás puskájukkal. A falu számára sem pusztán egy gyermeki színdarabról van szó. Talán példázza ezt a következő „kakasosnóta” is:

„Fel, fel, vitézek, a csatára,
Világszabadság oltalmára,
Mennydörög az ágyú, csattog a kard,
Ez lelkesíti csatára, csatára a magyart.
Néz le Árpád az égből,
Könnycsepp hull a szeméből,
A földre lekiáltja:
Büszke vagyok hozzátok, hozzátok.”

Ilyen és hasonló nótákat énekel a falu apraja-nagya, amíg a legényeket és „vitézőket” kíséri az ítélet színhelyére. Attól a háztól, amelyben a gyerekek megtanulták a különböző verseket, az első legények a „mondikájukat”, elindult a menet. Elő ment a rezesbanda, utána mentek a konfirmáló

leányok, majd a konfirmáló legények és végül maguk a „vitézők” az első legények vezénylete alatt. Végigmennek az egész falun. Közben a menet a falu minden jelentős épületénél megáll. A templomnál felcsendül az evangélikus himnusz, az *Erős vár a mi Istenünk*, az iskola előtt a *Kossuth Lajos azt üzenete*. Az idősebbek ma már nevetve mesélik, hogy ezt biza még a legsötétebb proletárdiktatúra idején sem hagyták ki. Mondták, hogy ha kellett, még a csendőrt is lefizették, de a kakaslövés nem maradhatott el. A rendszerváltásig a rendőrség előtt is megálltak, s elénekelték hol az *Internacionálét*, hol az éppen aktuális himnuszt, hiszen azokban az időkben is a rendőrség engedélye kellett, hogy megtarthassák a szokást.

A menet a Hegyparraga nevezetű domb felé igyekszik, ahol a legények újra meg újra megállapítják a kakas bűnösségét, és elítélik. Egy legény elbúcsúztatja, majd előáll a cigány pap, s tréfás szónoklatával végképp elsíratja a szegény jószágot. Ezek után kezdetét veszi a versenylövés, míg valaki eltalálja a kakas szívét, azaz ma a festett céltábla közepét. Mialatt a nagyobb gyerekek a kakast lövik, a kisebbek a hegyoldalban tojást gurítanak. Egy befejező induló után mindenki felkerekedik, és visszatér a faluba, hogy méltó tort rendezzenek a lelőtt kakasnak. Az esti vacsoránál a győztest illeti a főhely, és övé a kakas combja, szíve és mája.

Természetesen a szokás nem ilyen egyszerű, az előadást megelőzi a betanulás. A farsang végeztével kiosztják a szerepeket, kiválasztják a kakasos házat, s elkezdődnek a próbák. Ezalatt van szervezett pánkó- (fánk-) és törökbúzaevés is, úgynevezett kakasosest, s annak ellenére, hogy ma festett céltáblára lőnek (valamikor élő kakast tűztek vasvillára, ám ezt a 20. század fordulóján a helyi lelkész betiltotta, de talán még korábban a száz püspök is), a rituális kakasvásárlás a farsangtemetés alkalmával sem maradhat el.

Oltszakadátón szintén húsvét másodnapján tartják a kakasütést. Miután az istentiszteletről hazaérve az emberek megebédeltek, összegyűlnek a templom előtti főtéren. A zenészek muzsikálnak, a legények, a lányok és a fiatalabb házások vise-

letben táncolnak. Ha már a gyülekezet lelkésze is megérkezett a főtérre, a legények apja leállítja a táncot. Egy nagy- és egy kispolgár kapja az ütőrúdat, az öreg legény, azaz a legények vezetője veszi a kakast, majd elindulnak a Sás nevű terület felé. Miután kiértek a Sásba, a legények apja kijelöli a tánc helyét, és az öreg legénnyel megegyezett helyen kiköti a kakast egy földbe vert karóhoz. Ezt követően a legények folyamatosan hergelik a kakast az ütőrúddal. Utolsóként az öreglegénynek kell megütnie a kakast, majd el kell szaladnia a kakastól kb. négyszáz-négyszázötven méter távolságra. Úgy kell szaladnia, hogy a legények, akik közben táncolnak, utol ne érijék és meg ne fogják. Ha mégis megfognák, akkor leváltják tisztségéből, és bort kell fizetni a győztesnek. Miközben a legények kergetik az öreglegényt, a legények apja levágja a kakast. Az öreglegényt vagy a győztest vállukra véve, a menet énekelve visszatér a templom előtti főtérre, majd mindenki istentiszteletre megy. Az ünnepség este folytatódik, amikor elfogyasztják a megfőzött kakast, és megülik a torát is, azaz jót mulatnak.

Hasonló szokást egyébként az erdélyi szászok több helyen is gyakoroltak addig, amíg léteztek népes közösségek. E szokás változatait a mai Magyarország területén is megfigyelhették a kutatók, de többnyire lakodalmi rítusok egy-egy elemeként.

A sátoros ünnepek még a 19. században is gyakorta három napon át tartottak istentisztelettel és mulatsággal egybekötve. Ugyan már Mária Terézia is tiltani próbálta az ünnepek harmadnapjának megülését éppen a féktelenségek miatt, több évtizeddel később újból és újból olvashatunk a rendelkezésekről. Például Kalaznón Kiss János (1770–1846) püspök meghagyta, hogy a „Sátoros Innepeknek 3ad Napja ezután ne innepeltessék”. Ezt az 1860-as évek vizitációinak alkalmával is megismételték. Varsádon a szombatdelestelek ünneplését is tiltották, Egyházaskozáron pedig először 1820-ban, majd később újra előírták, hogy „ne engedjék a harangozást, akármely unszolásra vagy fenyegetésre sem ezen napokon”, azaz az ünnepek harmadnapján és szombatonként.

A 21. században a néprajzkutatók újabb szokások kialakulását aligha figyelhetik meg, ám az egykori locsolóversek mintájára igen gazdag szövegfolklor gyűjthető, amely éppen a modern technika révén (mobiltelefon, számítógép) terjed, sőt olyan aktuális helyzetekre is reagál, mint a jelenlegi járvány. Befejezésként álljon itt a virtuális tér egyik tavalyi kétsorosra:

„Védőmaszkban jár a nyuszi,
Locsolásért jár a puszi!”

BIBLIOGRÁFIA

- BÁLINT András 2020. *A barcasági csángó-magyarok*. Disz Tipó Kft., Négyfalu.
- KOLUMBÁN Lajos 1903. *A hétfalusi csángók a múltban és jelenben*. Brassó.
- ORBÁN Balázs 1991. *A Székelyföld leírása*. 6. köt. Európai Idő Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- SERES András 1984. *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion Kiadó, Bukarest.

- VERES Emese-Gyöngyvér 2014. *Ma leszek először házában vendég. Felnőtté válás a barcasági csángóknál*. Barca Kiadó – Cédrus Alapítvány, Budapest.
- VERES Emese-Gyöngyvér 2002. *Gergely napjától Péter-Pálíg: ünnepek és jeles napok a barcasági csángóknál*. Hétfalusi Magyar Művelődési Társaság, Hétfalu.

▲ A megfeszített Krisztus, 1150–1200 k. (festett fa, 266,4 x 207,6 cm, Metropolitan Museum, New York)

Lakóteleptől lakótelepig Jézussal

→ ITTÉS SZILVIA

KAMARÁS István OJD: *Karácsonyi zengedelem. Szent Ferenc Szegényei Alapítvány – Szent Gellért Kiadó és Nyomda, Budapest, 2020.*

Végül is csak egész kis ellenállást kellett legyőznöm magamban, hogy azon a harminckét fokok augusztusi napon kezembe vegyem az adventi hangulatot idéző könyvecskét. Azonban a korán sötétedő délutánokba illő karácsonyi égősor abszurditása hamar elillant. A mű pillanatok alatt beszippantott, és hozta a jól megírt szövegek velejáróját: mindegy, hány fok van „odakint”, már csak az „idebent” számít. De mi is van „idebent” túl azon az evidens karácsonyi humoron, hogy várhatóan az eredeti történet új színtereken fog játszódni?

Még mielőtt fellapoznánk a könyvet, gyorsan hadd szabaduljak meg a kötettel kapcsolatos két apró kritikától, hiszen kritika nélkül nincs komoly recenzió. Nincs érdemi jelentősége, mégis a lelkes olvasó túréshatárán éppen egy kicsit túllép a sajtóhibák száma, és mint ismert, a hibák megakasztják a befogadás élvezetét. Hasonlóan megakasztó a borítón a cím betűtípusa: többszöri tesztelés után ki merem jelenteni, hogy első olvasásra csak kaligrafikus kreativitással és legfeljebb plusz feles gyengyelátással fogadható be a cím.

Mit kapunk hát, amikor gyanútlanul nekiálunk a szerző unokái által illusztrált, kellemesen tördelt, nagybetűs zsebkönyvnek, ahol a belső címlapon máris egy szépséges rénszarvas szegődik mellénk? Az esetleges naivitásunk nagyjából eddig a belső oldalig tart, hiszen egyrészt a rénszarvas

aszimmetrikus, agancsai kuszák. Másrészt ott van feketén-fehéren, hogy a történetek „nagyobbcskáknek” szólnak. Harmadrészt a Szent Gellért Kiadó és Nyomda mellett ott áll egy másik hivatalos név is: Szent Ferenc Szegényei Alapítvány. Ez a három így együtt már

világossá teszi, hogy hiába a kedves rajzok, hiába karácsony, a könyv témája felnőtt tartalom. Annak a meghatározása is szép feladat lenne persze, hogy hány karikás is, hiszen ez máris némi gondolkodnivalót ad arról, hogy hány éves kortól érdemes a gyerekeket ezzel a tartalommal megismertetni. A felnőtt tartalom előtt azonban még egy kitérő az illusztrációkhoz: a rendkívül profi rajzok – köztük a gyakran meghökkentő témájú iniciálék (van köztük gépfegyver, lakótelepi házsor, kevés ruhás hölgy és lakásalaprajz) minden cukiságukkal együtt szintén egyértelműsítik, hogy a kisded Jézus és a róla szóló betlehemesek igencsak komoly téma.

Mit is kapunk hát a részben már megjelent, részben új történetekből? Ahogy azt már megszoktuk Kamarás István történeteiben, kapunk egy jó adag teológiát és bibliaismeretet. A betlehemi téma adja magát, jó apropó, hogy körbejárja néhány pásztor, iskolás, unoka, szülő, hogy mi is van pontosan a bibliai szövegben erről a különleges születésről.

→ *Ittész Szilvia* (1967): a szerző író és angoltanár a pilisi Gubányi Károly Általános Iskolában. Legutóbbi kötete *Tanárnő, kérem!* (Luther Kiadó – Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 2019) címmel jelent meg.

Például a háromkirályok – akik nélkül Kamarásnál sincs karácsony – melyik evangéliumban bukkan fel? A József Attila-félében? Emellett azonban előkerülnek kevésbé szokványos témák is a megszokott keresztény témakörön kívül, például hogy szabad-e egy igaz muszlimnak angyali zenét hallgatni, mit mond erről a Korán, és hogyan alakulnak az erről szóló generációs viták. Ez a konkrét kérdéskör akkor kerül előtérbe, amikor az intenzív rakétatevékenység miatt a Mozartot és Bachot éneklő angyali kar tagjai kénytelenek voltak elhagyni megszokott légi folyosóikat, és így jámbor palesztin pásztorok közé csöppentek.

A karácsonyi témából adódik a másik fő téma kör, ahol a bibliaismeret és a teológiai tudás kirajzolódik, ez pedig a gyerekek. Persze az világos – volt már eddig is –, hogy a szerző szíve a gyerekek felé húz, és egy OJD-től [*Ordo Jocularum Dei, azaz Isten bohócainak (nem hivatalos) rendje. – A szerk.*] ez talán el is várható. De itt többről van szó, mint a mosolygó vagy izguló gyerekkarcok kicsit talán közhelyes említése a karácsonyi témakörben úgy általában. Kamarás egyértelműen örömet leli a gyerekek megfigyelőképességében, nyitottságában, őszinteségében – ezt mint tanár is jó érzéssel olvastam ki a szövegekből –, de elénk tárja az ezekből adódó kellemetlenségeket is. A gyerek megfigyeli azt, amit mi, felnőttek nem feltétlenül szeretnénk, ha látszódná. A gyerek nyitott olyanok felé, akiket mi már nem veszünk észre. És a gyerek őszintén véleményt alkot, legfeljebb megtanulja nem elmondani. Ezek azok a tulajdonságok, amelyekben a történetek írója, Isten bohóca örömet leli, és amelyeket az olvasó elé tár: figyelj oda, kedves olvasó, a gyermekre, sokat lehet tőle tanulni! Nem véletlenül mondja Jézus, hogy engedjük hozzá jönni őket.

Ez azonban csak az egyik oldal. A szocializmusból itt maradt lakótelepek, az új, őrzött-védett lakóparkok, a kis falvak szegregált iskolái, a hittanórák és a karácsonyi műsorok gyerekei nemcsak aranyosak, hanem valódiak is. Vagyis hiúk, önzők, ajándékközpontúak, tiszteletlenek stb., akik igencsak megnehezítik szüleik és tanáraik életét azzal, hogy nem akarnak segíteni otthon,

veszekednek, nem akarnak szépen köszönni, és maguknak akarják a legszebb ajándékot. Kamarás róluk is szeretettel beszél, rájuk is kíváncsi, sőt az embernek az a gyanúja támad, hogy valami egyéb szándék is áll mögött. Hogy amikor Jézus bekopog hozzájuk, akkor valójában esetleg hozzánk, felnőttekhez kopog be. Hiszen tudjuk és tapasztaljuk, hogy a pozitív gyermeki tulajdonságok, mint a megfigyelőképesség, a nyitottság és az őszinteség felnőttkorra sajnos könnyen eltűnnek. De az önzőség, az énközpontúság, a mások magára hagyása, a mások szükségletei iránti vakság, a világgal szembeni felelőtlenesség – ezek a nem annyira pozitív gyerekvonások – viszont könnyen megmaradnak, sőt. Mi ez a felnőtt betlehemes műfaj hát? Valamiféle tükör esetleg?

A biblikus teológus mellett jól felismerhetően jelen van a történetekben az egyházzociológus és egyháztörténész is, és kapjuk is az információt rendesen – új egyházakról, egyházi oktatásról, régiós egyházi jelenségekről. Mire is jó ez? Amikor valaki a tudását holmi karácsonyi történetekbe csomagolja, az elméletileg könnyen ellenszenvessé válhat, hiszen féltő, hogy a figyelem a karácsony eredeti szereplőjéről, Jézusról a nagy tudású szerző felé billen. Itt azonban nem erről van szó. A szociológus Isten bohóca tudása megmutatásával felnőtthez méltó megmérettetés elé állítja az olvasót. A gyakran arabos vagy egészen mai nevű szereplői történeteink keresztül megkísérli elénk állítani a nagyobb képet, megláttatni az összefüggéseket. Azt állítja ezzel, hogy az igazi felnőtt karácsonyhoz hozzátartozik, hogy hajlandó vagyok kitekinteni a saját környezetemből, hogy meglássam azt is, ami esetleg nem kedvemre való. Mi a helyzet máshol, mint ahol én vagyok (egy hátrányos helyzetű térségben, a nem keresztény közegben, egy szegregált településen, egy elidegenítő lakótelepen)? Mi volt korábban, régebben? Ha mindez nem érdekel, akkor nagy szükségem van arra, hogy Jézus fogja magát, és bekopogjon hozzám is, ahogyan megtette a történetben sok igazán rendes családdal. Ha pedig mindez érdekel, és felfogom, hogy vannak nálam szegényebbek, nálam védtelenebbek, nálam magá-

nyosabbak, nálam betegebbek, hát akkor is Jézus kell nekem. Hogy ne törjek össze mindennek a súlya alatt.

Nem akarom az Isten bohóca szerzőt piedesztálra emelni azzal, hogy mondjuk Assisi Ferenchez vagy Lutherhez hasonlítom, de azért eszembe jutottak szentségtörő és tabudöntögető hitelődjeink. És hát persze e történetekben most igazán nem is Kamarás tanár úrról van szó (vagy újíto hitelődjeinkről), hanem Jézusról. És a gyűjtemény azért szól a felnőtteknek, mert a felnőtteknek van szükségük Jézusra. És nekünk, felnőtteknek van szükségünk arra a jó adag szentségtörésre is, amellyel nyakon önt a szerző. Kényelmetlennek érezzük a nagyon rendes és egyházas szülők aggodalmát felnövő gyerekeik beszólogatásai miatt. Nem tudjuk eldönteni, hogy vicces-e, hogy a legtöbb humorista zsidó, ahogyan Jézus is az. Egy kicsit zavar, hogy a borsodi kis faluban éppen nem az egyházi iskolában helyettesít az égvilágon mindent az ott állomásozó, odaadó pap – és hasonlók. De a történetek folyamán végül megértjük, hogy Jézus kimondja a kimondhatatlant, de meg is vigasztal, és az eredmény végül a határtalan béke és nevetés a szívben.

Az elbeszélések finom humora amúgy is határtalan, ahogy azt már megszoktuk, és sok a meglepő, meghökkentő mondat, gyakran a gyerekek vagy a mellékszereplők szájából. Azonban a sok humor és kedvesség mellett érzek egyfajta szomorúságot és dühöt is. Ezeket az érzéseket gyakran feloldja a

humor, de éppen ettől jelenik meg a határtalanság mellett egyfajta, többek között a történetek sorrendje miatt is megjelenő mélység is. És ezért is szól felnőtteknek a könyvecske. Ha ezt a könyvet elolvasod, kedves felnőtt olvasó, nincs többé tudatlanság. Egy kicsit olyan, mint valami egyházi ellenzéki tényfeltáró cikksorozat, tele konkrétumokkal, olyanokkal, amelyeket sokan igyekszünk elfelejteni vagy nem észrevenni. Tények és statisztikák szegénységről, kirekesztettségről, menekülésről, otthontalanságról, amelyekbe belesétál Jézus, és víz – vagy legalábbis vinni szeretne – minket is.

Mint minden tisztességes gyűjteménynek, ennek az összeállításnak is van egy íve, de kérdés, hogy honnan hova vezet ez az ív. Két végén a lakótelepről indul és ott is végződik, de a két helyszín nagyon más. Az első történetben még megismerjük a lakókat, van nevük, és többen közülük be is engedik az ajtón csengető Jézust. A végén azonban már csak a reménytelen bolyongás marad a személytelen lakótelep-sivatagban. Ennek ellenére mégiscsak bizakodásra ad okot a könyvecske záródarabja, és ezzel az egész összeállítás alaphangja. Hiszen a lakótelep-rengetegben nem Jézus bolyong, hanem egy kis csapat Lükepásztorral és Középpásztorral, a szomorú bohóccal és tevőikkel, akik végül megtalálják a jászolt és vele együtt – a jászolt alatt – az elveszett origót, a világ közepét is.

Ha ez tényleg így történt, akkor tényleg bizakodhatunk. Az origó elveszett, de Jézusnál, Jézussal megtalálható. ■

A rockapostolok nyelvújítása

→ KAMARÁS ISTVÁN OJD

POVEDÁK Kinga: *Gitáros apostolok*. MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2019.

„Mi is valójában a keresztény könnyűzene? – teszi föl a kérdést Povedák Kinga, a Szegedi Tudományegyetem kultúrantropológusa, a *Rockapostolok* című doktori értekezés¹ szerzője. – Dicsőítő koncert, evangelizálás, liturgia, a fiatalok megérintése, Krisztus üzenete korszerű nyelven vagy éppen a sátántól eredő bűnös ösztönzene és a tradíciók lerombolása. Ez mind a keresztény könnyűzene lenne, legalábbis annak támogatói vagy ellenzői szerint” – olvashatjuk a vallásantropológus és etnomuzikológus könyvének bevezetőjében,² mely a téma sokszólamú (történelmi és politikai, néprajzi és kultúrantropológiai, etnomuzikológiai és zeneteológiai, liturgikai és vallástudományi) megközelítését ígéri.

A vallás- és zeneszociológiában is hiánypótló munka a keresztény könnyűzenét mint a kulturális (és benne a vallási) változásokra születő válaszreakciót vizsgálja, elsősorban részt vevő megfigyelőként, továbbá – ahogyan ő fogalmaz – „keresztény magánemberként, de nem-keresztény kutatóként”. A szerző – kutatói semlegességre törekedve – érzékelteti saját objektivitásának korlátait is, hiszen könyvét édesapjának, Szűcs Lászlónak, vagyis „Salinak”, a legendás gitáros apostolnak ajánlja.

A kutatás tárgyát Povedák Kinga úgy tekinti modernizációs jelenségnek, hogy azt – Paul M. Zulehnerrel egyetértve – nem szűkíti le elvilágiasodásra, hanem mint óhajtott fejleményt (a rahneri egyházaképp alapján) átmenetnek tekinti „a népegy-

házból egy olyan egyházbba, amelyet olyan emberek alkotnak, akik környezetüknek ellentmondva átküzdötték magukat egy személyesen világosan és visszaható módon felváltó hitválasztáshoz”.³ Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regényében

az Úristen a szenvedő ember kedvéért újra megtesztel, és önmagát ajándékozó áldozatot hoz: ráveszi magát, hogy egyik bajba jutott híve kedvéért megtanuljon Charlie Parkertől szaxofonozni, vagyis ebben a tekintetben is emberré szeretne válni, osztozni szeretne sorsunkban, kultúránkban. Ez a nagylelkű és áldozatos („a kedvetekért bármit megtanulok”) habitus jellemezte a könyvben megjelenített hazai gitáros apostolokat is, akik az afroamerikai gyökerű spirituálékkal és gospelekkel induló, majd „a Jóisten gitárosa” néven világhíressé vált francia jezsuita szerzetessel, Lucien Aimé Duvallal, valamint a nyomában az éneklő apácákkal, illetve Guido Haazen (1952-ben még latinul, de a baluba törzs zenei nyelvén megszólaló) *Missa Lubájával* vagy éppen az egyesült államokbeli keresztény Woodstockkal folytatódó történetnek lettek aktív részesei.

„A mi nyelvünkön szólnak hozzánk” és a „saját nyelvünkön szólhatunk” élménye anno tömegeket mozgósított: erősítette a vallásos identitást, rokonszenvenné, sőt „áramvonalassá” tette a bi-

→ Kamarás István OJD (1941): akadémiai doktor. Tankönyvei és tudományos művei mellett írt szociográfiákat, regényeket, meséket és utópiát, hangjátékokat. Legutóbbi kötete *Karácsonyi zengedelem* (Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 2020) címmel jelent meg.

zonytalanok, a peremhelyzetűek és a kívülálló számára az egyházat. Ebből a témakörből a kutatás gyűjtőpontjába kerül az emblematicusá vált *Missa Luba* árnyékában maradt, 1969-es változat, az immár a zsinat szellemében keletkezett *Missa Bantu* (amelynek zenei anyagát Bernard van den Boom atya állította össze bantu népzeneből); továbbá a világ legelső rockmiséje, az akkor tizenhat és fél éves Szilas Imrének a (*Missa Lubát* két évvel megelőző) *Húsvéti miséje*; végül Sillye Jenő, a hazai vezető gitáros apostol mint a legnagyobb tömeghatást elérő igazi városi népzeneész, lelkeségi tanúságtévő. A gitáros apostolok az intézményes egyházon belül maradó, de annak is alternatívát kínáló mozgalmi egyház „nyelvújítóiként” az ifjúság körében rendkívül sikeres missziójuk miatt a diktatúra számára érthetően első számú „klerikális közellenségé” léptek elő. Ezzel a témával is foglalkozik a szerző könyve politikatörténetileg is újdonságot jelentő fejezetében, feldolgozva az állambiztonsági iratokat is. Az újraevangelizáció jegyében misszionáló gitáros apostolokat másfelől is támadás érte, méghozzá az egyházzenei tradíciót képviselő, nem is akármekkora zenetudósok oldaláról, akikkel hosszú évekig tartó „zeneológiai” és „egyházzene-esztétikai” polémiákba keverednek. Az időleges fegyverszünetek egyikének kegyelmi pillanatában például Tardy László, a budavári Nagyboldogasszony-templom zenetudós karnagya az ízléssorompót nagyvonalúan átlépve maga vezényli a *Szilas-mise* bemutatóján addig kizárólag klasszikusokat éneklő kórusát.

A könyv igazi újdonsága a *Terjedési sajátosságok* című fejezet, melyben a keresztény könnyűzene szamizdatjellegű terjedéséről, a digitális variálódásról is olvashatunk. A már említett „Sali” legendás *Indulj az útonjának* briliáns elemzése is helyet kap

a fejezetben, amely a rákosista-kádárista „Indulj az úton, vissza se nézz” kezdetű mozgalmi dal „megkelesztelt” parafrázisa, és máig felhangzik kórusműként szintetizátorral, diszkóftlusból és orgonával, református templomban népéneként, de még a „látó asszony” keresztúti liturgiájában is. Számomra legalább ennyire izgalmas a *Kortárs tendenciák* című fejezet, amelyben felmerül a tömegesedéssel együtt járó felszínesezés kérdése, valamint a retardinalizáció és az ifjúsági vallásosság átalakulásával, a felekezetköziséggel, a felekezetnélküliséggel és a püskösdizálódással kapcsolatos jelenségek elemzése. Povedák egyebek mellett megállapítja, hogy – az úgynevezett világihoz hasonlóan – a vallási könnyűzenére is jellemző a posztmodern töredezettség, miközben még sok-sok (még a modernitástól sem érintett) katolikus templomba máig nem érkeztek el az egyházzene „nyelvújítás” utáni formái.

A szerző az *Epilógusban* kitér a vallási alkotóközösségek kormánytámogatására, és megjegyzi: „Nyilvánvalónak látszik a szándék, hogy minőségi, művészileg és teológiaiailag is helyénvaló keresztény könnyűzenei alkotásokat juttassanak el minél szélesebb körökhöz, [...] amivel a vallási mutatók emelkedése mellett a keresztény-nemzeti politikai irányvonal támogatói bázisának emelkedését is várják. Hogy ez beválik-e, kétesélyes, de nagyobb összeggel a hazai keresztény popkultúra jelentős megerősödésére nem fogadnék. [...] Nagy kérdés, hogy a rendszerrel ideológiai harmóniában működő katolikus egyház is »felül-e« a változó trendre, vagy e téren változás nem várható, minden a helyi plébánosokon múlik.”¹

A vallásantropológus hiánypótló monográfiája meggyőzheti az olvasót, hogy a keresztény könnyűzene nyelve a dicsőítésnek, a hálaadásnak és mindenekfelett az örömmek legalább annyira természetesen nyelve, mint a tradicionális zenéé. ■

JEGYZETEK

1 Povedák Kinga 2016. *Rockapostolok. A keresztény könnyűzene vallástudományi vizsgálata*. PhD-tézisek. SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkor Doktori Program, Szeged. Web: <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2996/3/tezisek%20POVEDAK.pdf>. (Letöltés: 2021. február 25.)

2 Povedák 2019, 9. o.

3 RAHNER, Karl 1994. *Egyházreform. Lehetőség és feladat*. Egyházforum, Budapest. 22. o. Idézi Povedák 2016, 55. o.

4 Povedák 2019, 206–207. o.

A középpont keresése

→ KRÄHLING JÁNOS

HARMATI Béla László: Szószékoltárok Magyarországon. Evangélikus Országos Gyűjtemény, Budapest, 2019.

A szószékoltár a legfontosabb belsőépítészeti identitáshordozója evangélikus vallásunknak. Ha Harmati Béla László kutatását a keresztyén egyházművészet folyamatába illesztjük, akkor azt mondhatjuk, hogy az a Mindenható méltó ünneplésének, tiszteletének keresése. Annak az alapkérdésnek a megválaszolása, hogy az egyház legfontosabb közösségi-liturgiai aktusának középpontjában az ige hangsúlyozódik – vagy még inkább az úrvacsora mint a keresztség mellett a legfontosabb szentség.

A reformáció hatására a szószék helyének hangsúlyozása, az oltár „megreformálása”, a kettő egymáshoz viszonyított helye a tárgya annak az állandó polémiának, amely a lutheri reformáció teológiájában az úrvacsora szentségének helyét – feszültség árán – megtartotta. Ennek a feloldását jelentheti a szószékoltár, amely egyesítette ezt a két középpontot az oltár hagyományos helyén, a szentélyben, és nemcsak szimbolikus, hanem térhasználati okokból is: a szószék is központi helyre került, hogy a gyülekezet elhelyezése miatt a karzatokkal túlépített belső térben jó akusztikai viszonyokat lehessen megvalósítani.

Ha mindezek alapján a protestáns templomépítészeti alapkérdését úgy fogalmazzuk meg, mint a középpont keresésének problematikáját konkrét és átvitt értelemben, akkor a szószékoltár az erre a problémára adott sajátos lutheránus válasza ahol szimbiózisban tud megjelenni az igehirdetés és

az úrvacsora egysége. Az elhelyezés nem valamiféle alá-fölé rendelt ségi viszonyt hivatott kifejezni, de később a szószékoltárok ellenzői hajlamosak voltak ezt az érvet túlhangsúlyozni a szószék más elhelyezését követelve.

Erre az elrendezésre nem volt konkrét reformátori elképzelés. A szószékoltár mint fogalom a 19. századtól van használatban, de története a 16. századig vezethető vissza, és a lutheri irányzatban folyamatosan jelen volt. Alapvető Luther Mártonnak a torgaui várkapolna felszentelésekor elhangzott igehirdetése, ahol elmondja, hogy legyen a szakrális tér alkalmas arra, hogy „Isten igéje szóljon hozzánk, és mi beszéljünk hozzá imával és dicsőítő énekkel”, vagy máshol: legyen rendes/rendezett, közösségi [nem közön séges!], tiszteletet érdemlő/őszinte (*ordentliche, gemeine, ehrliche*) gyülekezés; de nem nyilatkozott a szakrális tér formájáról. A szószékoltár alaptípusa Luther halála után a schmalkaldeni várkapolna elrendezése alapján vált mintává.

Harmati Béla könyve a szószék és oltár kettősségét tárja fel hazai evangélikus templomaink vonatkozásában, minden eddiginél alaposabban: a történeti adatokból ismert, az eltűntekkel együtt közel kétszáz szószékoltárról (egészen pontosan száznyolcvanhat emlékről) ad áttekintést, és részleges kitekintést

→ Krähling János (1962): okleveles építész mérnök, habilitált doktor, egyetemi tanár. Kutatási területe az újkori magyar építészettörténet, a protestáns templomépítészeti, épületkutatási és épületdokumentálás.

nyújt a határon túli emlékekre is. A kötet kiemelkedő jelentőségű, mert ez a téma – a magyarországi szószékoltárok – mindeddig nem volt része az európai protestáns egyházművészet kutatásának, ahogy a magyar anyag teljes áttekintése is hiányzott, s a külföldi kutatók sem igazán ismerték a témát.

A munka hosszú időre tekint vissza: 1983 óta, egyetemistaként kezdtem foglalkozni a témával, majd OTKA-támogatással sikerült a magyarországi evangélikus templomépítészet feldolgozását megalapozó adattárakat készíteni a BME és az Evangélikus Országos Múzeum együttműködésével, melyben 1997-től Harmati Béla László művészettörténész társkutatóként és a művészettörténeti kutatás irányítójaként vett részt. A több mint két évtizede végzett felmérések eredménye a szerző doktori disszertációja is.

A könyv – és általában a publikációk – mellett a kutatás fontos eredményeket ért el a műemlékvédelemben. Harmati Béla az evangélikus múzeumban 1994-től művészettörténészként, később annak vezető beosztású munkatársaként dolgozik, 2007-ben doktorált. Vezetőként és tudományos kutatóként számos – körülbelül két tucat – oltárkép, oltárfelépítmény, templomi festett műalkotás és oltár szakszerű, tudományos kutatáson alapuló restaurálását menedzselte. Mindehhez elengedhetetlen az a tudományos kutatómunka, amelyet a szerző elvégzett – azért, hogy ezekben a kérdésekben tisztán lásson, és helyes döntéseket hozzon. A doktori kutatás eredményeként most kiadott könyv mellé oda kell gondolnunk tehát a helyreállított műtárgyakat, oltárképeket – amelyek közül csak kettőt emelnék ki: a györkönyi Ágostai hitvallás-képet, amely európai ismertségre tett szert, vagy a padlás letakarítása után keletkezett sittalomból kimentett barokk oltárképet Varsádról.

Az evangélikus szószékoltárról szóló hazai kutatás kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy azt nem kísérte mindig egyöntetűen pozitív hozzáállás és elfogadottság. Történeti szempontból az eddigi legfontosabb összefoglalás Kemény Lajos és Gyimesi Károly kötete a hazai evangélikus templomokról,

amelyhez Jánossy Lajos írt bevezető tanulmányt *Az evangélikus templom egyházi jellege és rendeltetése* címmel. Jánossy írja a szószékoltár kapcsán: „Az az úgynevezett »protestáns« templomépítészet, amely különösen a XVIII. századtól fogva behatolt Egyházunkba és egybek között az oltár fölé telepített, az oltárral egybekapcsolt szószék uralmát hirdető »puritán« templomokkal rakta meg gyülekezeteinket, nem a lutheri reformáció egyházi lelkületében született, hanem idegen szellem érvényesülése az evangélikus Egyházban.”

Lehet, hogy Jánossy félreértett valamit: teológiai (és politikai felhangokkal átszótt) okfejtése nem érintette sem a berendezés kialakulásának és használatának kora újkori, lutheri eredetét, sem pedig az abban foglalt és a művészet eszközeivel bemutatott üdvtörténeti értelmezési kérdéseket, amelyeket azonban Harmati Béla alaposan bemutat és értelmez. Jánossy Lajos az elmúlt évtizedekben kibontakozó liturgiai mozgalomnak egyik fontos figurájává vált; a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerület kiadta egyik fontos művét, amely az evangélikus liturgia lutheri felfogása mellett érvel, s lényegében visszatér a reformált középkori miserendhez, és ezt az örökségünket, benne a szószékoltárral, mellőzi.

Harmati Béla könyve ezt a nézetet árnyalja: fontos mondanivalójának gondolom, hogy a művészet nyelvének felfejtésével, az ikonográfia megértésével jelöli ki egyetemes lutheránus örökségünkben ennek a történeti berendezésnek a méltó helyét, abban az értelemben, hogy a szószék és az oltár egyesítése egy teljes üdvtörténeti folyamat összkepe. Tulajdonképpen az építészet-belsőépítészet saját nyelvén teszi a liturgiában megfogalmazottakat művészi valósággá.

Gratulálok a szerzőnek, és kívánom, hogy e könyv hozzájáruljon a szószékoltárral kapcsolatos felvetések tisztázásához és – az ikonográfiai kérdések értelmezésével – az érdeklődő hívők hitének mélyítéséhez. ■

(Elhangzott 2020. szeptember 16-án az Evangélikus Országos Múzeumban tartott könyvbemutatón.)

▲ A murgai evangélikus templom. Fényképezte: Véssey Endre

Credo – evangélikus folyóirat,
a Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata

Főszerkesztő: Isó M. Emese

Szerkesztők: Bojtos Anita, Csermelyi József, Mádl Janka

A szerkesztőbizottság tagjai: Fabiny Tibor, Gáncs Tamás, Próhle Gergely, Tevelj Arató György

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

Olvasószerkesztő: Miklósné Székács Judit

Korrektor: Diószegi Rita

Tördelőszerkesztő: Török Andrea

Lapterv: Jánosi Nikolett

A borítón látható alkotás Ghyczhy György *Mert ez az én vérem* című munkája

(2020, akril, vászon, 100 × 100 cm, Evangélikus Országos Gyűjtemény, Budapest)

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: +36-1/317-5478

E-mail: credo@lutheran.hu

Előfizetés egy évre: 3600 Ft.

Fél évre: 1800 Ft.

Egy szám ára: 900 Ft.

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

A *Credo* digitálisan is olvasható, előfizethető a Luther Kiadó webáruházában.

Digitális előfizetés egy évre: 1800 Ft.

Fél évre: 900 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 450 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Gelbert ECO Print Kft.

Felelős vezető: Gellér Róbert ügyvezető

ISSN 1219-6800

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo evangélikus folyóirat Impact natural környezetbarát papíron jelenik meg.

Elképzelhető Európa vallás nélkül? Mit jelent számunkra a kereszténységünk? A kérdés nem költői: sokan idejétmúlt, jobb esetben kulturális, értékőrző jelenségeként tekintenek a kereszténységre és annak templomaira, s egyre kevesebben vagyunk, akik számára identitásunk alapját jelenti. Aktualitása miatt most egy teljes lapszámot szentel ennek a kérdésnek a Credo szerkesztősége. A tanulmányok nemcsak azt a kérdést teszik fel, hogy hitvallási irataink, történelmünk, hagyományaink hogyan képezik és formálják (ha egyáltalán) keresztény öntudatunkat, de azt is, hol találhatunk kapaszkodókat, iránymutató szellemi és lelki világítótornyokat. A körkérdésre adott személyes vallomások mellett versek, tanulmányok és egy interjú segít beleélni magunkat a kereszténység sokszínű megjelenésébe, társadalmi felelősségvállalásába és helytállásába, abba, hogy hitünk hogyan ad válaszokat aktuális, kortárs problémákra.

Lapunkat a százhusz éve született Ordass Lajos evangélikus püspök emlékének szenteljük.

BOJTOS ANITA, ÉRFALVY LÍVIA, FABINY TIBOR, FODOR GUSZTÁV, GHYCZY GYÖRGY, H. DAVID BAER, ITTZÉS SZILVIA, KAMARÁS ISTVÁN, KISS RÉKA, KRÄHLING JÁNOS, LACKFI JÁNOS, LAPIS JÓZSEF, LÁSZLÓ GÁBOR, MAROSI ISTVÁN, MARTIN JUNGE, MELEG ATTILA, NAGY GERGELY, RUZSA GYÖRGY, SCHÖPFLIN GYÖRGY, SZABÓ B. ANDRÁS, SZÉKELY JÁNOS, TABAJDI GÁBOR, TEVELY ARATÓ GYÖRGY, TUBÁN JÓZSEF, VERES EMESE-GYÖNGYVÉR, ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

kutatni | közreadni | tanulni

